

ORE OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

Przemoc w rodzinie wobec dziecka Procedury interwencyjne w szkole

pod redakcją Jolanty Zmarzlik

„Przemoc w rodzinie wobec dziecka. Procedury interwencyjne w szkole”

pod redakcją Jolanty Zmarzlik

Publikacja sfinansowana ze środków Ministerstwa Edukacji Narodowej

Warszawa 2011

Ośrodek Rozwoju Edukacji

Spis treści:

1. Wprowadzenie	3
2. Sylwia Kluczyńska <i>Przemoc w rodzinie- charakterystyka zjawiska</i>	4
3. Katarzyna Fenik <i>Sytuacja psychologiczna dziecka krzywdzonego</i>	17
4. Aleksandra Karasowska, Grażyna Rymaszewska <i>Rozpoznawanie krzywdzenia dziecka</i>	24
5. Aleksandra Karasowska, Grażyna Rymaszewska <i>Jak rozmawiać z dzieckiem i rodzicami o krzywdzeniu?</i>	36
6. Jolanta Zmarzlik <i>Wykorzystywanie seksualne dzieci</i>	55
7. Beata Kita <i>Zadania pracowników szkoły w sytuacji rozpoznania lub podejrzenia krzywdzenia dziecka w rodzinie</i>	68
8. Beata Kita <i>Współpraca interdyscyplinarna na rzecz pomocy dziecku krzywdzonemu</i>	81
9. Justyna Podlewska <i>Prawna ochrona dziecka przed krzywdzeniem</i>	92
10. Bibliografia.....	104
11. Wzory pism procesowych.....	106

Wprowadzenie

W dniu 1 sierpnia 2010 r. weszła w życie znowelizowana *Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*. Zakłada ona m.in. opracowanie jednolitej procedury działań interwencyjnych prowadzonych przez szkołę i nakłada na placówki oświatowe nowy obowiązek, a mianowicie stosowanie procedury „Niebieskich Kart”.

Nieletnie ofiary przemocy domowej są uczniami lub wychowankami szkół i placówek systemu oświaty. Dzieci i młodzież przebywają w nich przez wiele godzin dziennie. Na pracownikach tych instytucji - nauczycielach, wychowawcach, pielęgniarkach, itp. ciąży więc obowiązek zauważenia symptomów przemocy, udzielenia wsparcia i zorganizowania im wszechstronnej pomocy.

Konieczność stosowania procedury „Niebieskich Kart” jest dla szkół i placówek zadaniem nowym. Pomocą dla pracowników oświaty w realizacji tego zadania może być poradnik **„Przemoc w rodzinie wobec dziecka. Procedury interwencyjne w szkole”**, który został opracowany przez zespół profesjonalistów na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej.

Publikacja omawia różne aspekty krzywdzenia dzieci w rodzinie - formy krzywdzenia, charakterystyki ofiar i sprawców, konsekwencje przemocy doświadczanej w dzieciństwie. Poszczególne rozdziały są poświęcone rozpoznawaniu, zapobieganiu i przeciwdziałaniu skutkom przemocy wobec dziecka. Poradnik zawiera także opis regulacji prawnych i możliwości interwencji podejmowanych przez szkoły i placówki oświatowe oraz wzory pism procesowych.

Przemoc w rodzinie- charakterystyka zjawiska

Sylwia Kluczyńska

Przemoc w rodzinie przez stulecia była zjawiskiem powszechnie akceptowanym. W XVIII wieku w większości krajów europejskich mąż posiadał ustawowe prawo chłosty żony.

Interwencje prawne, mające na celu ochronę kobiet i dzieci przed przemocą są zjawiskiem stosunkowo nowym. Polskie prawo nie zezwala na stosowanie przemocy w rodzinie. Wiele dziedzin prawa, zwłaszcza prawo karne i rodzinne przewiduje znaczną liczbę środków i sposobów postępowania mogących służyć jej zapobieganiu.

Kobiety są szczególnie narażone na przemoc ze strony partnerów w społeczeństwach, w których podkreślana jest nierówność między kobietami i mężczyznami, a role związane z płcią są sztywne, gdzie normy kulturowe dopuszczają zachowania krzywdzące, agresywne i gdzie nie stosuje się żadnych albo tylko niewielkie sankcje wobec takich zachowań.

W ciągu ostatnich lat było wiele prób zdefiniowania przemocy. Powszechnie uważa się, że to każdy akt godzący w osobistą wolność jednostki, zmuszanie jej do zachowań niezgodnych z jej własną wolą. Zachowanie, którego intencją jest wyrządzenie fizycznej krzywdy drugiemu człowiekowi, lub też czyn, który jest postrzegany jako mający taką intencję.

Zespół ekspertów Amerykańskiego Towarzystwa Psychologicznego opracował definicję, która określa przemoc w rodzinie jako wszelkie zachowania polegające na złym traktowaniu o charakterze fizycznym, emocjonalnym lub seksualnym osób spokrewnionych. Obejmują one: stosowanie siły fizycznej lub presji psychicznej, nadużywanie władzy rodzicielskiej, naruszanie równości praw małżonków, próby podtrzymywania autorytetu siłą, zaniedbania lub błędy w opiece nad osobami jej wymagającymi.

Zgodnie z zapisami ustawy z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (z późn. zmianami) „przemoc domowa to jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste członków rodziny, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą”.

Przemoc w rodzinie jest terminem szerokim. Wyróżniamy przemoc rodziców wobec dziecka, przemoc wobec partnera w związku, przemoc wobec osób starszych w rodzinie. Na określenie przemocy w związku partnerskim stosuje się terminy: wzajemna przemoc w parze, przemoc w związku partnerskim, przemoc małżeńska.

W literaturze można spotkać się z propozycją stosowania wolnego od konotacji związanej z jedną płcią pojęciem syndrom maltretowanego współmałżonka. Proponuje się łączne rozpatrywanie przypadków przemocy wobec współmałżonka i nie ograniczanie się w badaniach do sytuacji, w której agresorem jest mężczyzna. Jednak nadal brak jest jednoznacznych dowodów, że agresywne zachowanie partnerek powoduje zespół objawów, który można by uznać za specyficzny dla mężczyzn. Przemoc wobec małżonka jest zatem z reguły problemem wiktyimizacji kobiet.

Klasyfikacja rodzajów przemocy nie jest łatwym zadaniem. Można dokonać jej uwzględniając różne kryteria podziału. I tak biorąc pod uwagę kryterium sprawcy można wyróżnić przemoc, której sprawcami są osoby dorosłe lub dzieci. W pierwszej grupie znalazłaby się przemoc wobec dzieci, przemoc wobec żony/męża, przemoc wobec osób starszych, a także przemoc wobec narzeczonej/narzeczonego. W drugiej grupie należałoby umieścić przemoc wobec rodzeństwa i przemoc wobec rodziców, dokonywaną przez osobę w wieku młodzieńczym.

Kolejne stosowane kryterium w literaturze przedmiotu to kryterium aktywnego udziału sprawcy. Wykorzystanie tego kryterium pozwala na rozróżnienie aktywnych form przemocy, w których sprawca podejmuje działanie na szkodę ofiary oraz pasywnych form przemocy, w których sprawca nie podejmuje działań na szkodę ofiary, ale też nie podejmuje działań dla jej

dobra, bądź nie przeciwstawia się aktywnym działaniom innych. Kryterium to szczególnie jest przydatne przy analizowaniu przemocy doznawanej przez dzieci.

Podział uwzględniający rodzaje zachowań sprawcy dzieli przemoc na: fizyczną, seksualną, emocjonalną. Każdy z wymienionych rodzajów przemocy może przybierać różne formy.

Przemoc fizyczna jest intencjonalnym zachowaniem, niosącym ryzyko uszkodzenia ciała. Przy opisie przemocy fizycznej uwzględnia się nie tylko jej formy ale także skutki w postaci uszkodzenia ciała i wskazań do konsultacji i leczenia medycznego.

Przemoc seksualna polega na zmuszaniu osoby do aktywności seksualnej wbrew jej woli, kontynuowaniu aktywności seksualnej, gdy osoba nie jest w pełni świadoma, bez pytania o jej zgodę lub gdy obawia się. Przymus może polegać na bezpośrednim użyciu siły fizycznej, ale także na groźbach użycia siły. Przemoc seksualna występuje z fizycznym i psychicznym znęcaniem się.

Przemoc psychiczna zawiera przymus, groźby, zastraszanie, emocjonalne wykorzystywanie. Ma ona na celu pozbawienie ofiary zaufania do siebie i swoich kompetencji w różnych obszarach jej życia. Przemoc psychiczna czasami traktowana jest jako forma negatywnej interakcji między partnerami.

W literaturze wymienia się dodatkowo zaniedbania: fizyczne (np. brak opieki zdrowotnej), psychiczne (np. nieokazywanie uczuć, lekceważenie emocjonalne lub potrzeb materialnych) i seksualne (brak opieki, prostytutka) jako kolejne formy złego traktowania osoby w rodzinie.

Ofiary rzadko doświadczają tylko jednego rodzaju przemocy. Przemocy seksualnej i fizycznej najczęściej towarzyszy przemoc psychiczna.

Ze względu na stopień nasilenia aktów przemocy dzieli się ją na lekką lub nieznaczną, umiarkowaną i ciężką. Niektórzy autorzy przemoc opisują w kategoriach: gorąca - związana z silnymi negatywnymi uczuciami sprawcy lub chłodna - sprawca usprawiedliwia przemoc wzniosłymi celami.

Teorie wyjaśniające przemoc wobec osoby dorosłej

Przemoc wobec osoby dorosłej najczęściej jest rozpatrywana w ramach trzech koncepcji: społeczno - historycznej, systemowej i psychopatologicznej.

Koncepcja społeczno – historyczna traktuje przemoc i agresję, jako efekt społecznie uwarunkowanej i akceptowanej dominacji mężczyzn we wszystkich sferach życia społecznego. W ramach tej koncepcji agresorem jest zawsze mężczyzna, którego do tej roli wyznaczają: uwarunkowany historycznie rozkład siły i władzy w społeczeństwie, rozmiary ciała (z reguły większe niż rozmiary kobiet), również prowadzony systematycznie od wczesnego dzieciństwa trening w zakresie zachowań agresywnych, zdecydowanie bardziej akceptowanych u mężczyzn.

Zwolennicy koncepcji systemowej stoją na stanowisku, że przemoc jest rezultatem funkcjonowania małżeństwa i rodziny jako systemu. Przemoc traktowana jest jako skutek relacji zachodzących w rodzinie, wynikają z dynamiki tej relacji, nie są specyficzne dla żadnej płci. Analizowany jest udział obojga partnerów w powstawaniu i utrwalaniu się agresywnych zachowań. Oboje partnerzy są zaangażowani w proces terapii, którego celem jest eliminacja przemocy.

W ramach trzeciego ujęcia – psychopatologicznego przyjmuje się założenie, że dla wyjaśnienia przejawów przemocy należy poznać psychologiczne uwarunkowania agresji i przemocy stosowanej przez sprawców. Przemoc wiąże się z objawami psychopatologicznymi, które diagnozuje się u sprawców przemocy (np. z zaburzeniami osobowości, alkoholizmem). Rozwiązanie problemu przemocy w rodzinie polega w tym ujęciu na zastosowaniu odpowiednio dobranych oddziaływań terapeutycznych wobec sprawców.

Przyjęcie każdego z powyższych ujęć ma istotne konsekwencje: wpływa na sposób analizowania zjawiska przemocy, założenia teoretyczne dla badań w tym zakresie oraz na działania praktyczne podejmowane wobec sprawców i ofiar .

Przemoc w rodzinie nie może być objaśniona za pomocą pojedynczego czynnika, gdyż jest ona złożonym, wielowymiarowym zjawiskiem. Różnorodne modele wyjaśniające przyczyny przemocy w rodzinie są przydatne, ponieważ podkreślają różnorodność zmiennych, które wiążą się z tym zjawiskiem.

Przemoc w związku

Stosowanie przemocy w związkach wobec partnerów jest powszechne we wszystkich krajach, na każdym poziomie społecznym i w każdym kręgu kulturowym. W badaniach 48 populacji na świecie 10-69% kobiet przyznawało, że było ofiarami przemocy ze strony męża czy partnera. Przemoc w rodzinie dotyczy również mężczyzn. Niemniej kobiety bywają ofiarami przemocy o wiele częściej niż mężczyźni. Mężczyźni częściej są sprawcami ataków fizycznych z intencją uszkodzenia ciała (np. bicie pięściami, duszenie, kopanie, użycie broni). Przemoc stosowana przez mężczyzn pociąga za sobą częstsze i poważniejsze problemy zdrowotne u kobiet. Kobiety sześć razy częściej niż mężczyźni wymagają medycznej interwencji z powodu obrażeń ciała. Stwierdzono, że częstotliwość i nasilenie objawów zaburzeń emocjonalnych jest wyższa u kobiet niż u mężczyzn.

Dobre małżeństwo, czy para zaspokaja potrzeby w zakresie miłości, uznania, wsparcia psychicznego i materialnego. Gdy partnerzy czują, że zasoby i nagrody są równo rozdzielane, wówczas w małżeństwie nie dochodzi do konfliktów. W parach, w których małżonkowie osiągają mniej satysfakcji, partnerzy częściej demonstrują negatywne zachowania, częściej również odwzajemniają negatywne zachowania wobec partnera.

W rodzinach partnerskich, w których mężczyźni i kobiety posiadali taką samą władzę, występuje najmniej przemocy. Gdy osiągnięcia zawodowe kobiet są w porównaniu z osiągnięciami męża znacząco niskie lub wysokie, wówczas ryzyko przemocy wzrasta. Przemoc fizyczną wobec żony można zaobserwować wśród kobiet, których status jest niski, jak i tych, których status jest wysoki. Prawdopodobieństwo krzywdzenia mężów wzrasta wraz ze wzrostem statusu kobiety. Kobiety posiadające więcej władzy częściej stosują przemoc.

Przeprowadzone badania wykazały, że kobiety pracujące poza domem rzadziej narażone są na agresję niż te, których praca związana jest z obecnością w domu.

Badania wykazują, że związki, w których kobiety doświadczają przemocy fizycznej ze strony swoich partnerów, przechodzą przez trzy fazy tzw. cyklu przemocy. Pierwsza faza to faza narastania napięcia. Między partnerami pojawia się napięcie, które nie opada, pomimo podejmowanych przez kobietę prób złagodzenia bądź rozwiązania konfliktu. W wyniku eskalacji napięcia dochodzi do ataku fizycznego, co jest drugą fazą cyklu. Po ataku obserwuje się spadek napięcia oraz zachowanie sprawcy, wyrażające skruchę i chęć pogodzenia się. Tę fazę często nazywa się okresem „miodowego miesiąca”. Sprawca stara się znaleźć jakieś wytłumaczenie dla tego, co zrobił i przekonuje ofiarę, że to był jednorazowy, wyjątkowy incydent, który już się nigdy nie zdarzy. Sprawca okazuje ciepło i miłość. Staje się znowu podobny do tego, jaki był na początku znajomości. Fazy cyklu powtarzają się: napięcie, atak, okres „miodowego miesiąca”. Faza miodowego miesiąca zatrzymuje ofiarę w cyklu przemocy, bo łatwo pod jej wpływem zapomnieć o koszmarze pozostałych dwóch faz. Jednak faza miodowego miesiąca przemija i znowu rozpoczyna się faza narastania napięcia. Powtarzający się cykl przemocy prowadzi do poważnych objawów, takich jak: zaburzenia snu, chroniczne zmęczenie, problemy z jedzeniem, bóle głowy, pleców, zaburzenia odżywiania, nadciśnienie.

Akt przemocy wobec osoby bliskiej bardzo rzadko jest incydem jednorazowym. Przemoc nasila się wraz z upływem czasu, zarówno pod względem intensywności, jak i częstotliwości.

Charakterystyka kobiet - ofiar przemocy ze strony partnera

Wymienia się następujące cechy, które są charakterystyczne dla ofiar przemocy w rodzinie: niska samoocena, bierne strategie radzenia sobie ze stresem, silna zależność od partnera, lęk, obniżony nastrój, izolacja społeczna, skłonność do obwiniania siebie, dolegliwości psychosomatyczne.

Intensywna, powtarzająca się, zagrażająca życiu przemoc powoduje, że ofiary przemocy cały wysiłek skupiają na przetrwaniu, a nie na poszukiwaniu długofalowych rozwiązań problemu. Najczęściej wycofują się z podejmowania działań, unikają kontaktów społecznych.

U maltretowanych osób może rozwinąć się zespół wyuczonej bezradności. Polega on na tym, że ofiary postrzegają siebie jako osoby, które nie mają żadnej kontroli nad własnym życiem i otoczeniem. Mają poczucie, że choć istniejąca sytuacja jest zła, to nic nie można zrobić, by ją zmienić. Nie widzą możliwości zmiany istniejącego stanu rzeczy, a jeśli takowe się pokazują, nisko oceniają szansę ich realizacji.

Przeżywają silne poczucie winy związane z przypisywaniem sobie odpowiedzialności za akty przemocy. Posiadają przekonanie o tym, że to ich działanie spowodowało przemoc. Taki sposób wyjaśniania sytuacji zmniejsza skuteczność działania ofiary w celu zatrzymania przemocy. Jeśli kobieta uważa, że to sprawca jest odpowiedzialny za przemoc, wpływa to na stosowanie przez nią bardziej konstruktywnych sposobów radzenia sobie z zaistniałą sytuacją. Im groźniejsza przemoc, tym częściej kobiety są przekonane, iż za przemoc odpowiedzialny jest sprawca. To sprawia, że ofiary szybciej i łatwiej decydują się na szukanie pomocy. Kobiety – ofiary przemocy ze strony partnera decydują się szybciej na szukanie pomocy, gdy przemoc zagraża ich dzieciom.

Pozostawanie kobiet w związkach opartych na przemocy sprzyja negatywny obraz siebie, który może być konsekwencją doznawania przemocy w dzieciństwie. Kobiety ofiary przemocy małżeńskiej dwukrotnie częściej doświadczały przemocy w dzieciństwie ze strony swoich opiekunów niż kobiety nie doświadczające przemocy. Kobiety, które opuszczają dom, a później do niego wracają, mają charakterystyczne cechy: są mężatkami, doznawały przemocy bez zagrożenia życia, rzadko kontaktowały się z policją, są bezrobotne i zależne ekonomicznie. Kobiety częściej podejmują decyzję o rozstaniu z mężem - sprawcą przemocy, gdy są niezależne finansowo, posiadają małą liczbę dzieci, krótki staż małżeński.

Niektóre z ofiar odwzajemniają przemoc w stosunku do partnera. Kobiety są skłonne do stosowania agresji w odwecie, gdy: sprawca nadużywa alkoholu lub narkotyków, występują częste akty przemocy, poważne obrażenia odniesione przez ofiarę, groźby lub akty przemocy seksualnej, groźby śmiertelne stosowane przez sprawcę.

Bite kobiety często tłumaczą agresję nadużywaniem alkoholu przez sprawcę i uważają, że zaprzestanie picia spowoduje zatrzymanie przemocy. Badania natomiast wskazują, że nie ma związku przyczynowo - skutkowego między nadużywaniem alkoholu a przemocą w rodzinie. Alkohol i inne substancje psychoaktywne jedynie współwystępują z przypadkami przemocy. Alkohol nie jest przyczyną przemocy, lecz usprawiedliwieniem dla jej stosowania. Nadużywanie alkoholu nie jest ani koniecznym, ani wystarczającym warunkiem występowania przemocy.

Konsekwencją przewlekłego stresu, w jakim funkcjonują ofiary są objawy somatyczne, takie jak: chroniczny ból miedniczy, bóle głowy, twarzy, brzucha, mięśni, symptomy dotyczące układu pokarmowego diagnozowane często jako nerwica, oraz symptomy dezorganizacji zachowania i myślenia.

Przeprowadzone badania dowodzą, że wiktyalizacja kobiet pociąga za sobą liczne konsekwencje dla ich zdrowia psychicznego. Doświadczanie przemocy ma związek z rozwojem problemów psychicznych, takich, jak zespół stresu pourazowego, depresja, uzależnienia, zaburzenia obsesyjno - kompulsyjne, zaburzenia jedzenia i skłonności samobójcze.

Depresja zdecydowanie utrudnia radzenie sobie z aktami przemocy, spowalnia proces wychodzenia z przemocy. Depresja różni się od normalnego smutku, przede wszystkim tym, że jest: bardziej bolesna, trwa dłużej, uniemożliwia normalne życie, wiąże się z całym zespołem objawów.

W typowej depresji obserwujemy przygnębienie, apatię, niemożność przeżywania radości. Może też dojść do zmniejszenia aktywności. Wysiłkiem może być zrobienie sobie czegoś do jedzenia, ubranie się, czy opieka nad dziećmi. Zaburzeniu ulegają też rytmy biologiczne. Osoba cierpi na bezsenność, czasem senność jest nadmierna. Często też odczuwa lęk, który lokalizuje w okolicy serca. Depresja może przybierać też różne maski, na przykład ból głowy, kręgosłupa, nerwobóle lub bóle serca.

Ofiary często borykają się z silnym strachem i lękiem. Strach odgrywa w wielu sytuacjach ważną, adaptacyjną rolę. Ostrzega ofiary przed potencjalnym zagrożeniem ze strony sprawcy. Jednak zdarza się, że lęk ten przybiera nieprzystosowawczą rolę i utrudnia

skuteczne wychodzenie z przemocy. Ofiary często borykają się z zaburzeniami lękowymi, najczęściej cierpią na zespół stresu pourazowego (PTSD). Zespół stresu pourazowego określany jest jako efekt wydarzenia, w toku którego osoba doświadczyła, była świadkiem lub w inny sposób została narażona na konfrontację z zagrożeniem śmiercią lub ciężkimi obrażeniami (własnymi lub innych osób) oraz w trakcie tej sytuacji doświadczyła intensywnego strachu, bezradności, przerażenia. Konsekwencją tego doświadczenia są: powtórne przeżywanie traumatycznego wydarzenia, natrętnie powracające wspomnienia, koszmarne sny o wydarzeniu, nagłe uczucie lub działanie, jakby wydarzenie znów miało miejsce (iluzje, halucynacje, flashbacki), silne napięcie, cierpienie wywołane każdym wspomnieniem o wydarzeniu, czy też przedmiotem, który się z tą rzeczą kojarzy, reakcje fizjologiczne na wydarzenia symbolizujące lub przypominające pewne aspekty urazu. Osoba taka unika bodźców związanych z wydarzeniem (myśli, uczuć, rozmów, działań związanych z wydarzeniem), staje się mniej aktywna zawodowo i mniej wrażliwa (niemożność przeżywania miłości, silnych uczuć), doświadcza poczucie braku perspektyw na przyszłość oraz wyobcowania. Jest przy tym nadmiernie pobudliwa, ma trudności z zasypianiem, (sen płytki - częste przebudzenia), trudności z koncentracją. Jest drażliwa, skłonna do wybuchów gniewu oraz nadmiernie czujna. Zaburzenia te upośledza funkcjonowanie społeczne, czy też zawodowe osoby przez co najmniej miesiąc. Rozpoznaje się także opóźniony zespół stresu pourazowego-wówczas, gdy symptomy pojawiły się co najmniej po sześciu miesiącach od traumatycznego wydarzenia.

Charakterystyka sprawców przemocy w rodzinie

Badania wskazują, że mężczyźni, którzy stosują przemoc wobec swoich partnerek nie różnią się w sposób znacząco pod względem cech osobowości od tych, którzy nie stosują przemocy. Zauważono jedynie różnice dotyczące mniejszej asertywności, niskiej samooceny i słabiej rozwiniętych umiejętności społecznych. Czynniki, które zwiększają ryzyko stosowania przemocy wobec partnera to: niska samoocena, nadużywanie alkoholu i narkotyków, słaba kontrola impulsów, zaburzenia poznawcze, niska odporność na stres, zachowania antyspołeczne.

Partnerzy, którzy stosują przemoc charakteryzuje niski stopień empatii. Nie potrafią zrozumieć uczuć krzywdzonego partnera, spojrzeć na sytuację z punktu widzenia ofiary. Sprawcy obarczają odpowiedzialnością za własne agresywne zachowanie innych ludzi lub czynniki zewnętrzne np. alkohol.

Sprawcy przemocy starają się usprawiedliwiać swoje zachowania poprzez kwestionowanie własnej odpowiedzialności za przemoc („straciłem kontrolę po alkoholu”), kwestionowanie szkody, jakie poniosła ofiara („nic takiego się jej nie stało”), kwestionowanie ofiary („sama sobie zasłużyła”, „to jej wina”, „to przez nią tak się zachowuję”), potępienie potępiających („policjanci są brutalni”, „sędziowie są przekupni”), odwoływanie się do wyższych racji („to dla jej dobra”).

Sprawcy przemocy często stosują tzw. techniki „prania mózgu” wobec swych ofiar. Najczęściej stosowane zabiegi przez sprawców to: izolowanie ofiary (pozbawianie jej wsparcia i pomocy z zewnątrz), monopolizacja uwagi (poglądy, nastroje sprawcy są punktem odniesienia dla działań ofiary), doprowadzenie do wyczerpania (sprawca ogranicza sen, wypoczynek, dostęp do pożywienia, wymusza nieakceptowane praktyki seksualne), wywoływanie lęku, demonstrowanie wszechwładzy (sprawca buduje atmosferę zagrożenia, grozi, że pozbawi ofiarę życia). Stosowanie przedstawionych technik „prania mózgu” prowadzi do wielu regresyjnych zmian w osobowości ofiar. Skutkiem tego jest ich bezradność, zanik krytycznego myślenia, powrót do myślenia życzeniowego.

Wiele badań wskazuje na istotny związek pomiędzy dorastaniem w domu, w którym stosowano przemoc, a byciem sprawcą lub ofiarą przemocy w dojrzałym związku. Dzieci uczą się używać przemocy jako podstawowego sposobu kontroli otoczenia i stosują go jako osoby dorosłe. Doświadczenie przemocy w dzieciństwie nie zawsze prowadzi do jej stosowania w życiu dorosłym. Niemniej podkreśla się, że co szóste krzywdzone dziecko stosuje przemoc jako dorosła osoba. Odsetek ten jest znacznie wyższy niż wśród dzieci z rodzin, gdzie nie stosowano przemocy. To, że ofiary przemocy często stają się jej sprawcami stanowi ważny czynnik w etiologii nadużyć i przemocy w domu i poza nim.

Jak pomóc ofiarom przemocy ze strony partnera?

Badania potwierdzają, że ofiary przemocy w rodzinie zgłaszają się po pomoc dopiero wtedy, gdy problem przemocy przybiera niezwykle poważny charakter. Pierwszy kontakt z ofiarą przemocy w rodzinie ma olbrzymie znaczenie. Od jego przebiegu zależy w dużej mierze, czy kobieta będzie korzystała z dalszej pomocy. Brak kompetencji osoby pomagającej może spowodować pogłębienie poczucia bezradności, bierności oraz wycofanie się z szukania pomocy przez osobę doświadczającą przemocy. Pomagając ofiarom przemocy w rodzinie przyjmujemy założenie, że nic z tego co zrobiła kobieta, i żadne okoliczności, nie mogą usprawiedliwiać przemocy. Jakkolwiek próba zachęcania kobiety by zastanowiła się nad rolą, jaką sama odgrywa w występowaniu lub utrzymywaniu się przemocy jest krzywdząca. Podstawowym celem pomocy ofiarom przemocy jest zapewnienie bezpieczeństwa.

Udzielając pomocy ofierze przemocy domowej:

Zadbaj o czas i miejsce rozmowy.

Rozmawiaj w takim miejscu, które sprzyja atmosferze zaufania i bezpieczeństwa. Zarezerwuj wystarczający czas na rozmowę. Nie rozmawiaj jednocześnie z ofiarą i sprawcą przemocy – nie prowadzi to do skutecznych rozwiązań.

Pytaj wprost o przemoc.

Słuchaj uważnie. Nie przerywaj. Nie oceniaj i nie poddawaj krytyce. Unikaj okazywania zniecierpliwienia, irytacji i złości – to przeszkadza w nawiązaniu dobrego kontaktu. Jeśli rozmówczyni mówi chaotycznie, po wysłuchaniu postaraj się uporządkować fakty, dopytać o rzeczy, które umknęły ci podczas rozmowy. Doceń jej odwagę, jeśli zdecyduje się podzielić swoimi doświadczeniami. Unikaj własnej interpretacji i oceny sytuacji – w pierwszym kontakcie może być zbyt pochopna.

Uświadom jej, że przemoc w rodzinie jest dość powszechnym zjawiskiem.

Unikaj jednak opatrzenia jej etykietką-stygmatem "ofiara". Nazwij krzywdę, którą jej wyrządzono. Kobiety z różnych przyczyn nie chcą, by mówiono o nich "ofiara".

Jasno sprecyzuj swoje przekonania dotyczące przemocy.

Nie obciążaj jej odpowiedzialnością ani winą za to, co się zdarzyło – za przemoc zawsze odpowiedzialny jest sprawca. Nie namawiaj jej, by pogodziła się ze swoją sytuacją – jeśli to

zrobi, być może już nigdy nie będzie próbowała szukać pomocy. Nie namawiaj jej do zmiany zachowania w stosunku do sprawcy – jako gwarancji ustania przemocy. Takiej gwarancji nie ma! W przypadku, gdy sprawca jest uzależniony od alkoholu, nie koncentruj się na jego uzależnieniu – to jego problem, a Ty rozmawiasz z ofiarą – skoncentruj się na jej problemach. Nie sugeruj jej rozwodu jako rozwiązania sytuacji. Rozwód w przeciwieństwie do sprawy karnej jest prywatną sprawą każdego człowieka

Wspieraj ją, nawet jeśli ogarnie cię zniechęcenie. Nie spiesz się i nie pospieszaj.

Długotrwała przemoc sprawia, że ludzie dźwigają się powoli. Niektóre ofiary odchodzą od partnera i wracają do niego po kilka razy. Nie myśl, że pierwsza rozmowa z tobą zmieni coś w jej życiu. Postaraj się dowiedzieć o doświadczeniach jej życia, które zakończyły się pomyślnie, i spróbuj na ich podstawie zbudować jej wiarę we własne siły. Znajdź jej mocne strony i wzmacniaj je. Odwołuj się do jej nadziei, marzeń i planów na przyszłość. Szanuj zasadę małych kroków, szukaj wspólnie niewielkich, lecz realnych posunięć.

Powiedz jej, że ma prawo:

- **wzywać policję na interwencję.** Skuteczna interwencja polega na: zatrzymaniu sprawcy, jeśli stwarza zagrożenie dla otoczenia, wypełnieniu Niebieskiej Karty – notatki służbowej
- **założyć sprawę karną w prokuraturze.** Założenie sprawy karnej jest bezpłatne. Przy zakładaniu sprawy karnej bardzo istotne są następujące dowody:
 - zaświadczenia lekarskie (obdukcje oraz wizyty u lekarza w Rejonowej Przychodni Zdrowia),
 - lista świadków – zeznawać w sprawie mogą osoby obce i członkowie rodziny (wystarczy podać personalia świadków, nie trzeba pytać ich o zgodę),
 - interwencje policji,
 - sprawozdanie z kasy z nagraniem awantury domowej

Powiedz jej (najlepiej zapisz na kartce), gdzie może się zwrócić po pomoc:

- Podaj informacje o grupach wsparcia dla ofiar przemocy domowej.
- Poinformuj ją o bezpłatnych poradach prawnych i psychologicznych.
- Udziel informacji o ośrodkach interwencji kryzysowych, schroniskach dla ofiar przemocy w rodzinie, domach dla matek z dziećmi,

Włącz się aktywnie, okaz troskę i pomóż opracować plan zapewniający bezpieczeństwo.

Nie obciążaj jej winą za to, że wcześniej nie szukała pomocy – z jej punktu widzenia nie było to możliwe. Pozwól jej samodzielnie podejmować decyzje. Nie uzależniaj swojej pomocy od

wykonania twoich poleceń i instrukcji w rodzaju: „Musi pani zaskarżyć partnera; powinna pani go opuścić”. Szanuj jej decyzje. To ona będzie ponosiła konsekwencje swoich wyborów. Zawsze zdawaj pytanie w rodzaju: „W jaki sposób mógłbym pani być pomocny? Co pani chce zrobić?” Słuchaj pilnie jej próśb i staraj się na nie reagować. Nie wyręczaj jej we wszystkim, ale też nie wymagaj zbyt wiele. Nawiąż współpracę z innymi służbami i instytucjami, które mogą jej pomóc. Aktywnie z nimi współpracuj.

Coraz więcej badań potwierdza, że tam gdzie występuje przemoc wobec matki również ma miejsce przemoc wobec dziecka. Prawdopodobieństwo maltretowania dziecka w takich rodzinach jest 15-tokrotnie wyższe. Połowa mężczyzn bijących żony maltretuje również dzieci, a bite matki maltretują swoje dzieci dwukrotnie częściej niż matki nie doznające w domu aktów przemocy.

Często najlepszym sposobem zapewnienia bezpieczeństwa dzieciom jest ochrona i wsparcie udzielone ich matce-ofierze. Zabranie dziecka matce, która doświadcza przemocy, nie jest żadnym rozwiązaniem. Nie jest nim też umieszczenie dziecka w programie terapeutycznym, bez zapewnienia mu bezpieczeństwa w domu. Obciążenie sprawcy, a nie ofiary, odpowiedzialnością za przemoc i zapewnienie matce ochrony przed dalszą przemocą, ma kluczowe znaczenie dla ofiary i jej dzieci.

Pomagając ofiarom przemocy w rodzinie niezbędne są zaangażowanie i empatia przy jednoczesnej trosce o własną równowagę i bezpieczeństwo. Istotna jest możliwość pracy zespołowej, wsparcie ze strony przełożonych i kolegów w pracy a także możliwość współpracy z innymi służbami, zajmującymi się pomocą w sytuacji przemocy w rodzinie.

Sytuacja psychologiczna i emocjonalna dziecka krzywdzonego. Konsekwencje przemocy doświadczanej w dzieciństwie

Katarzyna Fenik

Każda historia skrzywdzonego dziecka niesie ze sobą indywidualny rozmiar cierpień, konsekwencji przemocy i potrzeb dziecka, które skrzywdzono. Dziecko wychowujące się w rodzinie z problemem przemocy doświadcza wielu cierpień. Każde takie doświadczenie zapisuje się w jego pamięci emocjonalnej i powoduje trwałe konsekwencje. Skutki, jakie ponosi dziecko w wyniku doświadczania przemocy można rozpoznać w jego funkcjonowaniu poznawczym, emocjonalnym oraz behawioralnym. Dzieci doznają podwójnej straty, bo zmieniony sposób ich funkcjonowania (zwany objawami) także powoduje doświadczanie krzywdzenia, często wpływa niekorzystnie także na ich rozwój. Powstają straty, o których mówi się, że to straty rozwojowe. Dzieci, aby prawidłowo przejść do następnego etapu rozwojowego, potrzebują stabilizacji emocjonalnej, a także stymulacji do rozwoju. Rodzina z problemem przemocy koncentruje jednak swoją uwagę na problemie przemocy, rzadziej na dzieciach wychowujących się w tej rodzinie. Rodzina zatem – ponieważ nie rozwiązuje swojego problemu – nie tylko nie wspiera dziecka w rozwoju, ale swoją dysfunkcją także powoduje zaburzenie jego rozwój.

Krzywdzenie emocjonalne, fizyczne dziecka czyni ogromne spustoszenie w jego więzi z osobami krzywdzącymi. Powoduje, że czuje się ono niepotrzebne, niedobre, zależne od zaspokojenia potrzeb osób je krzywdzących. Odczuwa stały lęk, nie ma ono bowiem wpływu na częstotliwość czy możliwość wystąpienia przemocy.

Doświadczenie wykorzystywania seksualnego przynosi ogromne poczucie winy, odpowiedzialności za złamanie tabu jakim jest kontakt seksualny osoby dorosłej z dzieckiem, przekroczenie granic dopiero rozwijającej się intymności. Posiada ono także aspekt zniekształceń percepcji samego faktu wykorzystywania, swojej osoby, innych ludzi oraz relacji społecznych. Charakterystycznym skutkiem nadużyć seksualnych jest całe spektrum zachowań lękowych, unikowych, skrajnie zmiennych. Lęk i odpowiedzialność za noszenie w sobie krzywdy przez osobę poszkodowaną uruchamia zachowania autodestrukcyjne:

samookaleczenia, eksperymentowanie z środkami zmieniającymi świadomość, zachowania ryzykowne, myśli i próby samobójcze.

Emocje

Dzieci krzywdzone na co dzień odczuwają strach, bo przemoc jest działaniem gwałtownym. Odczuwają smutek, bo atmosferze przemocy w domu nie towarzyszą takie emocje jak radość. Nie widzą nadziei na zmianę i choć często szukają pomocy, próbują zmienić swoją sytuację – mają na nią niewielki wpływ. Towarzyszy im także bezradność - bo nie wiedzą, jak sobie poradzić w tej sytuacji, kogo poprosić o pomoc. Osoby, które powinny pomagać, kontenerować (przyjmować i akceptować) emocje – są sprawcami przemocy – to ich zachowania powodują, że te trudne emocje towarzyszą dzieciom.

U wielu skrzywdzonych dzieci można obserwować zmiany szczególnie widoczne w odczuwaniu i postrzeganiu emocjonalnym swojej sytuacji życiowej. Bycie krzywdzonym oznacza odczuwanie wysokiego poziomu niepokoju, poczucia zagrożenia. Trudno zatem by dziecko odebrało interwencję osób dorosłych w stosunku do jego osoby czy rodziny jako ulgę, uwolnienie z tej sytuacji. Długo odczuwany, wysoki poziom niepokoju nie ulega nagłej redukcji. Dziecko potrzebuje wielu doświadczeń codziennego funkcjonowania bez tak silnych emocji by móc ustabilizować swoje emocje, poczuć się zrelaksowanym, szczęśliwym.

Ambiwalencja w odczuciach w stosunku do osoby sprawcy towarzyszy dziecku zawsze. Gdy dziecko jest krzywdzone przez rodzica pojawia się w związku z tym dodatkowa trudność w odnalezieniu stabilizacji emocjonalnej – bo nie znajduje ono osoby, której można zaufać, gdyż ci najbliżsi zawiedli.

Blokada emocji

U dzieci z rodziny z problemem przemocy napotykamy często na brak dostępu do emocji, zapewne z powodu ich zablokowania. Brak dostępu może oznaczać nieumiejętność ich nazwania, określenia jak się czuję, co czuję, jak mi jest. Blokowanie emocji ma funkcję ochronną – dziecko nieświadomie nie chce przeżywać trudnych i nie rozumianych emocji. Czasem pierwotnym albo wtórnym dla blokady odczuwania procesem jest unikanie rozmowy na temat emocji. Zwykła rozmowa o tym, że można odczuwać różne emocje jest dla wielu

dzieci krzywdzonych sporym odkryciem. Jeszcze ważniejszym jest moment, gdy słyszy, że wszystkie emocje są dobre. Dzieci te myślą, że ich emocje świadczą o tym, czy są dobrymi czy złymi ludźmi.

Wiele dzieci skrzywdzonych mówi o stałym poczuciu „bycia nie w porządku” – mówią, że mają wrażenie jakby coś złego zrobiły nawet wiele lat po ustąpieniu przemocy. Za trwałość tej trudności emocjonalnej odpowiedzialne jest tzw. nieprzepracowanie emocji czyli brak odnalezienia silnie natężonych emocji, które towarzyszyły dziecku w sytuacji przemocy. Z gromadzeniem doświadczeń, gdy odczuwały bardzo silny strach, przerażenie i inne emocje - długo po ustaniu przemocy będą jeszcze miały do czynienia.

Rozmiar doświadczanej przemocy

W procesie diagnozy - ocenie sytuacji psychologicznej dziecka - potrzebna jest ocena, badanie jakie konsekwencje miała przemoc sposobu funkcjonowania dziecka. Przyjrzenie się śladom po krzywdzie daje nam obraz zniszczeń jakie spowodowała przemoc w psychice dziecka.

Dokonując diagnozy zbierane są bowiem informacje o:

- a. przemocy, która miała miejsce w relacji opiekunów dziecka
- b. sytuacji, w których dziecko obserwowało przemoc
- c. sytuacji, w których dziecko słyszało przemoc - podniesione głosy, krzyki sprawcy i ofiary
- d. sytuacji, w których dziecko doznawało przemocy ze strony sprawcy
- e. sytuacji, w których dziecko słyszało o przemocy od członków rodziny.
- f. sposobu funkcjonowania dziecka w rodzinie, zwłaszcza w sytuacjach bezpośredniego zagrożenia przemocą.

Wszystkie te informacje pokazują, jak wiele jest sytuacji, w których konsekwencje przemocy dotyczą dziecka bezpośrednio, nawet, gdy nie było ono bezpośrednią ofiarą zachowań o charakterze przemocy.

Funkcjonowanie w płaszczyźnie poznawczej – schematy myślowe

Jedną z najwyraźniejszych konsekwencji przemocy jest u ofiar i świadków pojawienie się zniekształceń poznawczych, czyli nieprawidłowych schematów w myśleniu – powstałych właśnie na skutek przemocy. Zniekształcenia poznawcze pojawiają się najczęściej w sztywnych schematach myślowych. Schematy te mogą dotyczyć:

- sposobu myślenia ofiary o sobie; dotyczy myślenia o sobie jako o kimś gorszym, innym, skazanym na smutek, żal, tęsknotę, ale także i na kolejną przemoc w kolejnej relacji z innymi ludźmi;
- sposobu myślenia o własnym udziale dziecka w wydarzeniu; dotyczy obwiniania się za to wydarzenie, za udział w nim, za bierność, która była następstwem przemocy - a nie jak w błędnym myśleniu dziecka - jego aktywnym udziałem w wydarzeniu. Może dotyczyć także myślenia o sobie jako o kimś posiadającym lub nie posiadającym czegoś, co spowodowało przemoc – np. wygląd, zachowanie, brak sukcesów w nauce, brak umiejętności odczytywania myśli karzącego rodzica – w ocenie dziecka sprawiło że zasłużyło ono na przemoc;

Pomoc dziecku to zmian tych zniekształceń. Dziecko potrzebuje wyjaśnienia mu, że trudne przeżycia pochodzą z zewnętrznych doświadczeń, ale ich odczuwanie dotyczy wewnętrznego świata jego przeżywania. Dzieci w chwili odczuwania tych trudnych emocji nie umieją sobie z nimi poradzić. Mają wrażenie, że nie ma wyjścia, że emocje to fakty i nic już nie zmieni tej sytuacji.

Uraz psychiczny

Objawy, które pojawiły się u dziecka, ich rozległość to ślady po urazach w dziecięcej psychice - często określane jako „uraz psychiczny”. Obecność urazu psychicznego można określić jako wspomnienia po przemocy, które zostały zapisane w pamięci emocjonalnej dziecka. Pojawiające się po wydarzeniu urazowym myśli i emocji wpływają znacząco na zachowanie dziecka. Są one nieprzyjemne, trudne do przeżywania, istnieją jako wspomnienie przeżytych doświadczeń – dziecko chcąc ich unikać stara się ich nie odczuwać. Im silniej natężone i trudniejsze emocje oraz myśli tym bardziej są wyraźne i trudne do uniknięcia, do zablokowania. Podobnie jak trudne wspomnienia – nie pamiętamy ich ze szczegółami, ale istnieją w naszej głowie, są nie do zapomnienia. Dzieci próbują unikać emocji - starają się

je zablokować i nie odczuwać. Napięcie jakie się pojawia w związku z tą daremną próbą wywołuje zwiększenie tych trudności.

Relacje dziecka – ofiary przemocy

Dziecko, które doznawało przemocy uczyło się, że lepiej nie ufać innym ludziom, bo potrafią krzywdzić. Przemoc ma charakter nadużycia relacji, pokazuje dziecku, że bliskość nie daje poczucia bezpieczeństwa, ale poczucie zagrożenia. Relacja, której doświadczało w takiej rodzinie, przekazała mu wzór relacji, której się nauczyło, a która jest zagrażająca. To bardzo ważny aspekt wspierania dziecka - by dziecko miało możliwość nawiązania dobrej, bezpiecznej, niezagrażającej relacji z dorosłym.

Doświadczenie przemocy uczy także, że będąc z ludźmi można pełnić tylko dwie role - sprawcy lub ofiary. Sprawca jest silny, zagrażający i w percepcji dziecka nie jest krzywdzony. Ofiara jest słaba, poniżana, bezsilna i to jej przynależą trudne emocje.

Stres – w sytuacji przemocy

Skrajne odczuwanie stresu spowodowane urazem psychicznym, jakim jest przemoc, powoduje powstawanie retrospekcji afektywnych, czyli wspomnień odczuć bycia krzywdzonym. Retrospekcje te są niezwykle silne i skutkują pojawieniem się nagłego i obezwładniającego poczucia lęku. Najczęściej mówi się o retrospekcjach u osób, których sytuacja rodzinna się zmieniła i nie doświadcza już przemocy. Terapeuci pracujący z dziećmi krzywdzonymi wiedzą jednak, że pomiędzy jednym a drugim aktem przemocy w rodzinie dziecka jego układ nerwowy jest silnie pobudzony i odpoczynek od silnych emocji prawie nie istnieje – prawie stale obecny jest stres.

Objawy stresu pourazowego

Nagromadzenie silnych emocji i wystąpienie przemocy może także spowodować wystąpienie zespołu stresu pourazowego (PTSD) lub innych silnych reakcji stresowych. U dzieci jest on często niediagnozowany, bo przebiega pozornie inaczej niż u dorosłych.

Dzieciom, tak, jak dorosłym towarzyszy pobudzenie organizmu można je jednak obserwować poprzez znaczną zmianę sposobu funkcjonowania – pobudzenie widoczne jest często jako

zaburzenie zachowania. Dzieci nie umieją relacjonować swoich doświadczeń, nie potrafią wskazywać doświadczeń urazowych jako tych, które wyznaczyły zmianę ich zachowania. Natrętne myśli dotyczące sytuacji przemocy, wspomnienia dzieci często odwzorowują w zabawie. Natrętne i obsesyjnie powtarzają jednak sytuacje przemocy. Powtarzanie przemocy to odwzorowanie relacji sprawcy i ofiary. Dzieci często „pokazują” w relacji z innymi dziećmi czego doświadczały - wtedy właśnie dorośli, nie rozumiejąc stanu dziecka, wyznaczają im kary za stosowanie przemocy wobec innych. Czasem gdy rozumieją co się może z nimi dziać, próbują im przerwać zabawę „w przemoc” by nie cierpiały więcej. Przerwanie nie przynosi dzieciom ulgi, blokują wtedy emocje, udają, że nie myślą o przeszłości lub w tajemnicy przed dorosłymi krzywdzą siebie.

Dziecko-świadek

Dziecko, które jest świadkiem przemocy w domu ma dodatkową trudność z określeniem swojej roli w rodzinie i zrozumieniem emocji z tym związanych. Dziecko nie rozumie, dlaczego jest mu tak trudno, czemu jest smutne, zdenerwowane, bezradne - przecież nie ono jest w najgorszej sytuacji - myśli. Dzieci nie będące bezpośrednimi świadkami oceniają siebie dość krytycznie. Nie pozwalają sobie na odczuwanie emocji, blokują je, obwiniając się za przemoc i „rozżalenie się nad sobą”. Mawiają często „mi ojciec nic nie zrobił, nie mam się co nad sobą użalać, mama to ma gorzej, jej muszę pomóc”. Trudna emocjonalnie sytuacja w życiu dziecka to sytuacja, w której jeden z rodziców krzywdzi drugiego, a nagradza dziecko. Dziecko czuje się wtedy nielojalne wobec rodziców, niepokoi się, bo czuje przymus stawania po stronie rodzica krzywdzonego. W życiu dorosłym określa swoją sytuację jako patową, w której nie umiało znaleźć dla siebie miejsca, dać sobie prawa do odczuwania pojawiających się trudnych emocji.

Konsekwencje a potrzeby

Niektóre dzieci potrzebują pomocy w nadrobieniu zaniedbań w nauce, gdyż doświadczanie przemocy wpływało demotywująco na ich sukcesy w nauce, brakowało im koncentracji uwagi lub nie miały fizycznie warunków do nauki. Wyrównanie braków może wpłynąć pozytywnie na ich poczucie własnej wartości, pokazać, że mają wpływ na osiągnięcie sukcesów, czyli poprawę swojej sytuacji. Inne potrzebują opieki w nabywaniu umiejętności

społecznych gdyż przemoc, której doznawały wpłynęła na jakość ich kontaktów rówieśniczych i braki w rozwoju umiejętności społecznych, np. takich jak wyrażanie potrzeb w relacji innymi.

Diagnozy, a w dalszej perspektywie, leczenia, w ogromnej mierze wymaga przede wszystkim sposób funkcjonowania systemu rodzinnego dziecka. Role jakie pełni dziecko w rodzinie z problemem przemocy są nieprawidłowe. Diagnozy i terapii wymaga więź dziecka z dorosłą osobą – taką, która może je chronić, pełnić w jego życiu rolę mądrej dorosłej osoby.

Rozpoznawanie krzywdzenia dziecka

Aleksandra Karasowska, Grażyna Rymaszewska

Przedstawiona w tym rozdziale wiedza i wskazówki praktyczne dotyczą wszystkich rodzajów krzywdzenia dziecka. Została tu jednak pominięta specyfika problemu wykorzystania seksualnego, któremu jest poświęcony osobny rozdział.

Jak rozpoznać, że dziecko jest krzywdzone?

1. Jakie są źródła informacji o krzywdzeniu dziecka?

Dzieci wychowujące się w rodzinach dotkniętych przemocą, problemem alkoholowym lub innymi formami patologii, **doświadczają krzywdy**. Miejscami, w których w sposób szczególny ujawniają się przejawy krzywdzenia dziecka, są szkoły i przedszkola. Zatrudnione tam osoby mają bezpośredni kontakt z dziećmi i ich rodzicami, mogą więc uzyskać informacje świadczące wprost o krzywdzeniu dziecka. Zdarza się, że dziecko zwierza się nauczycielce, pedagogowi szkolnemu lub innej osobie i opowiada o tym, że w domu dochodzi do awantur, że jest bite, upokarzane. Niekiedy źródłem podobnych informacji jest matka, która decyduje się pokonać strach i wstyd i ujawnia problem przemocy w rodzinie. Ojcowie znacznie rzadziej ujawniają przemoc wobec siebie i dzieci. Mężczyzna przeważnie bardzo się wstydzi przyznać do tego, że doświadcza przemocy ze strony żony. Informacjami o krzywdzeniu dziecka mogą dysponować też pracownicy innych służb i instytucji: pracownicy socjalni, kuratorzy sądowi, lekarze rodzinni, dzielnicowi czy policjanci dokonujący interwencji w sytuacji awantury domowej.

Często jednak zdarza się, że do nauczycieli lub pedagogów, docierają jedynie niepokojące sygnały, które mogą wskazywać na to, że dziecko jest krzywdzone.

Możemy mówić o kilku źródłach sygnałów:

- ❖ samo dziecko,
- ❖ jego rodzic,
- ❖ osoba z bliższej i dalszej rodziny ,
- ❖ osoba obca .

2. Sygnały, których źródłem jest dziecko

Dziecko sygnalizuje nam, że jest krzywdzone poprzez:

- a. swoje wypowiedzi ,
- b. wygląd lub zachowanie,
- c. problemy medyczne: stwierdzone u niego obrażenia fizyczne i (lub) choroby,
- d. zaobserwowane zaburzenia emocjonalne lub zaburzenia zachowania
- e. stwierdzone u dziecka opóźnienia rozwoju.

Wypowiedzi dziecka

Nie jest możliwe sporządzenie wyczerpującej listy **wypowiedzi dziecka**, które mogą wskazywać na to, że dzieje mu się krzywda. Aby odczytać to, co dziecko chce powiedzieć, potrzeba wrażliwości, empatii oraz uwagi ze strony dorosłego. Im dłużej i lepiej znamy dziecko, tym to zadanie staje się łatwiejsze. Zawsze powinno budzić naszą czujność, jeśli dziecko sygnalizuje nam, że:

- ma jakąś tajemnicę,
- chciałoby nam o czymś ważnym opowiedzieć, ale się waha,
- obawia się wracać do domu, woli przebywać poza domem,
- nie lubi przebywać w jakimś miejscu (np. jeździć na wakacje do dziadków),
- nie lubi jakiejś osoby.

Wygląd dziecka

Zaniedbywanie oraz krzywdzenie fizyczne dziecka odbija się często na jego **wyglądzie**. Powinno więc zwrócić naszą uwagę nieodpowiednie ubranie, brak higieny, niedożywienie, sińce pod oczami, zasypianie dziecka na lekcji.

Problemy medyczne (choroby, obrażenia fizyczne)

Niepokojącym sygnałem mogą być częste absencje dziecka w szkole z powodu choroby , zwłaszcza jeśli przynosi ono do szkoły usprawiedliwienia podpisywane przez rodziców a nie przez lekarza. Powinno też zwrócić naszą uwagę, jeżeli dziecko **często mdleje, skarży się na bóle brzucha, bóle głowy** lub wiemy, że **choruje na jedną z chorób psychosomatycznych**. Niepokojące jest również, jeśli **doznaje różnych urazów, zwłaszcza w krótkich odstępach czasu**.

Zaburzenia zachowania i zaburzenia emocjonalne

Dziecko krzywdzone w rodzinie doświadcza **urazów psychicznych, które wywierają znaczący wpływ na jego** rozwój i funkcjonowanie. Skutki krzywdzenia często **ujawniają się w relacjach dziecka z otoczeniem w formie zaburzeń zachowania i emocji**. Zaburzenia te mogą być skutkiem wszystkich rodzajów krzywdzenia dziecka. Należą do nich:

- lęki, fobie ,
- zaburzenia snu ,
- depresja ,
- tiki ,
- jąkanie ,
- moczenie nocne ,
- zanieczyszczanie się kałem i moczem ,
- nadpobudliwość psychoruchowa ,
- wycofanie z kontaktów społecznych, zahamowanie,
- wagarowanie ,
- ucieczki z domu ,
- sięganie po substancje psychoaktywne,
- zachowania autodestrukcyjne (samookaleczenia, próby samobójcze),
- zaburzenia jedzenia (anoreksja, bulimia),
- zachowania agresywne ,
- zachowania antysocjalne, wchodzenie w kolizję z prawem .

Zawsze też nasz niepokój powinna budzić **nieadekwatnie niska samoocena** dziecka.

Niektóre dzieci próbują sobie radzić z poczuciem utraty kontroli i niskim poczuciem własnej wartości poprzez **perfekcjonizm i kompulsywne dążenie do osiągnięcia sukcesów, co może się przejawiać w nadmiernej rywalizacji, a czasami także w nieadekwatnych reakcjach emocjonalnych w sytuacji doznania porażki**. Dziecko może wówczas „wpaść w histerię” albo zareagować agresją. Takie sygnały nie są specyficzne dla krzywdzenia dziecka. Mogą być także wynikiem niewłaściwego wychowania; jednak jeżeli są nasilone, zawsze warto zwrócić na nie uwagę.

Jeśli stwierdzimy u dziecka któryś z opisanych tu objawów zaburzeń, możemy z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać, że dzieje mu się krzywda.

Zaburzenia zachowania i emocji przejawiają się w relacjach dziecka z osobami z jego otoczenia, a także w jego stosunku do wykonywanych zadań, dlatego też nauczyciele mogą je obserwować w codziennych sytuacjach, a niekiedy nawet odczuć „na sobie”.

Charakterystyczne są tu pewne cechy zachowania (Strzemieczny, 1993). Jest ono:

- **nieadekwatne do sytuacji** (np. podchodzimy do dziecka z życzliwością, a ono odpowiada nam agresją; dziecko jest w stanie wykonać zadanie, a mówi, że nie potrafi i wycofuje się itp.)
- **sztwyne** (dziecko wielokrotnie powtarza ten sam wzorzec zachowania, co sprzyja powstawaniu stereotypu społecznego i przypisania mu „etykiety” np. chuligana, prowokatora, nieśmiałego itp.)
- **szkodliwe** dla dziecka i innych osób (powoduje zniszczenia, zagrożenie, wycofanie się dziecka z relacji z innymi osobami itp.)
- towarzyszą mu **przykre emocje**, jakie przeżywa dziecko (złość, poczucie krzywdy, poczucie winy, lęk itp.)

Opóźnienia rozwoju jako skutki krzywdzenia dziecka

Dziecko, które jest krzywdzone w rodzinie, może rozwijać się wolniej niż inne dzieci z powodu gorszych warunków życia (zaniedbanie) a także doświadczanych urazów fizycznych i psychicznych.

❖ Opóźnienie rozwoju fizycznego

Może być skutkiem zaniedbywania fizycznych potrzeb dziecka (np. niedożywienia), ale jego przyczyną może być też krzywdzenie emocjonalne. W literaturze opisywany jest **zespół nieorganicznego zaburzenia rozwoju**. Definiuje się go jako niedostateczny przyrost wagi i wzrostu oraz opóźnienie ogólnego rozwoju dziecka. Występuje głównie u niemowląt i małych dzieci i może być skutkiem zaniedbania emocjonalnego. Brak kontaktu fizycznego z dzieckiem (noszenia go, tulenia, zabawy, mówienia do niego, uśmiechania się) oraz brak reakcji matki na sygnały dziecka, że jest głodne lub spragnione czułości, powoduje, że dziecko rozwija się gorzej fizycznie.

Zaburzenia rozwoju fizycznego dziecka manifestują się poprzez:

- opóźnienie wzrostu,
- niedobór wagi (aż do wyniszczenia),
- opóźnienie rozwoju ruchowego (dziecko nie siada, nie staje, nie chodzi – w wieku, w którym powinno już to potrafić).

❖ **Opóźnienie rozwoju poznawczego**

Zdarza się też, że opóźnieniu ulega rozwój poznawczy dziecka, co może być skutkiem:

- doznanych przez dziecko urazów głowy,
- niedożywienia (zwłaszcza w dwóch pierwszych latach życia),
- doznanych urazów psychicznych,
- braku odpowiedniej stymulacji.

3. Sygnały pochodzące od rodzica

Ze względów praktycznych użyteczne jest dokonanie podziału postaw rodziców wobec problemu krzywdzenia dziecka. Możemy mówić o:

- **rodzicu „nie krzywdzącym”**- nie krzywdzi „aktywnie”, ale jest biernym świadkiem krzywdzenia dziecka przez współmałżonka, nie broni go przed przemocą, czasami obarcza dziecko winą za zachowanie współmałżonka,
- **rodzicu krzywdzącym** w sposób aktywny.

Zdarza się, że rodzic „nie krzywdzący” poszukuje pomocy dla dziecka, ponieważ sprawia ono problemy wychowawcze lub występują u niego jakieś (niepokojące rodzica) objawy. Często w takich przypadkach nie wiąże on problemów dziecka z doznawaną przez nie krzywdą i dlatego sam o tym nie mówi. Dotyczy to szczególnie sytuacji, w których rodzic jest ofiarą przemocy ze strony współmałżonka, a dziecko nie jest bezpośrednio atakowane przez sprawcę. Taki rodzic nie jest świadomy, że przemoc dokonująca się na oczach dziecka też jest dla niego krzywdą i prowadzi do negatywnych skutków. Rodzic może też nie dostrzegać przemocy psychicznej, której ofiarą jest dziecko, nazywając ją „surowym wychowaniem”.

Zdarza się też, że pomocy dla dziecka szuka rodzic, który je krzywdzi. Może zgłosić się do lekarza, ponieważ dziecko się moczy lub przyjść do psychologa, by je „naprawił”. Taki rodzic jest zwykle wrogo nastawiony do dziecka, widzi w nim same wady, oczernia je i karze.

Dlatego też nie możemy oczekiwać, że sam powiąże problemy dziecka ze sposobem, w jaki je traktuje. Najczęściej zresztą nie widzi w swoim postępowaniu nic niewłaściwego .

W opisanych przypadkach rodzice mogą sygnalizować fakt krzywdzenia swojego dziecka poprzez:

- **opisywanie skutków krzywdzenia** tj. zaburzeń emocjonalnych i zaburzeń zachowania oraz objawów i chorób psychosomatycznych występujących u dziecka,
- **opisywanie przejawów krzywdzenia** emocjonalnego (które rodzice określają jako metody wychowawcze),
- **sposób, w jaki mówią o dziecku**- używając pejoratywnych określeń, wyrażając też (zwykle nie wprost) negatywne emocje - złość, irytację, rozczarowanie, czasami też poczucie bezsilności: „*Nic już na niego nie działa...*”.

W szkole lub w przedszkolu możemy też niekiedy bezpośrednio obserwować przejawy krzywdzenia. Zdarza się, że rodzic, który przychodzi odebrać dziecko, szarpie je, wyzywa, grozi, szantażuje, a czasami nawet bije na oczach innych. Taki rodzic zwykle nie kontroluje wtedy swojej złości, wyładowuje ją na dziecku, nie zważając na obecność osób trzecich. Często nie jest świadomy, że krzywdzi dziecko.

Jak postępować w przypadku stwierdzenia sygnałów, które mogą wskazywać na krzywdzenie dziecka?

Kiedy dotrą do nas sygnały, które mogą wskazywać na krzywdzenie dziecka, zadajemy sobie pytanie, jak dalej postępować. Konieczne jest wnikliwe sprawdzenie wszystkich sygnałów, ponieważ ich zbagatelizowanie może narazić dziecko na dalsze krzywdzenie. Z drugiej strony, konieczna jest też realna ocena sytuacji. Gdy sygnały tylko pośrednio wskazują na krzywdzenie dziecka, musimy je potwierdzić, aby mieć przesłanki do podjęcia interwencji.

Można tu mówić o kilku etapach postępowania:

1. rozpoznanie sygnałów, które mogą wskazywać na krzywdzenie dziecka,
2. sprawdzanie sygnałów poprzez zbieranie dodatkowych informacji,
3. analiza zebranych informacji- diagnoza problemu krzywdzenia dziecka,

4. zaplanowanie i przeprowadzenie interwencji w przypadku potwierdzenia krzywdzenia dziecka.

1. Rozpoznanie sygnałów

Na pierwszym etapie potrzebna jest przede wszystkim wiedza o problemie krzywdzenia dziecka, która pomaga nam w zauważeniu i prawidłowym rozpoznaniu sygnałów. Potrzebna jest też oczywiście odpowiednia postawa: odpowiedzialności za powierzone nam dzieci i gotowości do reagowania w sytuacji zagrożenia ich dobra. Sytuacja jest szczególnie trudna wtedy, gdy krzywdzenie dziecka w rodzinie manifestuje się na terenie szkoły poprzez jego zaburzone zachowania, które są dla nauczycieli uciążliwe. Nie dostrzegają oni wtedy, że zachowania te są wołaniem o pomoc. Całą odpowiedzialność za problem przypisują dziecku, uważając, że jest ono „trudne”, co przyczynia się do **nierozpoznania problemu krzywdzenia go w rodzinie**. Powszechną praktyką, szczególnie w szkołach i innych placówkach opiekuńczo-wychowawczych, jest traktowanie skutków urazów psychicznych widocznych w zachowaniu dziecka (które są sygnałami wskazującymi na krzywdzenie) jako **przejawów demoralizacji**. Prowadzi to do karania dziecka, wykluczania, go „przepychania” z placówki do placówki.

Innym błędem jest **rozpoznanie zaburzeń u dziecka** (np. ADHD lub zaburzeń zachowania) **bez uwzględnienia problemu krzywdzenia go w rodzinie**. Oznacza to zwykle „delegowanie” dziecka do terapii.

Skutki takich błędów są poważne:

- problem zostaje „przypisany” dziecku, co oznacza odwrócenie uwagi od patologii w rodzinie, a tym samym zmniejszenie szans na interwencję i powstrzymanie krzywdzenia,
- może dojść do nasilenia przemocy wobec dziecka w rodzinie, jeśli wychowawcy prześlą rodzicom informacje o złych zachowaniach dziecka, obwiniając je i nie próbując ustalić prawdziwych przyczyn jego problemów,
- dziecko jest „wtórnie” krzywdzone w szkole lub innej placówce- karane i wykluczane ze wspólnych aktywności; często też nauczyciele i wychowawcy przerzucają odpowiedzialność za pracę z „zaburzonym” dzieckiem na specjalistów

przyjmując strategię „na przetrwanie”, co przyczynia się do narastania trudności dziecka i zagrożenia jego edukacji (Karasowska, 2006).

2. Sprawdzanie sygnałów poprzez zbieranie dodatkowych informacji

Sprawdzanie sygnałów wewnątrz placówki

W przypadku dostrzeżenia sygnałów przez szkołę lub przedszkole należy je zweryfikować zbierając informacje pochodzące od innych pracowników placówki oraz zawarte w dokumentacji .

- **Pedagog szkolny- ma szczególną rolę :**
 - może zbierać informacje i koordynować działania zmierzające do pomocy dziecku wewnątrz szkoły ,
 - może współpracować z innymi instytucjami i osobami np. kuratorem sądowym, pracownikiem socjalnym, dzielnicowym .
- **Nauczyciel wychowania fizycznego, pielęgniarka szkolna, higienistka** - mogą zauważyć ślady pobicia dziecka, niechęć dziecka do rozbierania się, oznaki bólu przy poruszaniu się itp..
- **Wychowawcy i nauczyciele** - mogą zauważyć zaburzone zachowanie dziecka, które może być skutkiem krzywdzenia; niekiedy są też świadkami krzywdzących zachowań rodziców wobec dziecka na terenie placówki .
- **Dokumentacja szkolna** - istotne są informacje o nieobecnościach dziecka, jego ocenach, adnotacje o zachowaniu dziecka.

Sprawdzanie sygnałów w kontakcie z innymi placówkami

Kolejnym krokiem może być **nawiązanie kontaktu z pracownikami innych służb i instytucji** zajmujących się danym dzieckiem i jego rodziną. Może się okazać, że oni także dostrzegli sygnały krzywdzenia, mogą też podjąć działania w kierunku sprawdzenia informacji, które my posiadamy.

W praktyce szkoła najczęściej kontaktuje się w sprawach związanych z krzywdzeniem dziecka z pracownikiem socjalnym i kuratorem sądowym, którzy w ramach swoich zadań zajmują się daną rodziną. W niektórych sytuacjach potrzebny jest

też kontakt z dzielnicowym. Osoby te mają uprawnienia do przeprowadzania wywiadów środowiskowych w celu rozpoznania sytuacji rodzinnej, stąd ich rola w rozpoznaniu, a także w weryfikacji sygnałów krzywdzenia dziecka jest bardzo ważna.

Jeżeli dziecko korzysta z pomocy w placówce wsparcia dziennego (świetlica, ognisko wychowawcze itp.), warto nawiązać kontakt z pracującymi tam osobami. One także mogą pomóc w ustaleniu, czy dziecko jest krzywdzone.

Potwierdzenie sygnałów z innych źródeł

W zweryfikowaniu naszych podejrzeń, że dziecko jest krzywdzone, mogą nam pomóc informacje pochodzące od różnych osób z jego otoczenia:

- innych dzieci z tej samej rodziny,
- rodziców dziecka ,
- innych osób z rodziny,
- osób z dalszego otoczenia (np. sąsiadów, znajomych). Mogą oni zauważyć różne niepokojące sytuacje:
 - dziecko jest pozostawiane bez opieki,
 - ktoś widział je, jak zaczepiało obcych mężczyzn,
 - jego rodzice są widywani w stanie nietrzeźwym,
 - słysząc awantury w jego mieszkaniu,
 - sąsiedzi słyszą, jak dziecko krzyczy.

Jeśli do szkoły lub przedszkola uczęszczają inne dzieci z danej rodziny, to warto porozmawiać z ich nauczycielami. Jest bardzo prawdopodobne, że one również są krzywdzone i jakiś sposób to sygnalizują.

Przy ocenie prawdziwości sygnałów przyjmujemy zasadę, że jeżeli są one potwierdzone z kilku źródeł, wzrasta prawdopodobieństwo krzywdzenia.

3. Analiza zebranych informacji- diagnoza problemu krzywdzenia dziecka

Po zebraniu wszystkich dostępnych informacji, konieczna jest ich analiza, tak aby uzyskać obraz sytuacji dziecka, ocenić zagrożenia i możliwości wsparcia dla dziecka. Trzeba znaleźć odpowiedzi na poniższe pytania.

- ❖ Czy sygnały wskazujące na krzywdzenie dziecka zostały potwierdzone przez informacje z innych źródeł? Kto jeszcze może mieć informacje o sytuacji dziecka?
- ❖ Kto krzywdzi dziecko?
- ❖ W jaki sposób?
- ❖ Czy doszło do naruszenia prawa? Jest to ważne, ponieważ kodeks karny i ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie nakładają na instytucje obowiązek zawiadomiania o przestępstwach popełnionych na szkodę dzieci.
- ❖ W jakim stopniu zagrożone jest bezpieczeństwo (zdrowie, życie, rozwój) dziecka?
- ❖ Kto może być sojusznikiem dziecka w rodzinie?

Dobrze przeprowadzona analiza sytuacji dziecka w rodzinie daje podstawy do dobrego zaplanowania interwencji.

4. Zaplanowanie i przeprowadzenie interwencji w przypadku potwierdzenia krzywdzenia dziecka

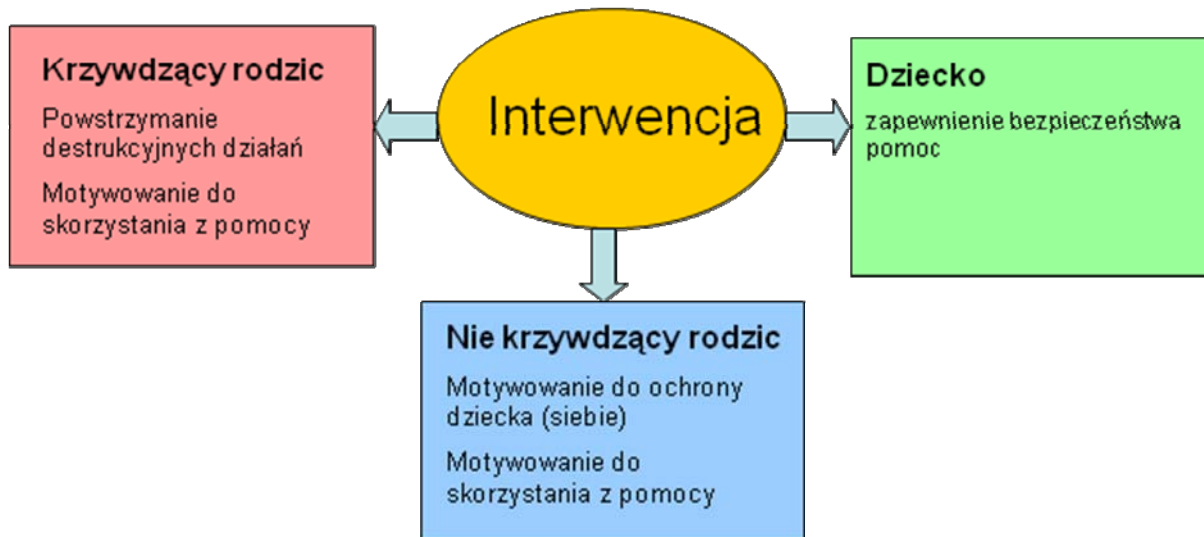
W rodzinie, która krzywdzi dziecko działają silne mechanizmy zaprzeczania, co sprawia, że nie widzi ona problemu i odrzuca pomoc. Celem interwencji jest przełamanie mechanizmów obronnych, pokazanie rodzinie prawdy o jej sytuacji i stworzenie warunków do korzystania ze specjalistycznej pomocy.

Podejmując interwencję, należy brać pod uwagę dynamikę systemu rodzinnego a także rodzaj problemów, które uszkadzają jej funkcjonowanie. Każde działanie adresowane do jednej z osób w rodzinie, może wpłynąć na zmianę w całym systemie, a tym samym na sytuację i bezpieczeństwo dziecka.

Najskuteczniejsze może być oddziaływanie na cały system (spotkania z wszystkimi członkami rodziny) jednak w przypadku rodzin dotkniętych alkoholizmem, kazirodztwem lub przemocą najczęściej nie jest to możliwe, szczególnie w pierwszej fazie pracy z rodziną. Dlatego konieczne jest oddziaływanie na każdą z osób osobno.

Z punktu widzenia ochrony i bezpieczeństwa dziecka niezwykle ważne jest znalezienie w rodzinie sojusznika, który będzie ochraniać je „od wewnątrz” w czasie prowadzenia działań interwencyjnych. Użyteczne jest tu dokonanie rozróżnienia pomiędzy rodzicem, który krzywdzi dziecko w sposób aktywny, stosując wobec niego przemoc a tzw. rodzicem „nie krzywdzącym” , który jest biernym świadkiem przemocy wobec dziecka, a czasami sam także

jest ofiarą . Optymalny model interwencji polega na pozyskaniu do współpracy rodzica „nie krzywdzącego” jako sojusznika dziecka, podjęcie razem z nim działań skierowanych na powstrzymanie sprawcy przemocy i jednocześnie objęcie samego dziecka konieczną pomocą z zewnątrz . Model ten dotyczy sytuacji, w której krzywdzenie przybiera charakter przemocy.

W sytuacji, w której oboje rodzice krzywdzą aktywnie swoje dziecko z reguły trzeba od razu (równoległe z rozmowami interwencyjnymi z rodzicami) podejmować działania prawne – zawiadomić sąd rodzinny, a często również policję.

Planując interwencję stawiamy sobie pytanie, jakie działania należy podjąć, żeby:

- zapewnić dziecku bezpieczeństwo?
- wzbudzić motywację rodziny do rozwiązywania jej problemów i dokonania zmiany?

Interwencja obejmuje różne formy działań, które są prowadzone przez współpracujące ze sobą instytucje. Działania te (rozmowy z rodzicami i interwencje prawa) zostaną szerzej opisane w kolejnych rozdziałach poradnika.

5. Działania prawne :

Działania interwencyjne mają na celu przygotowanie gruntu do udzielenia rodzinie **różnych form pomocy:** prawnej, psychologicznej, socjalnej, medycznej.

Kto powinien realizować te działania?

- Interwencję powinna zainicjować osoba (instytucja), która rozpoznała sygnały krzywdzenia dziecka.

- W poważniejszych przypadkach krzywdzenia dziecka konieczna jest współpraca interdyscyplinarna, w którą powinni być zaangażowani pracownicy różnych instytucji zajmujący się daną rodziną. W takiej sytuacji istotne jest, aby opracować wspólny plan działania oraz zdecydować, kto będzie koordynował i monitorował przebieg interwencji.
- Sama interwencja, szczególnie jeżeli ogranicza się ona do działań prawnych, nie wystarczy, aby rozwiązać problemy rodziny. Konieczna jest pomoc, często długofalowa i monitorowanie zmieniającej się sytuacji w rodzinie.

Zadania szkoły w pomocy dziecku krzywdzonemu

- ❖ Zauważenie sygnałów krzywdzenia i zainicjowanie działań interwencyjnych we współpracy z innymi służbami działającymi w lokalnym systemie pomocy.
- ❖ Podjęcie współpracy z rodzicami w celu powstrzymania krzywdzenia dziecka i rozwiązywania jego problemów .
- ❖ W uzasadnionych przypadkach podjęcie działań prawnych (zawiadomienie sądu rodzinnego, policji lub prokuratury).
- ❖ Objęcie dziecka konieczną pomocą na terenie szkoły w realizowaniu przez nie zadań szkolnych i budowaniu pozytywnych relacji z dorosłymi i rówieśnikami. **Pomoc specjalistyczna (socjoterapia, psychoterapia) może być dziecku potrzebna, jednak nie zmienia ona w sposób automatyczny jego sytuacji w środowisku szkolnym .** Takie dziecko, z powodu swoich trudnych doświadczeń, może pełnić destrukcyjne role w relacjach z innymi osobami, np. prowokować do walki lub odrzucenia. Często zdarza się, że zarówno klasa jak i nauczyciele ulegają tym prowokacjom wchodząc z dzieckiem w destrukcyjną grę. W ten sposób przyczyniają się do pogłębienia jego trudności, a niekiedy także krzywdzenia go na terenie szkoły. Dlatego konieczne jest podjęcie pracy nad zmianą tych relacji. Szkoła może korygować zaburzenia zachowania dzieci w ramach codziennej pracy wychowawców i nauczycieli. Przykłady takich działań zostały pokazane w publikacji A.Karasowskiej (2006).

Jak rozmawiać z dzieckiem i rodzicami o krzywdzeniu?

Aleksandra Karasowska, Grażyna Rymaszewska

Rozmowa z dzieckiem

Warto odróżnić dwa rodzaje sytuacji, w których może być zasadne przeprowadzenie rozmowy z dzieckiem o problemie krzywdzenia go w rodzinie:

- dziecko samo sygnalizuje nam potrzebę takiej rozmowy,
- nam zależy na rozmowie z dzieckiem w celu wyjaśnienia jego sytuacji rodzinnej i sprawdzenia podejrzeń, że jest krzywdzone.

Rozmowa z dzieckiem, które samo sygnalizuje potrzebę kontaktu

Jak zareagować na potrzebę rozmowy sygnalizowaną przez dziecko?

- Zdarza się, że dziecko samo zaczyna mówić o problemie lub wyraźnie daje nam do zrozumienia, że coś je trapi i chce nam o tym powiedzieć. Możemy wtedy założyć, że jest gotowe z nami porozmawiać. Czasami może mówić nam nie wprost, „puszczać sygnały”, żeby sprawdzić, jak zareagujemy, czy usłyszymy jego „wołanie o pomoc”.
- Dorosły, któremu dziecko sygnalizuje coś niepokojącego, powinien spróbować wyjaśnić, co dziecko chce powiedzieć. Jeśli tego nie zrobi, dziecko może uznać, że nie warto prosić o pomoc. Zostanie wtedy ze swoją tajemnicą – czasami na długie lata.
- Najlepiej jest, kiedy zareagujemy od razu. Jeśli usłyszymy: *„Chciałabym coś pani powiedzieć, ale jeszcze nie teraz”*, możemy stwierdzić: *„Domyślam się, że chciałabyś mi o czymś opowiedzieć, ale coś cię powstrzymuje, żeby zrobić to teraz”*. W ten sposób przeniesiemy uwagę dziecka z problemu, który go trapi, na trudności z jego ujawnieniem. Trudności te mają zazwyczaj związek z uczuciami, które przeżywa dziecko - lękiem, wstydem, poczuciem winy. Rozmowa na temat uczuć i pomoc dziecku w poradzeniu sobie z nimi może mu znacznie ułatwić zwierzenie się ze swoich kłopotów.

- Może się jednak zdarzyć, że dziecko w pierwszej rozmowie nie zdecyduje się przed nami otworzyć. W takiej sytuacji nie jest wskazane wywieranie na nie presji. Lepiej jest zaproponować dziecku następne spotkanie lub (jeśli nie jest na nie gotowe) powiedzieć, że może do nas przyjść na rozmowę, kiedy samo zdecyduje. Jest duże prawdopodobieństwo, że jeśli tak potraktujemy dziecko, nie zerwie ono z nami kontaktu i wcześniej lub później opowie nam o swoich kłopotach.

Cele, które możemy realizować podczas rozmowy z dzieckiem

- **Wesprzeć dziecko emocjonalnie**, pomóc w wyrażeniu trudnych uczuć i zrozumieniu sytuacji, w jakiej się znalazło.
- **Zebrać informacje**, które pomogą w zaplanowaniu interwencji i pomocy dziecku, a także mogą być dowodem w sprawie karnej lub opiekuńczej (przed sądem rodzinnym).
- **Zaoferować dziecku konkretną pomoc.**

Jak prowadzić rozmowę?

1. **Stwórz odpowiednie warunki do rozmowy.** Rozmawiaj w miejscu, w którym dziecko może czuć się bezpiecznie - tam, gdzie nie ma innych osób, można zamknąć drzwi. Usiądź w takiej odległości, która sprzyja nawiązaniu dobrego kontaktu (0,6- 1,2m) – na jednym poziomie z dzieckiem. Bądź jednak uważny na to, w jakiej odległości chce ono siedzieć. Jeśli to możliwe, zaproponuj dziecku, by usiadło tak, żeby mogło dotykać stopami podłogi.
2. **Skoncentruj się na kontakcie z dzieckiem:**
 - wysłuchaj, co dziecko ma do powiedzenia - jeśli tego nie zrobisz, może drugi raz nie zdecyduje się mówić, nie spiesz się, nie „poganiaj dziecka”,
 - utrzymuj naturalny kontakt wzrokowy,
 - bądź uważny na pozawerbalne przejawy uczuć dziecka - zażenowanie, skrępowanie, wstyd, lęk, przerażenie, smutek, poczucie winy,

- reaguj na te uczucia pomagając dziecku poradzić sobie z nimi:
 - *widzę, że jesteś skrępowana, to naturalne w takiej sytuacji,*
 - *ludzie zazwyczaj wstydzą się, kiedy mówią o takich przeżyciach,*
 - *nie powstrzymuj płaczu, płacz pomaga,*
 - nie przytulaj dziecka, nie dotykaj go, chyba , że o to prosi- kontakt fizyczny może je przestraszyć i „zamknąć”,
 - panuj nad swoimi uczuciami- nadmierna ekspresja może dziecko wystraszyć.
3. **Zapewnij dziecko, że mu wierzysz.** Nie pytaj - czy na pewno to się zdarzyło. W czasie rozmowy przyjmuj wszystko co mówi „za dobrą monetę”. Jeżeli będziesz mieć wątpliwości co do prawdziwości jego relacji, potem będzie czas na zweryfikowanie faktów.
4. **Nie zaczynaj pytania od „dlaczego”,** (np. *Dlaczego tata cię uderzył? Dlaczego nie uciekłeś?)* to z reguły wzbudza poczucie winy u dziecka, a także wprawia je w zakłopotanie, ponieważ nie rozumie przyczyn zachowań własnych i innych osób.
5. **Podczas rozmowy staraj się ustalić podstawowe fakty** (w miarę gotowości dziecka):
- miejsce zdarzenia,
 - możliwie dokładny opis zdarzenia ,
 - gdzie byli inni członkowie rodziny,
 - obserwatorzy zdarzenia, świadkowie,
 - częstość.
6. **Słuchaj aktywnie, to znaczy:**
- unikaj pytań zamkniętych, na które można odpowiedzieć „tak” lub „nie” np. *„Uderzył cię?”*
 - dopytuj o konkrety związane ze zdarzeniem, zadając pytania otwarte: jak się zachowywał ? co robił ? w jaki sposób cię uderzył? co mówił? Jakimi słowami cię wyzywał? jak się wtedy czułaś?
 - unikaj pytań sugerujących: *„Bił cię pasem?”*

7. Staraj się ustalić jak najwięcej faktów, ale **nie naciskaj na dziecko**. Wyznanie całej prawdy może się łączyć z lękiem, wstydem, upokorzeniem.
8. Ustal z dzieckiem, że **może powiedzieć „nie wiem”** jeżeli nie będzie potrafiło udzielić odpowiedzi na pytanie. Dziecko często chce zadowolić dorosłego, zdarza się więc że czując się zakłopotane pytaniem, podaje nieprawdziwe odpowiedzi.

Jak reagować na to, co powiedziało nam dziecko?

1. Zapewnij je, że dobrze zrobiło mówiąc ci o tym, co się stało, że nie musi być lojalne i dochowywać tajemnicy wobec sprawcy.
2. Powiedz mu, że nikt, nawet bardzo bliska osoba, nie ma prawa tak się zachowywać wobec niego.
3. Nie oburzaj się na sprawcę, nie mów – „to drań” itp. Pamiętaj, że dziecko może żywić ambiwalentne uczucia wobec sprawcy. Może być z nim uczuciowo związane. Nie mów, że sprawca musi ponieść karę. To może dziecko przestraszyć i wzbudzić poczucie winy. Uszanuj wszystkie uczucia, jakie dziecko wyrazi wobec sprawcy.
4. Powiedz dziecku, że ma prawo się bronić wszelkimi możliwymi sposobami.
5. Zapewnij je, że to nie jest jego wina (powiedz: *to nigdy nie jest wina dziecka*).

Jak porozmawiać z dzieckiem o pomocy?

1. Zapytaj je, czy komuś o tym powiedziało i jak ta osoba zareagowała.
2. Nie obiecuj dziecku, że zatrzymasz w tajemnicy to, co ci powiedziało. Wyjaśnij, że czasami trzeba poprosić jeszcze innych ludzi o pomoc. Zapewnij je, że powiesz mu, kogo poprosisz o pomoc.
3. Ustal, jakie dziecko ma oczekiwania wobec ciebie. Zapewnij je, że postarasz się mu pomóc.
4. Sprawdź, czy bezpieczeństwo dziecka jest zagrożone. Jeśli tak, musisz działać natychmiast. Oznacza to, że musisz rozmawiać z którymś z rodziców lub opiekunów

dziecka. Przygotuj dziecko do tego . Jeżeli dziecko prosi, aby nie mówić rodzicom, sprawdź czego się obawia. W przypadku starszych dzieci i młodzieży dobrze jest dać możliwość ograniczonego wyboru: *W jaki sposób powiemy o tym mamie? Czy wolisz żebyśmy porozmawiali o tym razem, czy ja sama mam się z nią spotkać?*

5. W sytuacji kiedy oboje rodzice stanowią zagrożenie dla dziecka, istnieje konieczność zawiadomienia sądu rodzinnego, a niekiedy też natychmiastowego umieszczenia dziecka w placówce. Jeżeli zamierzasz podjąć takie działania, wytłumacz dziecku, co dokładnie będzie się dalej działo, postaraj się odpowiedzieć na jego pytania i obawy. Pamiętaj, że w takich sytuacjach trzeba mówić dziecku prawdę, nigdy nie można obiecać, czegoś, czego nie jesteśmy pewni lub co nie jest możliwe.
6. Sprawdź, czy dziecko zaakceptowało Twój pomysł na pomaganie mu i skończ rozmowę, kiedy będzie uspokojone.
7. Jeśli nie masz na razie pomysłu jak pomóc dziecku, powiedz, że się zastanowisz i umów się na następną rozmowę -tak szybko, jak będzie to możliwe.

Dokumentowanie rozmowy

Zanotuj dokładnie rozmowę z dzieckiem. W trakcie rozmowy możesz zapisywać najważniejsze informacje, zwłaszcza określenia dziecka. Opisz zachowanie i manifestowane przez dziecko uczucia. Twoje notatki mogą być dowodem w sądzie rodzinnym i w sprawie karnej.

Rozmowa z dzieckiem w celu sprawdzenia naszych podejrzeń, że jest ono krzywdzone

- Często zdarza się, że źródłem naszych podejrzeń, że dziecko jest krzywdzone, nie są jego wypowiedzi, ale stwierdzone u niego obrażenia lub choroby albo zaobserwowane zaburzenia emocjonalne lub zaburzenia zachowania. Kiedy docierają do nas takie sygnały, naturalnym krokiem wydaje się rozmowa z dzieckiem o tym, co nas niepokoi. Musimy jednak pamiętać, że dzieci krzywdzone zwykle wstydzą się opowiadać o swoich trudnych przeżyciach w rodzinie. Często też nie mają zaufania do dorosłych. Obawiają

się, że zostaną zignorowane, że nikt im nie uwierzy lub że zostaną zdradzone i ich rodzice dowiedzą się o tym, co powiedziały. Mogą też pragnąć zachować lojalność wobec własnych rodziców. Konieczność zachowania lojalności jest bowiem jedną z niepisanych zasad obowiązujących w każdej rodzinie. Często też istnieje ryzyko, że kiedy wykorzystamy informacje uzyskane od dziecka, obróci się to przeciwko niemu. Dlatego planując taką rozmowę, musimy rozważyć jej ewentualne skutki- korzyści i zagrożenia. Sprawdzanie naszych podejrzeń nie zawsze należy zaczynać od rozmowy z dzieckiem. To, czy zdecydujemy się jednak porozmawiać z dzieckiem, zależy od tego, jak długo je znamy, jaki mamy z nim kontakt - a więc czy jesteśmy dla niego osobą, której może zaufać.

- Warto też wziąć pod uwagę wiek dziecka- w przypadku nastolatków podejmowanie jakichkolwiek działań „za plecami” jest źle przez nie odbierane i niszczy ich zaufanie do dorosłych. W takiej sytuacji lepsze może być otwarte podjęcie rozmowy z dzieckiem o tym, co nas niepokoi.
- Jeśli zdecydujemy się na rozmowę z dzieckiem, warto pamiętać o tym, żeby odbyła się ona w miejscu zapewniającym dyskrecję i w takim czasie, w którym dziecko nie ma zajęć, na których mu szczególnie zależy. Nie zawsze też jest dobrze rozmawiać po lekcjach. Dziecko może się obawiać późniejszego przyścia do domu i konieczności tłumaczenia się z tego powodu. Czasami warto porozmawiać wtedy, kiedy widzimy, że coś się z dzieckiem dzieje, jest smutne, rozdrażnione lub zachowało się niewłaściwie. Kiedy człowiek przeżywa coś trudnego, zwykle łatwiej przyjmie pomoc.
- Zaczynając rozmowę warto powiedzieć dziecku, co nas niepokoi i wyrazić swoją troskę „*Widzę Małgosiu, że od jakiegoś czasu jesteś smutna. Niepokoi mnie to. Chciałabym z Tobą porozmawiać. Co Ty na to ?*”. Dziecko może być zaskoczone naszą propozycją, więc trzeba mu dać kilka chwil na podjęcie decyzji. Jeśli wyraźnie daje nam znać, że nie chce rozmawiać (mówi o tym, długo milczy, reaguje silnym lękiem) nie należy naciskać. Rozmowę można kontynuować tylko wtedy, kiedy dziecko wyrazi na nią zgodę. W przeciwnym wypadku trzeba powiedzieć, że jesteśmy gotowi porozmawiać z nim, kiedy uzna to za stosowne. Tak jak w opisanym powyżej rozmowie nie można obiecać dziecku, że rozmowę zachowamy w tajemnicy.

- W przypadku dzieci, które zachowują się niewłaściwie, warto zacząć rozmowę od stwierdzenia, że takie zachowanie może być skutkiem problemów dziecka „Dowiedziałam się, że na przerwie znowu mocno uderzyłeś Michała. Domyślam się, że byłeś rozzłoszczony i nie potrafiłeś się opanować. Ludziom zdarza się tak zachowywać, kiedy spotyka je coś przykrego”.

Ograniczenia w wykorzystaniu informacji uzyskanych od dziecka

- Nie należy wykorzystywać informacji ujawnionych przez dziecko w rozmowie z rodzicami, jeżeli może to narazić je na agresję z ich strony. Jeżeli dziecko okazuje lęk w odpowiedzi na propozycję poinformowania mamy, może to oznaczać, że obawia się jej reakcji. Warto zapytać dziecko, jak jego zdaniem rodzic może się zachować, jeżeli dowie się o tym, co powiedziało.
- Jeżeli istnieje ryzyko, że ujawnienie informacji uzyskanych od dziecka może mu przynieść szkodę, należy dążyć do potwierdzenia tych informacji z innych źródeł.
- W przypadku starszych dzieci należy w miarę możliwości wspólnie z dzieckiem ustalić komu powiemy o problemie i co zrobimy aby mu pomóc.
- Małe dziecko należy poinformować, z kim będziemy rozmawiać o tym, co nam ujawniło i co zamierzamy zrobić, żeby mu pomóc. Należy sprawdzić, czy dziecko zaakceptowało nasz plan pomocy.

Rozmowa z rodzicem¹ w celu wspólnego rozwiązywania problemów dziecka

Możemy mówić o dwóch strategiach prowadzenia rozmowy z rodzicem w sytuacji, w której podejrzewamy krzywdzenie dziecka: „miękkiej” i „twardej”. W tym podrozdziale zostanie przedstawiona „miękka” strategia rozmowy. Polega ona na współpracy z rodzicem w rozwiązywaniu problemów dziecka, co wymaga czasu a także stworzenia warunków sprzyjających budowaniu bezpieczeństwa i zaufania w relacji z nim. Możemy ją stosować, kiedy:

¹Opisując metodologię rozmowy, używamy tu określenia „rodzic”. Jednak warto pamiętać, że w miarę możliwości powinniśmy dążyć do nawiązania kontaktu z obojgiem rodziców dziecka.

- nie występuje bezpośrednie zagrożenie bezpieczeństwa dziecka i możemy sobie pozwolić na dłuższy czas dochodzenia do rozwiązania jego problemów,
- mamy nadzieję, że rodzic wykaże gotowość współpracy,
- widzimy, że podjęcie koniecznych działań wobec sprawcy przemocy, bez współpracy z kimś z rodziny, jest ryzykowne dla dziecka- dlatego zależy nam, aby rodzic „nie krzywdzący” stał się sojusznikiem dziecka,
- mamy obawy, że dziecko może być krzywdzone, ale nie dysponujemy żadnymi konkretnymi faktami- chcemy sprawdzić jaka jest jego sytuacja w rodzinie.

Przygotowanie do rozmowy z rodzicem

- ❖ Zaczynając rozmowę z rodzicem warto pamiętać, że będzie ona skuteczniejsza, jeżeli:
 - prowadząca ją osoba posiada odpowiednią wiedzę i umiejętności
 - postawi sobie jasno określone i możliwe do osiągnięcia cele.
- ❖ Nie oznacza to, że zawsze uda się osiągnąć zakładane cele. W rozmowie uczestniczą bowiem dwie osoby i obie mają wpływ na jej wynik. Dotyczy to zwłaszcza rozmów z rodzicami, którzy z powodu różnych osobistych problemów, krzywdzą swoje dzieci. Takie osoby podlegają nieświadomym mechanizmom psychologicznym, które utrudniają im zdawanie sobie sprawy z własnych problemów i problemów rodziny:
 - zaprzeczają problemom- nie zauważają ich i/lub nie chcą przyjąć do wiadomości
 - źródeł problemów swoich dzieci poszukują w samych dzieciach lub poza rodziną (np. w szkole).
- ❖ Mechanizmy obronne mogą działać jak MUR- trudno się przez nie „przebić”. Zaczynając rozmowę z rodzicem, o którym myślimy, że może on krzywdzić swoje dziecko, warto o tym wszystkim wiedzieć, żeby nie obciążać tylko siebie za jej ewentualne niepowodzenie. Warto też jednak pamiętać, że dobrze prowadzona rozmowa pozwoli osiągnąć zakładane cele znacznie łatwiej i częściej niż się to na ogół wydaje.

❖ Cele rozmowy:

- ustalenie, jakie dziecko ma problemy,
- ustalenie, skąd biorą się lub mogą się brać te problemy,
- ustalenie, że dziecko samo nie poradzi sobie z tymi problemami, że potrzebuje pomocy,
- ustalenie, kto i w jaki sposób tej pomocy ma udzielić.

❖ Etapy rozmowy:

- nawiązanie kontaktu z rodzicem,
- przedstawienie problemu,
- ustalenie przyczyn problemów dziecka,
- zaoferowanie pomocy dla dziecka i rodzica.

Jak porozmawiać z rodzicem o sygnałach, które widzimy?

Nawiązanie kontaktu z rodzicem

Rodzice dzieci, które przejawiają zaburzenia zachowania, najczęściej słyszą o swoim dziecku negatywne uwagi. Bywa też, że sami są krytykowani jako rodzice. Dlatego przychodząc do szkoły - z góry nastawiają się obronnie. Warto nawiązać kontakt z rodzicem, mówiąc mu coś pozytywnego o dziecku (o jego zachowaniu, osiągnięciach, cechach) lub o nim samym (pokazać starania rodzica, podkreślić jego dobre intencje): „*Cieszę się, że przyszedł pan na spotkanie*”. To może:

- zmniejszyć opór rodzica przed rozmową ,
- zminimalizować ryzyko, że to, co powiemy rodzicowi o zachowaniu dziecka, obróci się przeciwko niemu ,
- zwiększyć szanse na współpracę w celu pomocy dziecku.

Przedstawienie problemu

Pierwszym celem jest ustalenie z rodzicem, że z **dzieckiem dzieje się coś niepokojącego**. Dopóki w tej sprawie nie osiągniemy zgodności, trudno jest szukać przyczyn problemów i zastanawiać się nad tym, jak można dziecku pomóc.

- ❖ Rozmowa powinna odbyć się w duchu troski o dziecko.

- Warto **przedstawić swoje intencje**: „*Martwię się o Jasia, widzę, że dzieje się z nim coś niepokojącego*”
- Można też **podkreślić, że mamy wspólny cel**: „*Chodzi nam o dobro dziecka. Wierzę, że razem możemy mu pomóc.*”

Zapewne większość rodziców zidentyfikuje się z takim celem.

- ❖ Często zachowania problemowe dziecka są uciążliwe dla nauczyciela. Jeżeli przedstawi je w kategoriach „**z Jasiem są problemy**”- istnieje duże prawdopodobieństwo, że rodzic:
 - poczuje się zaatakowany, oskarżony, co zwiększy jego tendencje do zachowań obronnych, na przykład zaprzeczania problemom,
 - utwierdzi się w przekonaniu, że winę za problemy ponosi dziecko, co może go skłonić do karania go. Jest to szczególnie ryzykowne w sytuacji, gdy rodzic krzywdzi swoje dziecko, a problemowe zachowania są właśnie sygnałami krzywdzenia.

Jak można inaczej powiedzieć rodzicowi trudną prawdę o jego dziecku?

- ❖ **Zaczynamy od poinformowania rodzica o tym, co nas niepokoi.** Mogą to być zachowania dziecka, jego wypowiedzi, wygląd, częste absencje. Warto je opisać, także wyjaśnić, dlaczego jesteśmy zaniepokojeni. Nie zawsze to, co niepokoi nauczyciela, wychowawcę, niepokoi też rodzica. Dlatego trzeba pokazać, że mogą to być sygnały problemów dziecka. Takie przedstawienie sprawy koncentruje rodzica na poszukiwaniu przyczyn i rozwiązań problemu oraz udzieleniu dziecku wsparcia, a nie karaniu go.
- ❖ W trakcie przedstawiania problemu należy **unikać etykietek oceniających charakter dziecka** np. jest agresywny, wulgarny a także **obwiniania rodzica**. Warto **opisać co dziecko robi w określonych sytuacjach** np.:
 - „*Kiedy podeszłam, żeby sprawdzić co napisał w zeszycie, cały się skulił i zasłonił rękami. Wyglądał jakby się bał, że go uderzę...*”
 - „*Kiedy okazało się, że nie zaliczył sprawdzianu, zaczął się trząść i widziałam, że czegoś się boi*”

- „Widzę, że przychodzi do szkoły zdenerwowany, rozdrażniony. Kiedy ktoś do niego podeszł, zaczyna krzyczeć a niekiedy uderza pięściami.”
- „Często nie słyszy co się do niego mówi, wygląda jakby był zamyślony i czymś się martwił”

Jak ustalić wspólny punkt widzenia?

Rodzic może mieć inny punkt widzenia niż my.

- ❖ Może się zdarzyć, że problemy, które dostrzega u dziecka nauczyciel czy pedagog, **dla niego nie są żadnymi problemami**: „*To chyba normalne, że chłopiec się bije z kolegami*”
- ❖ Rodzic **może upatrywać przyczyn problemów w dziecku**: „*On jest leniwy, niegrzeczny, nie słucha itp.*”
- ❖ Rodzic może **nie chcieć przyjąć do wiadomości, że dziecko ma problemy**, a nawet kwestionować fakty: „*Moje dziecko nie mogło tego zrobić!*”
- ❖ Może się też zdarzyć, że **rodzicowi trudno jest uwierzyć w istnienie opisywanych problemów dziecka, bo w domu one nie występują**. Dobrze jest wiedzieć, że tak może być i nie podejrzewać rodzica o to, że nas okłamuje. Bywa np., że dziecko, które boi się agresywnego ojca, w domu jest ciche i zahamowane i, zdaniem rodziców, jest dobre i grzeczne. Natomiast w szkole, odreagowując napięcie, zachowuje się agresywnie i ustawicznie sprawia problemy. W takiej sytuacji warto powiedzieć: „*Wierzę pani, że Jasiu w domu jest spokojny. Tak może być. W takim razie zastanówmy się, dlaczego inaczej zachowuje się w domu a inaczej w szkole?*” Jeżeli rodzic stwierdzi, że w domu potrafi sobie poradzić z Jasiem tak, że go słucha, można zapytać jak to robi.

Nawet, jeżeli rodzic nie potwierdzi naszych obaw- to, co mu powiedzieliśmy może go skłonić do przemyśleń. Można się umówić z rodzicem, że będzie obserwował dziecko i że zastanowi się, co może przeżywać, może spróbuje z nim porozmawiać.

- ❖ Jeżeli rodzic zaprzecza, twierdzi, że on nie widzi problemu, możemy powtórzyć:
 - „*Ja jednak się niepokoję, ponieważ widzę, że z Jasiem coś się dzieje i że potrzebuje pomocy*”.

- ❖ Można się też odwołać do wiedzy o rozwoju dziecka
 - *„W zachowaniu Jasia widać dużo lęku i napięcia. Nie potrafi cieszyć się i bawić. To nie jest naturalne zachowanie chłopca w tym wieku. „*
- lub pokazać szkody, jakie ponosi dziecko
- *„Jasiu jest zdolnym chłopcem, a jednak nie jest w stanie się uczyć. Widać, że coś go martwi i pochłania całą jego energię.”*

Jak ustalić przyczyny problemów dziecka?

- ❖ Kiedy zostanie sprecyzowany problem dziecka, można, wspólnie z rodzicem zacząć poszukiwać jego przyczyn. **Dobrze jest nie przedstawiać od razu rodzicowi naszych pomysłów dotyczących tych przyczyn, ale zapytać go o to:** *„Zastanawiam się, co się dzieje z Jasiem. Jakie są przyczyny jego problemów (niepokojących zachowań). Co pani o tym myśli?”* W ten sposób nie tylko poznamy opinię rodzica, ale przekazemy mu też część odpowiedzialności za dociekanie przyczyn. Podkreślimy też (nie wprost), że jest on dla nas ważną osobą, że liczymy się z jego zdaniem i że on również musi zaangażować się w rozwiązywanie problemów swojego dziecka. Jest to ważne w przypadku rodziców, którzy mają tendencję do przerzucania odpowiedzialności za problemy swoje i rodziny na innych ludzi i różne instytucje
- ❖ Dociekając przyczyn można zapytać o sytuację w rodzinie, o ewentualne konflikty, o relację dziecka z drugim rodzicem i rodzeństwem., o to, jak rodzice radzą sobie z trudnymi zachowaniami dziecka. Jeżeli rodzic ujawni trudności rodziny- trzeba je powiązać z niepokojącymi zachowaniami dziecka.
 - *„Mówi pani, że mąż krzyczy na Jasia i czasami potrafi go uderzyć, kiedy razem odrabiają lekcje. To tłumaczy, dlaczego chłopiec przychodzi taki napięty i zdenerwowany do szkoły. Nauka kojarzy mu się z poczuciem zagrożenia.”*
- ❖ W przypadku , gdy podejrzewamy, że rodzic stosuje przemoc wobec dziecka, wypytywanie go o konkretne problemy w rodzinie (np. *Czy bije pan syna za złe oceny?*) może być ryzykowne- może wzbudzić jego nieufność, a także przeświadczenie, że dziecko coś powiedziało. Lepiej jest zadać pytanie otwarte, które niczego nie sugeruje:

- *„Powiedział pan, że martwią pana słabe wyniki Jasia w nauce. Czy próbuje pan wpływać na niego, żeby uczył się lepiej? Co pan robi, kiedy wraca do domu z kolejną jedynką ze sprawdzianu?”*

Rodzice, którzy uważają, że lanie jest dobrą metodą wychowawczą, w takiej sytuacji sami mogą ujawnić, że biją dziecko.

- ❖ Taki sposób rozmowy z rodzicem jest stosunkowo bezpieczny. Dajemy rodzicowi wyraźnie do zrozumienia, że widzimy sygnały problemu, jednocześnie nie sugerując niczego konkretnego. Rodzic, który sam krzywdzi dziecko lub jest świadkiem krzywdzenia go przez współmałżonka, może w tej sytuacji skonfrontować się z faktem że dziecko jest w trudnej sytuacji i złe traktowanie go wpływa na jego rozwój i stan psychiczny. Nawet jeżeli nie jest gotowy do ujawnienia problemu, być może sam spróbuje zmienić swoje zachowanie np. stanie w obronie dziecka.
- ❖ Może się też zdarzyć, że matka, która jest świadkiem krzywdzenia dziecka przez współmałżonka zdecyduje się ujawnić problem. Szansa na to wzrasta, jeżeli rozmowa będzie się odbywała w życzliwej atmosferze i uda nam się wzbudzić zaufanie matki. Czasami może to być jej pierwsza rozmowa na ten temat z kimś obcym. Ujawnienie tajemnicy wiąże się często z przeżywaniem silnych negatywnych emocji - wstydu, lęku, niepokoju, poczucia winy. Warto więc być bardzo uważnym na różne sygnały pozawerbalne (ton głosu, mimikę, zmianę sposobu siedzenia) osoby, z którą się rozmawia, by właściwie zareagować na to, co może ona przeżywać.
- ❖ W takiej sytuacji potrzebne jest uważne słuchanie i okazywanie zrozumienia:
 - *„Rozumiem, że boi się pani męża”, „Pewnie to jest dla pani bardzo trudna sytuacja, kiedy mąż krzyczy i bije syna. Zastanawia się pani jak ochronić dziecko?”*
- ❖ Dobrze jest powiedzieć, że widzimy, iż jest to trudna dla niej rozmowa i że takie rozmowy zwykle są bardzo trudne. Wsparcie polega też na odbarczeniu od poczucia winy i pokazaniu, że podobne problemy zdarzają się wielu rodzinach. Ważne też, żeby dać nadzieję: *„takie problemy można rozwiązywać”*. Jest to bardzo dobry moment do zaoferowania pomocy dla rodzica i dziecka.

Jak zaoferować pomoc?

Nawet, jeżeli nie uda się odkryć „rodzinnych” przyczyn problemów dziecka i ujawnić, że jest krzywdzone, warto porozmawiać z rodzicem o tym czego potrzebuje dziecko i jak można mu pomóc.

- *„Jak pani myśli, czego Jasiu potrzebuje teraz, kiedy widać, że przeżywa coś trudnego? Jak możemy mu pomóc?”*

Warto podpowiedzieć rodzicowi, że dziecko potrzebuje spokoju, poczucia bezpieczeństwa, rozmowy o problemach, zrozumienia i cierpliwości dorosłych itp.

W rodzinie dysfunkcyjnej, rodzice są zaabsorbowani swoimi problemami i mogą mieć tendencje do bagatelizowania problemów dziecka: *„Ma teraz trudny okres. Wyrośnie z tego. To samo przejdzie”*.

Trzeba im pokazać, że dziecko jest zagrożone i samo sobie nie poradzi:

- *„Jasiu żyje w dużym napięciu. To powoduje problemy z nauką i zachowaniem. Sam sobie z tym nie poradzi. Potrzebuje naszej pomocy.”*

Ustalamy z rodzicem strategię pomocy, informujemy co my możemy zrobić dla dziecka i pytamy, co może zrobić rodzic. W niektórych przypadkach (kiedy stan dziecka wydaje nam się poważny)- trzeba rozważyć pomoc specjalisty (diagnoza i terapia). Kierowanie dziecka do specjalisty, w przypadku kiedy mamy podejrzenia, że jest ono krzywdzone, ale nie udało się nam ich potwierdzić, wiąże się z pewnym ryzykiem. Dziecko, które żyje w dysfunkcyjnym systemie rodzinnym, zostaje „delegowane” do terapii. Zarówno dla dziecka, jak i dla rodziców, może to być potwierdzeniem, że źródłem problemów jest samo dziecko. Jednak, kiedy jego stan jest niepokojący, takie działanie może być konieczne. Może być też korzystne dla dziecka i rodziny. Dobrze funkcjonujący ośrodek terapeutyczny nie rozpocznie terapii dziecka jako „delegata”. Specjalista, który pracuje z dzieckiem, zawsze kontaktuje się z rodzicami. W neutralnym miejscu, poza szkołą, rodzicowi może być łatwiej otworzyć się i ujawnić problemy rodziny. Warto, kierując dziecko na diagnozę psychologiczną, wyjaśnić rodzicowi jakie korzyści może to przynieść: *„Sami nie jesteśmy w stanie*

stwierdzić, co się dzieje z Jasiem. Psycholog pomoże wyjaśnić skąd się biorą jego trudności i jak możemy mu pomóc.”

- ❖ Jeżeli rodzic ujawnił przed nami swoje problemy, warto także jemu zaproponować skorzystanie z pomocy specjalistycznej. Powinniśmy przedstawić mu konkretne, sprawdzone informacje, dając ulotkę z ofertą poradni czy ośrodka terapeutycznego.
- ❖ Kończąc rozmowę z rodzicem, powinniśmy podsumować nasze wspólne ustalenia i zawrzeć z nim kontrakt, określający zasady dalszej współpracy i kontaktowania się. W miarę możliwości należy dążyć do stałego kontaktu, aż do momentu, kiedy sytuacja dziecka poprawi się.

Rozmowa interwencyjna z rodzicem

W rozmowie interwencyjnej stosujemy strategię „**twardą**”. Polega ona na bezpośredniej konfrontacji rodzica z faktami świadczącymi o krzywdzeniu dziecka, jakie udało nam się zebrać, a także ze skutkami formalno-prawnymi jego krzywdzących zachowań. Taką strategię stosujemy kiedy:

- zebrane przez nas fakty świadczą o zagrożeniu bezpieczeństwa dziecka, co zobowiązuje nas do szybkiego i zdecydowanego działania w celu jego ochrony,
- podjęte wcześniej próby współpracy z rodzicem nie przyniosły pożądanych efektów, a sytuacja dziecka nadal jest niepokojąca lub nawet pogarsza się.

Rozmowa interwencyjna powinna być prowadzona w taki sposób, aby w miarę możliwości zachować dobrą relację z rodzicem i stworzyć szansę na dalszą współpracę. Sprzyja temu nasza otwarta i życzliwa postawa.

W rozmowie interwencyjnej możemy zrobić kilka kroków, które zostaną opisane poniżej.

1. Nawiązanie kontaktu z rodzicem.

Warto zacząć rozmowę od życzliwego przywitania rodzica, odwołać się do jego pozytywnej motywacji (miłość do dziecka) i określić wspólny cel (dobro dziecka):

- *„Cieszę się, że pan przyszedł na spotkanie. Wierzę, że zależy panu na Asi. Także dla mnie jej dobro jest ważne. Chcę z panem porozmawiać, ponieważ martwię się o nią...”*

2. Konfrontacja

Przedstawiamy fakty- informacje o konkretnych zachowaniach rodziców, które widzieliśmy sami lub uzyskaliśmy je od innych osób. Pokazujemy także szkody, jakie w ich wyniku ponosi dziecko.

- *„W ostatnim miesiącu kilkakrotnie widziałam pana pod sklepem. Pił pan z kolegami alkohol. Czasami była z panem Asia. Wyglądała na przestraszoną i zmartwioną.”*
- *„W zeszłym tygodniu, kiedy przyszedł pan po Asię, był pan bardzo rozdrażniony. Podczas ubierania szarpał ją pan i krzychał. Asia zaczęła płakać i nie chciała iść z panem do domu”.*
- *„W ciągu trzech miesięcy w pana domu kilkakrotnie odbyły się interwencje policji. Sąsiedzi słyszeli krzyki dziecka dobiegające z mieszkania....”*

Podczas konfrontacji **unikamy pretensji, obwiniania i oskarżeń**. Prosimy rodzica, żeby nas wysłuchał bez przerywania.

Następnie możemy rodzica zapytać, jak on widzi sytuację. Ważne, żeby go uważnie słuchać. Reakcja rodzica, pokaże nam, na ile jest świadomy problemu i gotowy do ujawnienia go. **Nie powinniśmy próbować go przekonywać! Konfrontacja to przedstawienie faktów, a fakty nie podlegają dyskusji.**

3. Przedstawienie rodzicowi naszej oceny sytuacji.

- Ważne, żeby pokazać rodzicowi, że jego zachowania krzywdzą dziecko i że konieczna jest zmiana. Warto zaoferować pomoc, ponieważ najczęściej u podłoża dysfunkcyjnych zachowań rodziców leżą problemy, których nie są w stanie samodzielnie rozwiązać. Wymagają one diagnozy dokonanej przez specjalistę, a często także terapii. **Zadaniem osoby konfrontującej nie jest postawienie diagnozy, tylko nazwanie problemów i skierowanie do miejsca pomocy.** Dlatego nie

powinniśmy mówić : *„Jest pan alkoholikiem”*. Możemy powiedzieć: *„Asia jest małą dziewczynką i potrzebuje trzeźwego ojca. Wierzę, że chce pan dla niej dobrze, ale kiedy pan pije alkohol, krzywdzi ją pan. Tak dalej nie może być. Proponuję panu zgłoszenie się po pomoc do poradni...”*

- Oferując pomoc- trzeba wskazać konkretne miejsce (najlepiej wręczyć ulotkę). Dobrze, jeżeli sami potrafimy coś powiedzieć o tym miejscu, osobach, które w nim pracują, formach pomocy. W ten sposób nasza propozycja jest bardziej przekonująca.
- **Jeżeli krzywdzenie przybiera poważne formy i zamierzamy zgłosić sprawę do innej instytucji (sąd, policja, prokuratura itp.)- warto poinformować o tym rodzica. Dajemy mu w ten sposób szansę na zmianę.** Podjęcie działań „za plecami rodzica” jest ryzykowne, ponieważ niszczy możliwość współpracy. Możemy powiedzieć: *„Pan jest najważniejszą osobą dla Asi, dlatego chciałabym wspólnie z panem znaleźć rozwiązania problemu. Jednak jeżeli nadal będzie pan pił i nie skorzysta pan z pomocy, moim obowiązkiem jest chronić dziecko. Dlatego zgłoszę sprawę do...”*

Działanie, które zapowiemy rodzicowi, trzeba zrealizować. To nie może być straszenie. Dlatego nie mówimy rzeczy, których nie jesteśmy w stanie spełnić.

4. Zawarcie kontraktu z rodzicem.

- Jeżeli rodzic zadeklaruje gotowość zmiany i/lub skorzystania z pomocy, warto zawrzeć z nim kontrakt- konkretnie ustalić co zostanie zrobione, kto to robi i do kiedy. Należy umówić się na następne spotkanie w celu sprawdzenia realizacji kontraktu. Jeżeli rodzic nie przyjdzie na spotkanie i/lub nie wywiąże się z umowy, a sygnały krzywdzenia dziecka nadal się pojawiają, trzeba dążyć do rozwiązania problemów. Jest to wskazanie do nawiązania kontaktu z innymi instytucjami zajmującymi się daną rodziną i podjęcia wspólnej interwencji.
- Podczas rozmowy interwencyjnej ważna jest postawa wobec rodzica
 - Nie jest naszym celem osądzanie ani pouczanie rodzica- to należy do sądu.

- W imię dobra dziecka staramy się pozyskać rodzica do współpracy – traktujemy go więc życzliwie i z szacunkiem, ale też jesteśmy zdecydowani i konsekwentni, pokazując w otwarty sposób trudną prawdę o jego sytuacji rodzinnej.

Sposoby reagowania na opór rodzica

Aby nasza rozmowa z rodzicem była skuteczna, musimy zadbać o odpowiednie warunki: spokojne miejsce do rozmowy, czas. Zdarza się jednak, że rodzic okazuje pośpiech, brak czasu- np. mówi: „*Mam tyle spraw na głowie, pracuję do późna, mam małe dziecko, nie mam czasu...* „. Zwykle jest to reakcja obronna, przejaw jego oporu przed uświadomieniem problemu i zmianą.

W takiej sytuacji warto wykonać kilka kroków.

- Kiedy rodzic, daje sygnał, że się śpieszy, nie ma czasu- przede wszystkim należy zadbać o warunki rozmowy. **Nie warto podejmować żadnej rozmowy, dopóki nie mamy pewności, że rodzic jest gotowy w niej uczestniczyć. Jeżeli poruszamy ważne sprawy, w nieodpowiednich warunkach, sami deprecjonujemy znaczenie naszych słów.** Ryzykujemy też, że rodzic przerwie rozmowę w trudnym dla niego momencie, mówiąc, że musi już iść.

Możemy więc zapytać: „*Ile czasu jest pani gotowa poświęcić na nasze spotkanie?*”- po otrzymaniu odpowiedzi, oceniamy, czy to wystarczy, ewentualnie umawiamy się na inny termin.

- Jeżeli rodzic nie wyraża gotowości poświęcenia czasu na rozmowę, a sprawa jest dla nas ważna, możemy nalegać: „*To ważna sprawa. Zależy mi na tym, żeby spokojnie z panią porozmawiać.*”
- Gdyby pomimo to, rodzic unikał kontaktu, a my jesteśmy zdecydowani podjąć jakieś działania w kierunku ochrony dziecka, warto mu o tym powiedzieć: „*Jestem zdecydowana podjąć działania w sprawie zapewnienia Jasiowi bezpieczeństwa. Pani jest jego matką, najważniejszą osobą, dlatego nie chciała bym ich podejmować bez pani. Zależy mi na współpracy ...*”

- W sytuacji, gdy rodzic, pod wpływem zniecierpliwienia lub złości przerywa rozmowę, zamierza wyjść, możemy „zatrzymać go słowami”: *„Mam jeszcze ważne sprawy do omówienia z panią. Jeżeli teraz pani wyjdzie, będę musiała działać sama. Proponuje teraz dokończyć rozmowę, lub spotkać się jutro.”*

Wykorzystywanie seksualne dzieci

Jolanta Zmarzlik

Czym jest wykorzystywanie seksualne dzieci?

Wykorzystywanie seksualne dzieci to aktywność seksualna z udziałem dziecka podjęta przez dorosłego, nastolatka lub starsze dziecko. Kiedy osoba dorosła podejmuje aktywność seksualną z udziałem dziecka – to mamy do czynienia z wykorzystywaniem seksualnym dziecka, które jest przestępstwem niezależnie do okoliczności. Kiedy w aktywności seksualnej uczestniczy inne dziecko lub nastolatek, to sytuacja nie zawsze jest równie jasna. Wśród dzieci niektóre rodzaje zachowań seksualnych mogą być formą zabawy, wyrażania swojej seksualności, a nie wykorzystywaniem. W dalszej części tej książeczki znajdziesz podrozdział zatytułowany „Rozwój seksualny dziecka” – zawarte w nim informacje pomogą Ci ustalić, czy seksualne zachowania, które dostrzegłeś(-aś) wśród dzieci, można uznać za wykorzystywanie.

Wykorzystywanie seksualne dzieci odnosi się do zachowań z kontaktem fizycznym oraz do zachowań bez kontaktu fizycznego.

Zachowania z kontaktem fizycznym obejmują:

- Dotykanie genitaliów dziecka (penisa, jąder, sromu, piersi lub odbytu) w celu doznania seksualnej przyjemności lub z innego powodu nie związanego ze sprawowaniem opieki nad dzieckiem.
- Zmuszanie dziecka do dotykania genitaliów innej osoby lub do seksualnych zabaw.
- Umieszczanie przedmiotów lub części ciała w sromie lub pochwie, w ustach albo w odbycie dziecka w celu uzyskania seksualnej przyjemności lub z innych powodów nie związanych ze sprawowaniem opieki nad dzieckiem.

Zachowania bez kontaktu fizycznego obejmują:

- Pokazywanie dziecku materiałów pornograficznych.
- Pokazywanie dziecku genitaliów innej osoby.
- Fotografowanie dziecka w seksualnych pozach.

- Zachęcanie dziecka do obserwowania lub słuchania aktów seksualnych – w rzeczywistości albo na nośnikach audio-video
- Przyglądanie się dziecku, kiedy się rozbiera lub korzysta z toalety, często bez jego wiedzy (to zjawisko bywa nazywane „podglądactwem” lub „voyeuryzmem”).

Kto wykorzystuje seksualnie dzieci?

Sprawcami wykorzystywania seksualnego dzieci bywają często ludzie, których dziecko zna, a nawet osoby, które są mu bliskie, które mają częste kontakty z dziećmi.

Sprawcy nie mają żadnych charakterystycznych cech, które pozwalałyby odróżniać ich od innych ludzi. Nie można ich rozpoznać po wyglądzie. Jedyne, co ich łączy, to fakt, że pomyśleli o aktywności seksualnej z udziałem dzieci, a następnie wprowadzili te myśli w czyn, wykorzystując seksualnie jakieś dziecko.

Objawy wykorzystywania seksualnego

Wykrycie faktu wykorzystywania seksualnego dziecka jest bardzo trudne, ponieważ z reguły jedynymi osobami, które mają pełną wiedzę o tej sytuacji są dziecko i sprawca. Ukryty charakter tego typu związków sprawia, że nauczyciel, który podejrzewa, że dziecko było wykorzystywane seksualnie musi mieć dobrą orientację dotyczącą objawów, żeby nie zignorować niepokojących sygnałów płynących od krzywdzonego dziecka. Należy podkreślić, że żadnego z niepokojących objawów występujących u dziecka nie można traktować odrębnie, ani uważać za „niepodważalny dowód” wykorzystania dziecka. Wiele z opisanych w literaturze objawów wykorzystywania seksualnego może wynikać z różnych trudnych doświadczeń w życiu dziecka np. takich jak rozwód rodziców, śmierć osoby bliskiej, zmiana miejsca zamieszkania, przyjscie na świat młodszego rodzeństwa itp.

Ważne jest aby nauczyciel znał sytuację rodzinną dziecka, stan jego zdrowia, historię jego życia oraz umiał dostrzec zmiany w zachowaniu dziecka aby właściwie ocenić z jakich powodów dziecko prezentuje określone niepokojące zachowania.

Objawy w zachowaniu dziecka, które mogą wskazywać na wykorzystywanie seksualne

Erotyzacja dziecka:

- prowokacyjne i uwodzicielskie zachowania seksualne dziecka w stosunku do osób z otoczenia,
- nasiloną masturbacją dziecięcą nieadekwatną do fazy rozwoju psychoseksualnego,
- erotyczna twórczość dziecka – gdy w rysunkach, malowankach, dziecka zaczynają dominować elementy seksualne,
- agresja seksualna wobec innych dzieci,
- angażowanie rówieśników i młodszych dzieci w nietypową aktywność seksualną – jeżeli dziecko w wieku przedszkolnym w zabawach odtwarza stosunek seksualny, kontakty oralne lub analne, to jest to niepokojący sygnał mogący świadczyć o tym, że było ono uwikłane w aktywność seksualną przez osoby dorosłe,
- nieadekwatny do poziomu rozwoju dziecka język dotyczący sfery seksualnej,
- podejmowanie wczesnej i nasilonej aktywności seksualnej.

Problemy emocjonalne dziecka:

- silne poczucie winy u dziecka, wynikające z tego iż czuje się ono odpowiedzialne za zachowanie seksualne podejmowane wobec niego,
- poczucie bycia złym, innym, gorszym – dziecko ma wrażenie, że to co je spotkało wynika z tego iż jest ono złe, niegodziwe,
- poczucie nadmiernego wstydu związanego z przekroczeniem granic intymnych,
- dawanie do zrozumienia, że ma się jakąś straszną tajemnicę – dorosły podejmujący kontakt seksualny z dzieckiem często mówi mu, że nie może o tym nikomu powiedzieć
- poczucie stygmatyzacji – dziecku wydaje się, że jest inne niż rówieśnicy z powodu doznanego urazu,
- negatywny stosunek do własnego ciała, poczucie zbrukania i wstrętu,

Zachowania autodestrukcyjne:

- samookaleczenia,
- próby samobójcze,

- zaburzenia jedzenia (bulimia, anoreksja),
- uzależnienia (np. nadużywanie alkoholu, narkotyków),
- prostytutka dziecięca,

Dolegliwości psychosomatyczne np. bóle brzucha, nudności, wymioty, zaburzenia miesiączkowania,

Objawy nerwicowe np. wtórne moczenie nocne, zanieczyszczanie się kałem, zaburzenia snu, koszmary senne,

Problemy szkolne:

- zaburzenia koncentracji uwagi,
- nagłe obniżenie wyników w nauce,
- unikanie zajęć wychowania fizycznego,
- problemy w relacjach rówieśniczych.

Wymienionym objawom mogą towarzyszyć również objawy somatyczne, które trudne są do zaobserwowania przez nauczyciela w szkole. Jednakże warto wiedzieć, że jednoznacznymi objawami wykorzystywania seksualnego są choroba weneryczna, ciąża i obecność plemników w pochwie bądź odbycie dziecka.

Rozmowa z dzieckiem

Rozmowa z dzieckiem na temat wykorzystywania seksualnego jest trudna zarówno dla profesjonalisty jak i dla dziecka. Nie może ona odbywać się w gwarze, hałasie, w obecności wielu osób, oraz w trakcie załatwiania innych spraw. Jeśli rozmowa z dzieckiem ma być efektywna i przynieść mu realną pomoc ważne jest aby pamiętać o kilku ważnych kwestiach.

A. Miejsce i czas rozmowy.

Miejsce rozmowy powinno być miejscem neutralnym, możliwie cichym i bezpiecznym. Zadbaj aby w trakcie rozmowy nie przeszkadzali wam inni nauczyciele i dzieci. Miej świadomość, że czas, który poświęcasz dziecku jest zarezerwowany tylko dla niego i wszystkie pilne telefony będą musiały poczekać. Zadbaj o odpowiednią ilość czasu, gdy

dziecko mówi o trudnych dla siebie doświadczeniach, nie można przerwać rozmowy w połowie.

Bardzo ważne jest zapewnienie dziecku poczucia bezpieczeństwa. Będzie czuło się lepiej i pewniej gdy samo wybierze miejsce, w którym chce usiąść oraz jeśli będzie miało koło siebie chusteczki i coś do picia. Nie buduj między sobą a dzieckiem przegrody w postaci biurka.

B. Osoba rozmawiająca z dzieckiem

Przygotowując się do rozmowy z dzieckiem pamiętaj o kilku podstawowych regułach, które powinno dziecko w jej trakcie usłyszeć:

- że nie jest winne temu co się stało,
- jeżeli nie powiedziało o tym co mu się przydarzyło od razu, to również nie ponosi za to winy,
- że to samo spotyka bardzo wiele dzieci i nie jest ono jedynym dzieckiem, które ma taki problem,
- że bardzo dobrze, iż komukolwiek o tym powiedziało.

Większość osób czuje lęk i skrępowanie uczestnicząc w rozmowie z dzieckiem krzywdzonym seksualnie. Boi się, że nie poradzi sobie w trakcie rozmowy, że jeszcze bardziej skrzywdzi dziecko. Tak jak inni profesjonaliści możesz czuć się bezradna/y bo nie wiesz jak naprawdę możesz pomóc dziecku, do kogo możesz zwrócić się o wsparcie i jakie będą konsekwencje twoich działań.

W tej sytuacji powinny pomóc Ci:

- dobra znajomość dziecka, z którym masz rozmawiać
- wiedza na temat zjawiska wykorzystywania seksualnego
- technika rozmowy
- znajomość procedur do których możesz się odwołać pomagając dziecku
- życzliwe osoby, które pomogą Ci uporać się z twoimi emocjami naturalnie pojawiającymi się w trakcie kontaktu z dzieckiem wykorzystywanym seksualnie.

Pamiętaj, że jeżeli dziecko samo wybrało Ciebie jako sojusznika w rozwiązaniu swojego problemu to znaczy, że darzy Cię zaufaniem i głęboko wierzy, że jesteś właściwą osobą, która go wesprze.

Jeśli ty sam/a inicjujesz taką rozmowę to ważne jest abyś wiedział/a, że zanim pomożesz dziecku musisz zdobyć jego zaufanie.

C. Sposób prowadzenia rozmowy z dzieckiem

Zanim przystąpisz do rozmowy z dzieckiem zaplanuj jej przebieg. Musisz wiedzieć jaki jest cel tej rozmowy, czego powinieneś się dowiedzieć i o czym nie możesz zapomnieć. Na podstawie wcześniej uzyskanych informacji o dziecku przygotuj sobie pomoce, które mogą być ci potrzebne np. rozmawiając z młodszym dzieckiem pamiętaj o kredkach, maskotkach itp. Celem rozmowy z dzieckiem wykorzystywanym seksualnie jest nie tylko zebranie informacji o trudnych dla niego wydarzeniach, ale również udzielenie mu wsparcia. Aby udzielić dziecku pomocy musisz dowiedzieć się co mu się wydarzyło i kto był sprawcą jego krzywdzenia. Dzieci wykorzystywane seksualnie często mają trudności w otwartym opowiadaniu o swoich traumatycznych przeżyciach. Dlatego też ważne jest aby dorosły nie pośpieszał dziecka i dostosował się do jego tempa relacjonowania zdarzeń.

Na początku zbuduj z dzieckiem dobrą relację. Porozmawiaj z nim na tematy neutralne, ale ważne dla dziecka. Okaż mu, że interesujesz się nim a nie tylko tym czego chcesz się od niego dowiedzieć.. Poznaj jego opinię dotyczącą ważnych dla niego spraw.

Z reguły nie jest dobrym pomysłem rozpoczynanie kontaktu od rozmowy o postępach w nauce, przyjaciołach i relacjach wewnątrzrodzinnych. Wszystkie te tematy u dzieci wykorzystywanych seksualnie mogą łączyć się z przeżywaniem przez nie trudnych emocji.

Po dobrym nawiązaniu kontaktu z dzieckiem możesz przejść do pytań związanych z zasadniczym celem spotkania. Zacznij od pytań otwartych, które dają mu możliwość opowiedzenia o swoim problemie.

Pytania otwarte mogą zaczynać się od wyrażeń „ czy mógłbyś mi o tym opowiedzieć”, „chciałabym lepiej zrozumieć co Ci się zdarzyło”, „czy możesz powiedzieć coś więcej o tej sytuacji”

Nie zadawaj pytań sugerujących typu: „ czy to było na podwórku czy w domu”, „ czy tata dotykał cię do narządów płciowych” itd.

Pomocne w pogłębianiu kontaktu z dzieckiem i budowaniu w nim poczucia bycia słuchanym i zrozumianym jest tzw. parafrazowanie tzn. powiedzenie własnymi słowami,

tego co powiedział rozmówca. Parafraza często zaczyna się od słów: „o ile dobrze rozumiałam powiedziałaś, że...”

W kontakcie z dzieckiem pomaga również odzwierciedlanie jego emocji.. Możemy powiedzieć „ widzę, że jest ci smutno”. Niezwykle ważne jest to, żebyś umiał oddzielić swoje emocje od emocji dziecka. Często zdarza się, że osoba kontaktująca się z dzieckiem wykorzystywanym seksualnie sama przeżywa szereg silnych uczuć. Pamiętaj, żeby twoje emocje nie przytłoczyły dziecka i żebyś nie przypisywał mu tego, co sam/a przeżywasz.

W trakcie rozmowy należy ustalić z dzieckiem nazewnictwo dotyczące genitaliów i zachowań seksualnych. Rozmowa z dzieckiem wykorzystywanym seksualnie o doświadczeniach urazowych nie jest dobrym momentem na prowadzenie edukacji seksualnej. Z reguły dziecko odczuwa wstyd gdy ma rozmawiać z dorosłymi o intymności. Dzieci wykorzystywane seksualnie często znają i posługują się na ogół słownictwem wulgarnym, co dodatkowo pogłębia ich wstyd i zażenowanie. Z młodszymi dziećmi ustalamy określenia dotyczące seksualności posługując się rysunkiem postaci ludzkiej lub lalką. Dziecko pokazuje i nazywa na rysunku jakie części ciała ma człowiek. Zaczynamy od części ciała neutralnych a potem dopytujemy się o części intymne.

Możemy pomóc dziecku mówiąc, że „różni ludzie, różnie te części ciała nazywają, a jak ty je nazywasz”. Należy pamiętać, że dzieci często używają nazw środowiskowych, obyczajowych i neologizmów.

Rozmawiając z dzieckiem o wykorzystaniu seksualnym nie musisz prowadzić śledztwa. Nie jest zadaniem nauczyciela zbieranie dowodów, ustalanie szczegółów i niepodważalnych faktów. Pozwól dziecku ujawnić to, na co jest gotowe. W przyszłości będzie musiało powtórzyć swoją opowieść sędziemu i specjaliście psychologowi. To oni zajmą się doprecyzowaniem szczegółów. Wielokrotne powtarzanie urazowych treści jest dla dziecka bolesne. Jednocześnie pamiętaj, aby nie hamować dziecka. Musisz być gotowy wysłuchać tego, co ma ono do powiedzenia nawet gdyby to było dla ciebie trudne.

Rozmowa o doświadczeniu wykorzystania seksualnego jest dla dziecka poruszająca emocjonalnie. Może ono płakać, pokazywać strach, ból, być mocno zawstydzone lub uwalniać złość. Nie zaprzeczaj i nie bagatelizuj jego uczuć. Daj mu możliwość ich wyrażenia. Nie pomaga dziecku ani nie pociesza go dawanie mu w tym momencie słodyczy lub

zamykanie jego emocji stwierdzeniami „Nie płacz”, „Nie przejmuj się”, „Wszystko będzie dobrze”. Towarzysz dziecku w jego uczuciach: powiedz, że widzisz i rozumiesz, że jest mu trudno, bądź z nim w tej sytuacji.

W kontakcie z dzieckiem wykorzystywanym seksualnie należy zachować ostrożność w oferowaniu mu bliskości fizycznej. Przytulanie i głaskanie musi wynikać z wyraźnie zasygnalizowanej potrzeby dziecka a nie być wyrazem trudności emocjonalnych osoby dorosłej. Poruszony dramatem dziecka nie składaj pochopnych obietnic. Nie masz pewności jak dalej potoczą się losy dziecka.

BARDZO WAŻNE: Pod żadnym pozorem nie obiecuj dziecku, że zachowasz tę rozmowę w tajemnicy. Taka obietnica zamyka ci drogę do podjęcia jakiegokolwiek interwencji.

Rozmowa o wykorzystaniu seksualnym jest trudna dla dziecka i dla Ciebie. Staraj się rozmawiać językiem prostym. Musi on być adekwatny do poziomu rozwoju dziecka. Rozmawiając z małym dzieckiem używaj zdań pojedynczych, nie stosuj podwójnych przeczeń, unikaj zaimków. Bądź ostrożny w formułowaniu pytań zaczynających się od słowa dlaczego np. dlaczego tam poszłaś? dlaczego nie powiedziałaś o tym mamie? dlaczego on Ciebie zaczepiał? Wywołują one u dziecka poczucie winy.

Rozmawiając z nauczycielem dziecko może być przekonane, że powinno znać odpowiedź na każde pytanie. Zapewnij je, że ma prawo czegoś nie wiedzieć, nie rozumieć pytania lub nie chcieć na nie odpowiedzieć. Taka informacja wzmacnia jego poczucie bezpieczeństwa i zmniejsza prawdopodobieństwo tego, że w wypowiedziach dziecka pojawią się treści nieprawdziwe.

Gdy dziecko ujawniło Ci, że było wykorzystywane seksualnie zapewnij je, że nie jest winne temu co się stało. Nie wyolbrzymiaj sprawy, nie dramatyzuj, ale też nie udawaj, że nic się nie stało. Koniecznie powiedz, że mu wierzysz, że dobrze się stało, że Ci o tym powiedziało. Powiedz dziecku, że cała odpowiedzialność leży po stronie dorosłego, który je skrzywdził.

Wy tłumacz dziecku, że różne trudności, które przeżywa np. ból fizyczny, koszmary nocne, złe samopoczucie itp. miną.

Pomocna dla dziecka może być informacja, że inne dzieci w takiej jak ono sytuacji czują się podobnie. Pamiętaj, że dziecko może mieć różne wątpliwości i pytania. Stwórz

okazję do ujawnienia ich. Możesz też powiedzieć mu, że nie na wszystkie pytania potrafisz w tej chwili odpowiedzieć.

Musisz jednak poinformować dziecko, co dalej będzie się działo, z kim będziesz rozmawiał próbując mu pomóc.

Rozmowa z rodzicem

Następnym krokiem po tym jak dziecko ujawniło Ci fakt wykorzystywania seksualnego musi być przekazanie tej informacji jego rodzicom. Sposób przeprowadzenia rozmowy z rodzicami będzie oczywiście zależał od tego co ujawniło dziecko, jakie były okoliczności sprawy, jaka była rola rodziców tym wydarzeniu, kto był sprawcą wykorzystywania seksualnego. Przygotuj się do rozmowy z rodzicem kompletując informacje o instytucjach pomagających dziecku i rodzicom w trudnych sytuacjach, mieszczących się w pobliżu miejsca ich zamieszkania.

A. Gdy sprawcą nie jest rodzic

Poinformowanie rodziców, że ich dziecko jest ofiarą krzywdzenia seksualnego zwykle wywołuje u nich silne reakcje emocjonalne. Lepiej jest, aby ujawniły się one w rozmowie z Tobą, a nie w obecności dziecka. Powinieneś zdawać sobie sprawę, że rodzice dzieci wykorzystywanych seksualnie potrzebują czasu, aby uświadomić sobie swoje lęki, wyładować złość, pokonać niedowierzanie i poradzić sobie z poczuciem winy związanym z tym, że niedostatecznie ochronili swoje dziecko. Czasami zdarza się, że rodzice nawzajem obwiniają się, że nie zauważyli niczego niepokojącego u swojego dziecka. Powiedz im, że w tej chwili lepiej skoncentrować się na tym komu pomóc, a nie kogo obwinać. Konieczne może być skontaktowanie rodziców ze specjalistą np. psychologiem lub prawnikiem.

W czasie rozmowy należy wesprzeć rodziców dziecka używając sformułowań typu:

- Możecie teraz wiele zrobić jako rodzice, aby pomóc swojemu dziecku.
- Fakt, że wasze dziecko odważyło się powiedzieć o tym, co je spotkało, dobrze rokuje na przyszłość.
- To, że dziecko nie powiedziało Wam o tym fakcie może świadczyć o tym, że chciało Was chronić jako ważne dla siebie osoby.

- To, co się stało waszemu dziecku nie musi mieć długotrwałego wpływu na nie i waszą rodzinę

Przygotuj rodziców na przyjęcie tego, co chce powiedzieć im dziecko. Powiedz im, aby udzielili mu wsparcia i pokazali, że mu wierzą. Spowoduje to, że nie będzie musiało samotnie zmagać się ze swoimi lękami i bolesnymi wspomnieniami. Dziecko potrzebuje w tej chwili bardziej niż kiedykolwiek zapewnienia, że dobrze zrobiło mówiąc o tym, co je spotkało. Połóż duży nacisk na to, aby rodzice podkreślali w rozmowie z dzieckiem, że to co się stało nie było jego winą i dziecko nie spowodowało wykorzystania ani w żaden sposób nie zasłużyło na nie. Teraz dziecko może potrzebować fizycznej bliskości rodziców dlatego nie powinni oni unikać kontaktu z nim.

Często rodzice mają różne wątpliwości dotyczące tego jak mają postępować z dzieckiem po powrocie do domu. Możesz pomóc im formułując kilka zaleceń:

- Rodzic nie powinien prowadzić szczegółowego śledztwa wobec dziecka, oraz wypytywać go wielokrotnie o okoliczności i przyczyny wydarzenia.
- Nie wolno zmuszać dziecka do konfrontacji ze sprawcą
- Nie należy ignorować lub puszczać w niepamięć tego co się stało.
- Rodzice powinni zapewnić dziecko, że zrobią wszystko, aby teraz było bezpiecznie.
- Należy pozwolić dziecku na okazywanie zarówno negatywnych, jak i pozytywnych uczuć wobec sprawcy. Rodzicom często trudno zaakceptować, że dziecko może wciąż uważać sprawcę za osobę ważną dla siebie i troszczyć się o jego dalsze losy. Tego typu ambiwalentne reakcje są charakterystyczne dla dzieci wykorzystanych seksualnie.
- Rodzice nie powinni w drastyczny sposób zmieniać dotychczasowego trybu życia dziecka. Nadopiekuńczość rodziców nie służy dziecku

Spotkanie z rodzicami powinno się zakończyć ustaleniem dalszego postępowania dotyczącego ujawnionego faktu wykorzystania seksualnego. Podaj rodzicom adres, telefon instytucji mogącej udzielić psychologicznej pomocy dziecku i rodzinie.

B. Gdy sprawcą wykorzystania seksualnego jest jeden z rodziców

Rodzic, który dowiaduje się, że jego dziecko było wykorzystywane seksualnie przez współmałżonka lub partnera musi zmierzyć się z wieloma problemami; musi zaakceptować nie tylko fakt wykorzystania, ale także załamania się dotychczasowej relacji z najbliższą osobą. Wielu rodziców staje twarzą w twarz z zagrożeniem rozpadu rodziny, aresztowania współmałżonka lub umieszczeniem dziecka w placówce opiekuńczej. Jest to wyjątkowo trudny moment w życiu każdego rodzica bez względu na stopień świadomego przyczynienia się do sytuacji molestowania. Niewątpliwie rodzic potrzebuje czasu aby dostosować się do nowej sytuacji. Najczęstszymi reakcjami rodzica w takiej sytuacji są:

- niedowierzanie i racjonalizacja – rodzic nie wierzy temu co powiedziało dziecko, próbuje usprawiedliwić sprawcę, może przypisywać złe intencje nauczycielowi,
- gniew, złość i odrzucenie dziecka – rodzic może uważać, że dziecko w jakiś sposób sprowokowało wykorzystanie seksualne lub godziło się na nie,
- ambiwalencja- rodzic chce wspierać zarówno dziecko jak i sprawcę,
- troska o zabezpieczenie finansowe – rodzic może obawiać się, że chroniąc dziecko pozbawi rodzinę środków do życia

Takie reakcje rodzica mogą wywoływać w tobie brak akceptacji, niechęć, złość, zażenowanie i bezradność w podejmowaniu dalszych działań. Pamiętaj jednak, że podstawowym celem twojego spotkania z rodzicem jest pomoc krzywdzonemu dziecku.

Nie oceniaj, nie krytykuj, nie obrażaj się na rodzica, ponieważ powinieneś go pozyskać do dalszej pracy nad ochroną dziecka. Jeżeli widzisz szansę na podjęcie takiej współpracy poinformuj rodzica jakie są dalsze procedury postępowania w takich sytuacjach (pomoc psychologiczna i socjalna dla dziecka i rodziny, poinformowanie przez rodzica prokuratury i zwrócenie się o pomoc do sądu rodzinnego oraz ewentualna pomoc medyczna dla dziecka). Jeżeli rodzic odmawia współpracy i jesteś przekonany, że nie będzie chronił dziecka nie pozostaje Ci nic innego jak poinformowanie go, że to Ty zawiadomisz sąd rodzinny i prokuraturę o niepokojącej sytuacji dziecka.

Kto może zgłosić fakt krzywdzenia dziecka?

Zarówno regulacje prawa karnego, jak i cywilnego wskazują na obowiązek zawiadomienia odpowiednich służb o krzywdzie dziecka. Pamiętaj, że dzieci nie mogą same składać zawiadomień przestępstwie. Ten obowiązek spoczywa na **rodzicach, opiekunach** lub **innych osobach** stykających się z dziećmi, np. nauczycielach, pedagogach.

Jeżeli nawet nie jesteś pewien, czy niepokojąca cię sytuacja dziecka ma znamiona przestępstwa, ale widzisz, że dziecko jest krzywdzone seksualnie, możesz mu pomóc, składając do sądu rodzinnego wniosek o wgląd w sytuację rodzinną dziecka.

Ten obowiązek spoczywa przede wszystkim na szkołach, opiekunach społecznych, organizacjach i zakładach zajmujących się opieką nad dziećmi. Jeżeli sąd uzna, że w istocie dana sytuacja wymaga rozpatrzenia, uczyni to z urzędu. Ty tylko uruchamiasz procedury chroniące dziecko.

Współpraca z innymi służbami

Powiadomienie o podejrzeniu przestępstw sądu, prokuratury czy policji to podjęcie interwencji o charakterze ściśle prawnym. Nie jest to jednak jedyny rodzaj pomocy jakiej możesz udzielić dziecku.

Pomocne, w rozwiązywaniu często trudnych i skomplikowanych problemów rodziny dziecka doznającego przemocy seksualnej, jest działanie interdyscyplinarne specjalistów różnych dziedzin.

Strategia pomocy takiej rodzinie może zostać wypracowana we współdziałaniu z lekarzem, pracownikiem socjalnym, psychologiem, kuratorem sądowym i innymi specjalistami. Pomoc interdyscyplinarna może zwłaszcza dotyczyć takich przypadków gdzie krzywdzenie dziecka miało charakter wewnątrzrodzinny.

Pomoc dziecku, jeżeli nie ma się koncentrować głównie na oderwaniu go od środowiska rodzinnego i umieszczeniu go w placówce oraz na różnych formach ograniczeń władzy rodzicielskiej, wymaga zintegrowanych wysiłków wielu specjalistów, budowania interdyscyplinarnych zespołów środowiskowych oraz ciągłego uwrażliwiania społeczeństwa na problemy dzieci.

Przesłuchanie dziecka

Krzywdzenie seksualne dziecka przez osobę dorosłą jest przestępstwem. Musi więc być wszczęta procedura prawna. Jednym z elementów tej procedury jest przesłuchanie dziecka.

W Polsce obowiązuje specjalna procedura dotycząca dzieci do lat 15 będących ofiarami przestępstw o charakterze seksualnym.

Trzy najważniejsze elementy tej procedury służące ochronie dziecka wykorzystywanego seksualnie to:

- przesłuchanie dziecka bezpośrednio przez sędziego
- przesłuchanie jednorazowe
- przesłuchanie w obecności psychologa

Zgodnie z obowiązującym prawem dziecko nie może być słuchane czy pytane o zdarzenie przez policjanta czy prokuratora.

Rodzice lub opiekunowie dziecka mogą zwrócić się do prokuratora lub bezpośrednio do sędziego, który będzie je przesłuchiwał aby czynność ta została przeprowadzona poza siedzibą sądu czy prokuratury. Wszelkie prośby do sądu i prokuratury należy wносить na piśmie. Pismo musi zawierać nazwę właściwego dla sprawy sądu lub prokuratury, numer sprawy i dane rodzica. Pismo do tych instytucji składa się w biurach podawczych.

W wielu miejscach w Polsce istnieją specjalne pokoje przesłuchań dzieci. Informacje o nich znajdziesz w komisariacie policji lub na stronie internetowej Fundacji „Dzieci Niczyje” www.fdn.pl

Jeżeli w pobliżu miejsca zamieszkania dziecka nie ma specjalnego pokoju przesłuchań może to być poradnia rodzinna lub psychologiczno- pedagogiczna. Nie jest dobrym pomysłem przesłuchiwanie dzieci w domu, szkole lub przedszkolu.

Zarówno Ty jak i rodzice dziecka możecie zadawać sobie pytanie czy dziecko w ogóle musi zeznawać, czy nie pogorszy to jego stanu psychicznego.

W Polsce obowiązuje zasada bezpośredniości, co oznacza, że sąd musi osobiście zapoznać się z zeznaniami świadków. Rodzice nie mogą nie wyrazić zgody na przesłuchanie dziecka przez sędziego.

Nie ma również dolnej granicy wieku, od której dziecko może być świadkiem. Jeżeli pojawia się wątpliwość czy dziecko może, ze względu na swój wiek czy rozwój zeznawać, prokurator w postępowaniu przygotowawczym lub sędzia w postępowaniu sądowym zdecyduje o wykonaniu badania psychologicznego oceniającego możliwości dziecka.

Należy pamiętać, że dziecko (tak samo jak osoba dorosła), które było ofiarą lub świadkiem przestępstwa dokonanego przez najbliższego członka rodziny, ma prawo odmówić składania zeznań – zarówno przed prokuratorem, jak i w sądzie.

Zadania pracowników szkoły w sytuacji rozpoznania lub podejrzenia krzywdzenia dziecka w rodzinie

Beata Kita

Dziecko, zarówno w sensie prawnym jak też psychologicznym, materialnym i do pewnego wieku także biologicznym, jest osobą zależną. Obowiązkiem osób dorosłych jest troszczenie się o jego dobro. Wynika on z naturalnych więzi (rodzice, krewni), z roli zawodowej związanej z pracą z dzieckiem i wreszcie ogólnoludzkiej odpowiedzialności za członków społeczeństwa. Odpowiedzialność tę dodatkowo regulują przepisy prawa.

Szkoła, ze względu na swoje ustawowe zadania (Ustawa o systemie oświaty rozdz. 1 art. 1) m.in. w zakresie kształcenia, wychowania oraz opieki, wspomagania wychowawczej roli rodziny, zapewnienia opieki uczniom pozostającym w trudnej sytuacji materialnej i życiowej, umożliwienia uczniom korzystania z pomocy psychologiczno-pedagogicznej i specjalnych form pracy dydaktycznej, zobowiązana jest zarówno do zapobiegania krzywdzeniu dzieci, jak też do podejmowania działań, gdy dziecko jest zagrożone, a w szczególności, kiedy zagrożenie to pochodzi od samych rodziców.

Strategie zapobiegania przemocy w rodzinie

- 1. Zapobieganie powstawaniu problemów poprzez kształtowanie oraz rozwijanie postaw i umiejętności pomocnych w budowaniu zdrowych, opartych na szacunku relacji (np. edukacja społeczna, modelowanie postaw i zachowań) oraz udzielanie pomocy (porad, informacji) dla osób z niewielkimi trudnościami.**

Przykłady działań na tym poziomie to: dbanie, by nauczyciele, wychowawcy, pedagodzy, ale także cały personel niepedagogiczny szkoły przekazując wartości i normy społeczne, traktował dzieci i młodzież z szacunkiem; wprowadzenie w szkole jasnych zasad i konsekwentne reagowanie w przypadku ich naruszenia; zapewnienie klimatu współpracy pomiędzy wszystkimi stronami procesu edukacji i wychowania (nauczycielami, uczniami i rodzicami); zauważanie problemów i koncentracja na ich

rozwiązywaniu przy dbałości o możliwie najmniejsze koszty emocjonalne i materialne; prowadzenie zajęć kształtujących umiejętności psychospołeczne (takie jak radzenie sobie z przykrymi emocjami i stresem, asertywność, ocenianie ryzyka, rozwiązywanie konfliktów bez przemocy, odróżnianie „złego” i „dobrego” dotyku), upowszechnianie zwłaszcza wśród rodziców ale też i kadry szkoły (w tym niepedagogicznej) wiedzy nt. prawidłowości rozwoju dziecka, rozwijanie ich umiejętności wychowawczych i reagowania w sytuacjach trudnych, kształtowanie świadomości negatywnych konsekwencji przemocy w rodzinie (zarówno gdy dziecko jest „tylko” jej świadkiem jak też kiedy jest ofiarą) oraz udzielanie wszelkich form doradztwa (dla uczniów, rodziców, nauczycieli). Należy zaznaczyć, że wymieniona tutaj psychoedukacja ma szansę być nośna jedynie wówczas, gdy jej przekaz zbieżny jest z faktycznym urzeczywistnieniem jej treści przez ważne osoby – nauczycieli, wychowawców i personel administracyjny, które młody człowiek i jego rodzina obserwuje (por. Kamińska-Buśko, Szymańska 2005).

- 2. Wczesna identyfikacja czynników ryzyka przemocy (tj. sytuacji, stanów sprzyjających krzywdzeniu) oraz reagowanie by je eliminować, rozwiązać problem, a poprzez to zminimalizować prawdopodobieństwo wystąpienia przemocy w rodzinie. Głównym celem tej strategii jest zwrócenie szczególnej uwagi na tych, którzy najbardziej potrzebują pomocy zanim dojdzie do wystąpienia poważnych aktów przemocy.**

Kieruje się ją zatem także do rodzin, które mogą potencjalnie krzywdzić dziecko jak i tych, w których pojawiły się zachowania nacechowane przemocą, niemniej nie stały się one jeszcze trwałym elementem ich funkcjonowania. Działania w ramach prewencji II stopnia powinny być wczesnie podejmowane, gdyż w miarę upływu czasu oparte na przymusie i krzywdzeniu interakcje eskalują ku bardziej szkodliwym i zagrażającym zdrowiu, życiu a ponadto obejmują kolejne relacje (od przemocy domowej do maltretowania poza domem). Należy także pamiętać, iż rozpoznawanie ryzyka powinno ponadto iść w parze z zyskami dla rodziny wynikającymi z udzielonej pomocy.

Przykładem reagowania z tego poziomu jest tzw. krótkoterminowa interwencja kryzysowa. Celem jej jest dostarczenie maksymalnego wsparcia dziecku i jego rodzinie tak, by umożliwić jej członkom jak najszybsze odzyskanie równowagi psychicznej oraz pomóc osobom/rodzinie, by przestały być klientami służb socjalnych czy specjalistycznej

placówki. W praktyce szkolnej sytuacje kryzysowe wymagające udzielenia tego typu pomocy to takie zdarzenia w rodzinach uczniów jak: narodziny kolejnego dziecka w rodzinie, utrata pracy bądź pozycji przez rodziców, wypadek samochodowy, nagła bądź śmiertelna choroba, śmierć bliskiej osoby, rozwód, w przypadku dziecka – zmiana szkoły, problemy związane z zależnością wynikające z dojrzewania i rozwoju. Może zdarzyć się zatem, że wcześniej dobrze funkcjonująca rodzina może znaleźć się w sytuacji ostrego kryzysu wskutek rozpadu małżeństwa. W konsekwencji dochodzi do zaniedbywania potrzeb dziecka, incydentu przemocy emocjonalnej i fizycznej jako sposobu wyładowywania napięcia i frustracji przez rodziców. Objawem u dzieci może być: niepokój, wzmożona pobudliwość psychoruchowa, agresywne zachowanie wobec rówieśników i nauczycieli (lub przeciwnie – wycofanie się i zamknięcie w sobie), kłamstwa, obniżenie wyników w nauce. Rolą szkoły jest tutaj pierwsza i niezwłoczna diagnoza sytuacji dziecka, w tym ocena jego deficytów i zaburzeń w sferze osiągnięć szkolnych, kompetencji poznawczych, zachowania i adaptacji oraz udzielenie mu pomocy np. poprzez: zapewnienie indywidualnego wsparcia psychologicznego bądź także grupowego (np. w grupie dla dzieci rozwodzających się rodziców), udzielenie pomocy w formie zajęć dydaktyczno-wyrównawczych, udzielanie porad i informacji oraz skierowanie rodziców na zajęcia grupowe, trening umiejętności rodzicielskich. Istotne jest także nawiązanie współpracy z poradnią udzielającą pomocy rodzicom i dziecku, gdyż wspomże to proces monitoringu i oceny skuteczności udzielonego wsparcia, zaś np. współdziałanie z ośrodkiem pomocy społecznej – zaowocuje lepszym rozpoznaniem sytuacji społecznej i bytowej rodziny oraz zabezpieczy jej ewentualne potrzeby w tym zakresie, rozszerzy możliwości pomocy.

- 3. Działania mające na celu zapobieganie skutkom problemów przewlekłych lub dobrze utrwalonych tak, by zmniejszyć ryzyko ponawiania urazów fizycznych i szkód psychicznych, zminimalizować niebezpieczeństwo zagrożenia dla zdrowia lub życia ofiary, uchronić klientów przed niepożądanymi i niszczącymi ich interwencjami, w tym np. umieszczeniem dziecka w placówce opiekuńczej.**

Prewencja trzeciego stopnia dotyczy takich rodzin, w których stwierdzono występowanie przemocy wcześniej i ma ona miejsce aktualnie. Jak opisuje K. Brown i M. Herbert (1999)

– mogą to być sytuacje, w których występowały powtarzające się epizody maltretowania, a stosowanie przemocy zostało utrwalone w układzie rodzinnym.

Przykładem działań z tego poziomu w ramach zadań szkoły jest: zawiadomienie sądu rodzinnego o nieprawidłowej sytuacji dziecka w rodzinie (i w efekcie interwencja prawna w formie np. nadzoru kuratorskiego nad sposobem sprawowania władzy rodzicielskiej lub umieszczenia dziecka w zawodowej/terapeutycznej rodzinie zastępczej), zawiadomienie prokuratury o podejrzeniu popełnienia przestępstwa (i w rezultacie np. odseparowanie sprawcy przemocy poprzez zakaz zbliżania się do osób krzywdzonych, dalej zaś – sądowe zobowiązanie wobec osób stosujących przemoc do udziału w programach korekcyjno-edukacyjnych, poddania się oddziaływaniom terapeutycznym lub leczeniu odwykowemu skierowanie dziecka i jego rodziców/opiekunów do specjalistycznych placówek oferujących terapię rodzinom, których dzieci znajdują się w niebezpieczeństwie umieszczenia w placówce opiekuńczej, zapewnienie dzieciom pomocy, w tym opieki dziennej w ogniskach wychowawczych i świetlicach terapeutycznych, w przypadku trudności w nauce – objęcie ucznia zajęciami dydaktyczno-wyrównawczymi lub jeśli są one znaczne - nauką w klasie wyrównawczej).

4. Działania mające na celu zapobieganie niekorzystnym następstwom długiego przebywania dzieci, które doznawały przemocy w placówkach opiekuńczych.

Działania na tym poziomie angażują przede wszystkim wyspecjalizowane ośrodki i służby (np. prowadzące pracę socjalną z rodzicami, których dzieci zostały umieszczone w placówce, terapię dzieci i rodziców, działania korekcyjno-edukacyjne wobec osób stosujących przemoc).

Zadaniem szkoły jest w tym przypadku m.in. wspieranie dziecka w jego funkcjonowaniu społecznym (np. pomoc w rozwiązywaniu konfliktów na terenie szkoły), pomoc w wyrównaniu zaległości szkolnych, objęcie go zajęciami dydaktyczno-wyrównawczymi lub jeśli jego trudności w nauce są znaczne – nauką w klasie wyrównawczej, monitorowanie tych obszarów jego funkcjonowania, które zostały zaburzone w wyniku doświadczania przemocy, zapewnienie wsparcia w sytuacji jego udziału w procedurach prawnych.

Zasady udzielania pomocy dziecku krzywdzonemu na terenie szkoły

Szkoła udzielając pomocy dziecku doznającemu przemocy w rodzinie powinna kierować się następującymi zasadami:

1. Nadzór nad prowadzeniem przypadku dziecka krzywdzonego sprawuje dyrektor szkoły udzielając wsparcia i pomocy osobom bezpośrednio zaangażowanym w pomoc.
2. Koordynatorem pomocy dziecku krzywdzonemu może być i najczęściej jest pedagog szkolny. W sytuacji prowadzenia dużej liczby przypadków lub ich złożoności i wielu działań, dyrektor może zadanie koordynacji kolejnych powierzyć innej osobie, przy czym nadal pozostają one w ogólnym rejestrze prowadzonym przez pedagoga.
3. Każdy pracownik szkoły, który zauważy lub podejrzewa u ucznia symptomy krzywdzenia, jest zobowiązany zareagować – jeśli to konieczne, udzielić pierwszej pomocy oraz przekazać informację o zaobserwowanym zdarzeniu pedagogowi szkolnemu lub wychowawcy opisując w notatce wygląd, stan, dolegliwości oraz zachowanie dziecka, cytaty jego wypowiedzi oraz podjęte działania.
4. W przypadku podejrzenia przemocy domowej wobec dziecka szkoła wszczyną procedurę „Niebieskich Kart” uruchamiając tym samym interwencję w środowisku ucznia.
5. Podstawą udzielania pomocy dziecku krzywdzonemu jest podmiotowy kontakt (w tym nie zmuszanie go do potwierdzenia naszych podejrzeń) oraz zapewnienie mu bezpieczeństwa, najlepiej we współpracy z rodzicami lub, jeśli nie jest to możliwe – poprzez interwencję prawną oraz działania instytucjonalne.
6. W sytuacji poważnego zagrożenia bezpieczeństwa dziecka należy NATYCHMIAST przesłać zawiadomienie o sytuacji dziecka do sądu rejonowego wydział rodzinny i nieletnich lub zawiadomienie o podejrzeniu popełnienia przestępstwa do prokuratury rejonowej – faxem, a następnie listem poleconym. Jeśli zachodzi

bezpośrednie zagrożenie życia dziecka i nie ma czasu na powiadomienie sądu, należy NATYCHMIAST skontaktować się z policją. Jeśli powrót do domu nie będzie dla dziecka bezpieczny, zostanie zawiezione do pogotowia opiekuńczego lub placówki interwencyjnej.

7. Zasadą udzielania pomocy dziecku krzywdzonemu przez szkołę jest współpraca zespołowa (ograniczona jednak, ze względu na zachowanie dyskrecji, do osób pracujących z dzieckiem z włączeniem w to tzw. „osoby zaufania”) oraz interdyscyplinarna.
8. Podejmowane działania powinny opierać się na diagnozie dziecka i jego sytuacji (opartej na informacjach od pracujących z nim nauczycieli, personelu niepedagogicznego, osoby zaufania, ewentualnie na innych dostępnych danych, np. pochodzących od specjalistów poradni, z zespołu interdyscyplinarnego, wywiadu z rodzicami), powinny być monitorowane i prowadzone do czasu uzyskania poprawy sytuacji dziecka. Działania szkoły nie kończą się zatem z chwilą nawiązania współpracy z rodziną dziecka lub przekazania zawiadomienia odpowiednim służbom.

Zadania pracowników szkoły

Rolę i zadania nauczycieli oraz szkolnych specjalistów w zakresie udzielania pomocy dziecku określa Ustawa o systemie oświaty, Ustawa Karta Nauczyciela, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”, jak też Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach. Odpowiedzialność nauczycieli, wychowawców, innych pracowników pedagogicznych oraz pracowników nie będących nauczycielami za pomoc dzieciom krzywdzonym wynika również z innych przepisów prawa - m.in. Kodeksu postępowania karnego – art. 304, Kodeksu karnego – art. 162, Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, art. 12, Kodeksu postępowania cywilnego – art. 572, Konwencji o Prawach Dziecka.

Dyrektor szkoły m.in.:

- *Kieruje działalnością szkoły i reprezentuje ją na zewnątrz, a zatem podpisuje wszystkie pisma składane przez szkołę, w porozumieniu z pedagogiem szkolnym występuje oficjalnie do sądu rodzinnego i prokuratury, ośrodka pomocy społecznej z zawiadomieniem o zagrożeniu dziecka krzywdzeniem, zawiera porozumienia z innymi instytucjami i placówkami w sprawie współpracy interdyscyplinarnej, ma prawo złożyć zażalenie na postanowieni prokuratora o odmowie wszczęcia śledztwa w sprawie podejrzenia przemocy wobec dziecka ze strony rodziców (w przypadku jeśli reprezentując szkołę podpisał zawiadomienie o podejrzeniu popełnienia przestępstwa);*
- *Ma wpływ na rozpoznawanie zaniedbań wobec dzieci oraz zapobieganie im poprzez kontrolowanie wykonywania obowiązków przez rodziców w zakresie zgłoszenia dziecka do szkoły i zapewnienia regularnego uczęszczania dziecka na zajęcia szkolne, współdziałanie z rodzicami w zakresie zapewnienia warunków umożliwiających przygotowanie się dziecka do zajęć;*
- *Wykonuje zadania związane z zapewnieniem bezpieczeństwa w czasie zajęć uczniom i nauczycielom, co pozwala mu wpływać na szkolne zasady i normy (np. traktowanie innych z szacunkiem, reagowanie na łamanie zasad);*
- *Zapewnia pomoc nauczycielom w realizacji ich zadań i ich doskonaleniu zawodowym, ułatwiając im np. możliwość konsultacji trudnych przypadków ze specjalistami, wspiera, organizuje szkolenia w zakresie reagowania na przemoc w rodzinie wobec dziecka.*
- *Ma wpływ na zabezpieczenie podstawowych potrzeb uczniów będących w trudnej sytuacji bytowej poprzez to, iż ustala, w porozumieniu z organem prowadzącym szkołę, warunki korzystania ze stołówki szkolnej, w tym wysokość opłat za posiłek oraz może, jako upoważniony przez organ prowadzący szkołę, zwalniać rodziców lub ucznia z całości lub części opłat za posiłki, wnioskuje o*

świadczenie pomocy materialnej o charakterze socjalnym – stypendium szkolne lub zasiłek szkolny;

- *Organizuje pomoc psychologiczno-pedagogiczną, przez co ma wpływ na sposób jej udzielania - na podstawie zaleceń Zespołu składającego się z nauczycieli i specjalistów szkolnych pracujących z dzieckiem ustala dla ucznia formy, sposoby i okres udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej;*
- *Ponosząc odpowiedzialność za właściwe prowadzenie i przechowywanie dokumentacji przebiegu nauczania, działalności wychowawczej i opiekuńczej ma wgląd w dokumentację dziecka, także prowadzoną w ramach udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej;*
- *Jako funkcjonariusz publiczny, w przypadku niedopełnienia obowiązków w zakresie m.in. pomocy dziecku krzywdzonemu, ponosi odpowiedzialność karną (art. 231 K.k).*

Pedagog szkolny

W sytuacji podejrzenia przemocy wobec dziecka:

- 1) Udziela bezpośredniej pomocy dziecku jeśli zagrożone jest jego zdrowie lub życie (np. w sytuacji obrażeń na ciele – pod nieobecność pielęgniarki szkolnej organizuje pomoc medyczną wzywając karetkę pogotowia lub jeśli stan zdrowia dziecka nie kwalifikuje się do jej wezwania karetki, wysyła faxem wniosek do sądu rejonowego wydział rodzinny i nieletnich z prośbą o wydanie zgody na poddanie dziecka badaniu lekarskiemu bez wiedzy i zgody rodziców i ewentualnie (także jeśli uzyskanie zgody nie jest możliwe natychmiast) – odprowadza dziecko do lekarza pediatry prosząc o dokonanie opisu stanu dziecka (zaświadczenie może być dowodem w sprawie o krzywdzenie – por. Zmarzlik J., Naumann E. (2008));
- 2) Zbiera informacje o dziecku w celu wstępnego zdiagnozowania jego sytuacji, szczególności o tzw. czynnikach ryzyka, ponadto dane świadczące o przemocy lub wykluczające ją, kto jest sprawcą krzywdzenia i w jakiej relacji pozostaje z

dzieckiem, jak często i od jak dawna dziecko jest krzywdzone, informacje o zachowaniach pozostałych członków rodziny wobec dziecka, relacjach jakie ma dziecko z osobą rodzica niekrzywdzącego, o osobach wspierających je, informacje o innych czynnikach towarzyszących przemocy – np. uzależnieniu od alkoholu rodziców). Dane te pozyskuje od:

- innych pracowników szkoły,
 - samego dziecka,
 - rodziców dziecka;
- 3) Przeprowadza we współpracy z wychowawcą oraz innymi osobami zaangażowanymi w pomoc dziecku, ocenę zagrożenia dziecka przemocą;
 - 4) Zbiera materiały związane z sytuacją dziecka, opisy jego zachowań, wyglądu;
 - 5) Zabezpiecza dowody, przy czym ocena ich wiarygodności nie należy do jego zadań;
 - 6) Współpracuje z wychowawcą stale obserwującym dziecko, psychologiem oraz jeśli taka jest – „osobą zaufania”;
 - 7) Organizuje pomoc materialną uczniom zagrożonym zaniedbaniem, znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej;
 - 8) Współpracuje z dyrektorem w podejmowaniu interwencji:
 - informuje dyrektora szkoły o każdym przypadku podejrzenia przemocy w rodzinie, w szczególności gdy współwystępują problemy zdrowotne i higieniczne,
 - może być osobą, która uruchamia procedurę „Niebieskich Kart” poprzez wypełnienie formularza „Niebieskiej Karty”, który następnie przekazywany jest przewodniczącemu gminnego zespołu interdyscyplinarnego;
 - może uczestniczyć w pracach gminnego interdyscyplinarnego zespołu roboczego
 - 9) Koordynuje na terenie szkoły pracę z przypadkiem, monitoruje sytuację dziecka poprzez kontakt z wychowawcą, nauczycielami, także pracownikami

- niepedagogicznymi – dbając jednocześnie o zapewnienie poufności i nie włączanie osób nie związanych z pracą nad konkretnym przypadkiem;
- 10) Współpracuje ze specjalistami – z poradni specjalistycznych, do których kierowane jest dziecko lub jego rodzinie, z zespołu interdyscyplinarnego;
 - 11) Informuje rodziców o podjętych działaniach na rzecz dziecka, w tym m.in. kontakcie z zespołem interdyscyplinarnym i podjętych przez ten zespół decyzjach oraz zaleceniach/propozycjach działań dla rodzica;
 - 12) Konsultuje prowadzone sprawy ze specjalistami (superwizorami, prawnikami) w poradniach specjalistycznych.
 - 13) *Prowadzi dokumentację dot. udzielanej pomocy psychologiczno-pedagogicznej (dziennik oraz dokumentację badań i czynności uzupełniających dot. każdego ucznia objętego pomocą psychologiczno-pedagogiczną.*

Wychowawca w sytuacji gdy podejrzewa, że dziecko jest krzywdzone:

- 1) Udziela bezpośredniej pomocy dziecku jeśli zagrożone jest jego zdrowie lub życie (np. w sytuacji obrażeń na ciele – pod nieobecność pielęgniarki szkolnej organizuje pomoc medyczną wzywając karetkę pogotowia lub jeśli stan zdrowia dziecka nie kwalifikuje się do jej wezwania, wysyła faxem wniosek do sądu rejonowego wydział rodzinny i nieletnich z prośbą o wydanie zgody na poddanie dziecka badaniu lekarskiemu bez wiedzy i zgody rodziców i ewentualnie (także jeśli uzyskanie zgody nie jest możliwe natychmiast) – odprowadza dziecko do lekarza pediatry prosząc o dokonanie opisu stanu dziecka (zaświadczenie może być dowodem w sprawie o krzywdzenie – por. Zmarzlik J., Naumann E. (2008));
- 2) Kontaktuje się z pedagogiem przekazując mu informacje o swoich obserwacjach;
- 3) Swoje spostrzeżenia zapisuje i włącza do indywidualnej dokumentacji ucznia;
- 4) Współpracuje z pedagogiem ustalając plan pomocy dziecku;

- 5) Systematycznie monitoruje sytuację dziecka obserwując ewentualne zmiany jego zachowania, zamieszczając opisy w indywidualnej dokumentacji ucznia;
- 6) Udziela dziecku wsparcia na wszystkich etapach pomocy.

Pielęgniarka szkolna – w sytuacji gdy podejrzewa, że dziecko jest krzywdzone:

- 1) Udziela bezpośredniej pomocy dziecku jeśli zagrożone jest jego zdrowie lub życie oraz organizuje pomoc medyczną;
- 2) Jeśli zauważy na ciele dziecka siniaki, wybroczyny lub inne objawy przemocy fizycznej, opisuje je w karcie zdrowia dziecka (w jego dokumentacji badań i czynności uzupełniających): rozmiar, rozmieszczenie, kolor, wielkość itp. Nie wpisuje swoich wniosków z badania dziecka. Tak sporządzony opis jest dowodem w sądzie. Oryginał dokumentacji dziecka jest udostępniany jedynie na wniosek sądu;
- 3) Wpisuje w karcie także nazwisko osoby, która przyprowadziła dziecko wówczas, gdy dziecko z obrażeniami zostało zgłoszone przez innego pracownika szkoły;
- 4) Kontaktuje się z pedagogiem i wychowawcą dziecka zgłaszając informacje o swoich podejrzeniach i obserwacjach;
- 5) Może kontaktować się z rodzicami dziecka w przypadku stwierdzenia zaniedbań zdrowotnych i higienicznych (m.in. wszawicy, próchnicy). Jeśli rodzice nie są zainteresowani współpracą na rzecz poprawy sytuacji dziecka, sporządza notatkę służbową z opisem stanu dziecka i podjętych przez siebie działań oraz reakcji rodziców. Notatkę przekazuje pedagogowi szkolnemu.

Nauczyciel przedmiotu, nauczyciel świetlicy, logopeda, reedukator, doradca zawodowy, pracownik biblioteki, osoby prowadzące zajęcia dodatkowe, instruktorzy – w sytuacji gdy podejrzewają, że dziecko jest krzywdzone:

- 1) Kontaktują się z jego wychowawcą i pedagogiem, przekazując im informacje o swoich podejrzeniach i obserwacjach. Jeśli kontakt danego dnia nie jest

możliwy – zapisują wiernie stwierdzone fakty w formie notatki służbowej i przekazują niezwłocznie dnia następnego;

- 2) Biorą udział w monitorowaniu sytuacji dziecka oraz jeśli istnieje taka potrzeba, w opracowaniu wspólnie z pedagogiem szkolnym i wychowawcą planu pomocy dziecku.

W procesie udzielania pomocy dziecku niebagatelna jest również rola pracowników niepedagogicznych. Pracując w różnych miejscach szkoły, stykając się z racji pełnienia swoich obowiązków z uczniami i rodzicami w mniej formalnych miejscach takich jak szatnia, stołówka, boisko szkolne, teren przed wejściem do budynku – mogą być ważnymi obserwatorami dziecka doznającego bądź zagrożonego przemocą: jego problemów ale też i mocnych stron. Okazując szacunek i reagując na przejawy złego traktowania dzieci, którego mogą być świadkami, stają się modelami radzenia sobie w trudnych sytuacjach oraz często osobami zaufania, którym dziecko może powierzyć trudną i bolesną tajemnicę przemocy w rodzinie.

Pracownik ochrony, inna osoba z obsługi lub administracji – w sytuacji podejrzenia krzywdzenia dziecka:

- 1) Kontaktują się z jego wychowawcą i pedagogiem, przekazując im informacje o swoich podejrzeniach i obserwacjach. Jeśli kontakt danego dnia nie jest możliwy – zapisują wiernie stwierdzone fakty w formie notatki służbowej i przekazują niezwłocznie dnia następnego.

„Osoba zaufania” – to osoba bezpieczna dla dziecka, z którą rozmawia o swojej sytuacji i darzy ją zaufaniem. Może nią być każdy pracownik szkoły wybrany przez dziecko jako „patron” jego sprawy. „Osoba zaufania” pozostaje w stałym kontakcie z dzieckiem i pedagogiem uczestnicząc w działaniach mających na celu pomoc dziecku.

Każdy z pracowników szkoły powinien dołożyć wszelkich starań by zachować wrażliwość i uważność na potrzeby dziecka, a udzielając mu wsparcia i ochrony przed przemocą nie utrzymywać jego sprawy w tajemnicy (lecz poinformować je,

że w związku z powagą sprawy, włączy do pomocy inne zaufane osoby) oraz współpracować, zgodnie z zasadą poufności, z innymi kolegami i koleżankami korzystając także z kompetencji innych służb, w tym zespołu interdyscyplinarnego.

Współpraca interdyscyplinarna na rzecz pomocy dziecku krzywdzonemu

Beata Kita

Odpowiednie zajęcie się pomocą dziecku krzywdzonemu przerasta możliwości nie tylko pojedynczego człowieka, ale też jednej instytucji czy placówki specjalistycznej. Wynika to zarówno ze **złożoności sprawy dziecka i jego rodziny** (uwikłanej w problemy psychologiczne, edukacyjne, medyczne, prawne, społeczne, często też trudności bytowe i materialne oraz inne), jak też **towarzyszących osobie pomagającej trudnych emocji** (np. gniew wobec sprawców ale też niepewność, strach przed reakcjami rodziców oraz przed ingerencją w relacje rodzic – dziecko, obawa przed koniecznością uczestniczenia w trudnym procesie sądowym lub że podjęte działania pogorszą sytuację dziecka) oraz **wątpliwości** (np. co do najlepszych rozwiązań, co do powagi sprawy – czyli niedoceniające zagrożenia dziecka). Jak wskazują badania czynniki te w powiązaniu ze słabą znajomością zagadnienia krzywdzenia (a zwłaszcza prawa, procedur) i niewystarczającymi umiejętnościami w zakresie reagowania, najczęściej skutkują podejmowaniem nieadekwatnych działań bądź wręcz powstrzymują nauczycieli przed odpowiednim zajęciem się sprawą przemocy wobec dziecka (por. Czyżewska, 2008).

Przemoc wobec dzieci ze strony rodziców lub opiekunów jest zatem problemem, który wymaga zdecydowanego i jednocześnie wyważonego działania wszystkich osób, które dowiedziały się o niej lub podejrzewają jej występowanie. Ważne jest by było ono **oparte na profesjonalnej wiedzy i umiejętnościach poszczególnych osób w placówce, zespołowe, skoordynowane, by bazowało na przyjętych w szkole, zgodnych z prawem, zasadach i procedurach**, a także wykorzystywało **wiedzę i kompetencje** innych służb odpowiedzialnych za pomoc. Do współpracy między sobą, w tym także ze szkołą, zobowiązują je przepisy prawa.

Połączenie kompetencji szkoły, poradni specjalistycznej, służby zdrowia, ośrodka pomocy społecznej, gminnej komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, organizacji pozarządowych, policji, prokuratury, sądu, podnosi skuteczność udzielanej pomocy. W szczególności daje możliwość kompleksowej oceny sytuacji dziecka i jego rodziny, szybszego i

adekwatnego do potrzeb zareagowania, oraz dalej – monitorowania i ewaluowania skuteczności podjętych działań tak, by zapewnić dziecku i jego rodzinie odpowiednią pomoc oraz stworzyć warunki do dalszego prawidłowego rozwoju. W odniesieniu do profesjonalistów – poszerza ich doświadczenie, pomaga radzić sobie z trudnymi emocjami i nieść odpowiedzialność pomocy dziecku krzywdzonemu, chroni ich przed wypaleniem zawodowym.

Poniżej przedstawiamy ważniejsze uprawnienia i możliwości reagowania poszczególnych służb w sytuacji zagrożenia dzieci przemocą w rodzinie lub jej doświadczania.

Służba/ instytucja/ organizacja	Ważniejsze kompetencje związane z ochroną dziecka
Pomoc społeczna	<p>- w ramach ośrodków pomocy społecznej: diagnoza sytuacji dziecka i jego rodziny (w tym przemocy) w oparciu o wywiad środowiskowy i będącą jego załącznikiem Niebieską Kartę oraz, w przypadkach podejrzenia przemocy w rodzinie, o kontakt m.in. z policją, z placówką, do której uczęszcza dziecko, służbą zdrowia;</p> <p>przygotowanie planu pomocy dziecku i jego rodzinie; monitorowanie efektów podjętych działań; pomoc rodzinie w załatwieniu spraw bytowych, urzędowych; udzielenie bezpłatnego poradnictwa specjalistycznego m.in. prawnego, psychologicznego lub wskazanie miejsc, gdzie taką pomoc można uzyskać; udzielenie interwencji kryzysowej, przekazanie informacji o przysługujących prawach, świadczeniach oraz możliwościach uzyskania pomocy; wskazanie miejsc zajmujących się pomocą dzieciom i rodzinom, w tym z problemem przemocy (poradni, ośrodków, hosteli); w uzasadnionych przypadkach - udzielenie pomocy finansowej (zasiłków), rzeczowej (odzieży, żywności, ciepłego posiłku, w tym obiadów szkolnych dla dzieci), usługowej (usług opiekuńczych dla osób niepełnosprawnych lub specjalistycznych dla chorych psychicznie oraz upośledzonych umysłowo); w miarę możliwości organizowanie i prowadzenie m.in.: grup edukacyjno-rozwojowych dla</p>

	<p>rodziców, dla dzieci, grup wsparcia dla ofiar przemocy; w przypadku zagrożenia dziecka – powiadomienie sądu rodzinnego i nieletnich; w sytuacji podejrzenia popełnienia przestępstwa – organów ścigania; jeśli zagrożone jest zdrowie i życie dziecka np. z powodu porzucenia, znęcania się nad dzieckiem, nietrzeźwości opiekunów prawnych/rodziców, wezwanie policji, która jest uprawniona umieścić dziecko bez zgody bez ich zgody w pogotowiu rodzinnym lub placówce opiekuńczo-wychowawczej;</p> <p>- w ramach powiatowych centrów pomocy rodzinie i jednostek gminnych: zapewnienie dzieciom pomocy pedagogicznej, psychologicznej i socjalnej w placówkach wsparcia dziennego (ogniskach wychowawczych, świetlicach środowiskowych, świetlicach socjoterapeutycznych), terapii dla osób doświadczających przemocy, pomocy o charakterze korekcyjno-edukacyjnym dla osób stosujących przemoc,</p> <p>- w ramach powiatowych centrów pomocy rodzinie: zapewnienie dzieciom opieki i wychowania w rodzinach zastępczych lub placówkach (rodzinnych domach dziecka, domach małego dziecka, domach dziecka, pogotowiach rodzinnych, opiekuńczych – dot. dzieci do 13 r. życia), w przypadku dzieci będących pod opieką tzw. niekrzywdzącego rodzica – w ośrodkach interwencji kryzysowej, hostelach;</p>
<p>Służba zdrowia</p>	<p>- ocena rozwoju psychofizycznego dziecka, stanu jego zdrowia i higieny</p> <p>- podejmowanie działań prewencyjnych w sytuacji stwierdzenie czynników ryzyka krzywdzenia dziecka: udzielenie rodzicom porad, instruktażu dot. dbania o zdrowie i higienę oraz monitoring stanu dziecka poprzez wizyty pielęgniarki środowiskowej i współpracę z ośrodkiem pomocy społecznej;</p> <p>- rozpoznanie zespołu maltretowania dziecka (w tym zaniedbań zdrowotnych i higienicznych) oraz zamieszczenie w jego dokumentacji medycznej (historii zdrowia i choroby) wpisu o symptomach przemocy wraz z informacjami uzyskanymi od dziecka i rodzica/opiekuna;</p> <p>- wystawienie na prośbę zgłaszającego przemoc wobec dziecka rodzica/opiekuna zaświadczenia lekarskiego o doznanych obrażeniach, poinformowanie o możliwościach, miejscach i warunkach wystawienia</p>

	<p>obdukcji;</p> <ul style="list-style-type: none"> - zawiadomienie sądu rodzinnego i nieletnich o nieprawidłowej sytuacji opiekuńczo-wychowawczej dziecka zaś w przypadku śladów i objawów wskazujących na popełnienie przestępstwa - zawiadomienie prokuratury; - interwencyjne, podejmowane we współpracy z policją, przewożenie karetką medyczną w obecności lekarza dzieci do 3 roku życia, których życie lub zdrowia jest zagrożone, w zależności od stanu dziecka - do szpitala lub rodzinnego pogotowia opiekuńczego (ewentualnie domu małego dziecka); - zatrzymanie dziecka w szpitalu nawet bez wskazań klinicznych gdy istnieje ryzyko jego krzywdzenia po powrocie do domu oraz niezwłoczne powiadomienie o tym sądu rodzinnego i nieletnich; - w sytuacji bezpośredniego zagrożenia życia i zdrowia dziecka – wezwanie policji; - udzielenie pomocy medycznej, w tym psychologicznej oraz psychiatrycznej dzieciom i rodzicom/opiekunom; - w przypadku konieczności – powiadomienie ośrodka pomocy społecznej o sytuacji dziecka.
<p>Gminna Komisja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych</p>	<ul style="list-style-type: none"> - rozpoznanie sytuacji rodziny, w której aktem przemocy towarzyszy picie alkoholu w oparciu o procedurę Niebieskiej Karty; - udzielenie osobom dotkniętym przemocą, w tym dzieciom, pomocy (m.in. zapewnienie im bezpieczeństwa, w przypadku dorosłych - poinformowanie o przysługujących im prawach i możliwościach ich egzekwowania, zmotywowanie do wyjścia z sytuacji przemocy i skierowanie po pomoc specjalistyczną), - wezwanie osoby nadużywającej alkoholu i stosującej przemoc na rozmowę ostrzegawczą, informującą o prawnych konsekwencjach takiego zachowania oraz motywującą do podjęcia leczenia odwykowego a w razie konieczności uruchomienie procedury zobowiązania do leczenia odwykowego; - w sytuacjach tego wymagających - powiadomienie ośrodka pomocy społecznej o potrzebie udzielenia pomocy socjalnej rodzinie; - zawiadomienie dzielnicowego o potrzebie działań prewencyjnych wobec

	<p>osoby stosującej przemoc;</p> <ul style="list-style-type: none"> - powiadomienie prokuratury o stwierdzeniu bądź podejrzeniu popełnienia przestępstwa, - współpraca z innymi instytucjami i organizacjami pomagającymi osobom dotkniętym problemem przemocy.
Sąd rodzinny i nieletnich	<ul style="list-style-type: none"> - <u>rozstrzygnięcie</u> w sytuacji istotnej różnicy poglądów pomiędzy jego rodzicami na temat opieki nad dzieckiem (sposobu jego leczenia, kształcenia, miejsca pobytu); - <u>ograniczenie władzy rodzicielskiej</u> poprzez: zobowiązanie rodziców jak też dziecka do określonego postępowania, określenie jakich czynności rodzice nie mogą podjąć bez wcześniejszego zezwolenia sądu, poddanie wykonywania władzy rodzicielskiej stałemu nadzorowi kuratora, skierowanie dziecka do placówki sprawującej częściową pieczę nad nim, zarządzenie umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej lub placówce opiekuńczo-wychowawczej, z możliwością ograniczenia kontaktów z rodzicem krzywdzącym, ustanowienie miejsca pobytu dziecka przy rodzicu niekrzywdzącym i ustalenie kontaktów z dzieckiem drugiego rodzica; - zawieszenie władzy rodzicielskiej, kiedy przyczyna jest niezawiniona i przemijająca (np. dziecko czasowo postaje pod opieką dziadków i wymaga pilnego zabiegu operacyjnego); - pozbawienie władzy rodzicielskiej w sytuacji długotrwałej przeszkody (np. orzeczenia wobec rodzica wieloletniej kary pobawienia wolności), nadużycia władzy rodzicielskiej (np. w przypadku stosowania drastycznych form przemocy, uczenia zachowań przestępczych) lub rażącego zaniedbania (np. pozbawianie opieki i narażanie dziecka na utratę zdrowia lub życia), - orzeczenie alimentów dla dziecka; - prowadzenie tzw. kuratorskich ośrodków pracy z dziećmi i młodzieżą z rodzin podlegających nadzorowi.
Sąd cywilny	<p>W przypadku rozwodu lub separacji rodziców orzeczenie o:</p> <ul style="list-style-type: none"> - władzy rodzicielskiej; - miejscu zamieszkania dzieci;

	<ul style="list-style-type: none"> - wysokości alimentów na rzecz dzieci od rodzica, który nie będzie sprawował codziennej nad nimi opieki; - schemacie wizyt, które przysługują rodzicowi nie mieszkającemu z dzieckiem.
Policja	<p><i>w ramach służb patrolowych:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - interweniowanie w celu zapewnienia doraźnego bezpieczeństwa osobom doznającym przemocy poprzez m.in. zatrzymanie sprawcy w policyjnej izbie zatrzymań gdy zagraża on życiu lub zdrowiu członków swojej rodziny (w tym dzieciom), wskazanie i w miarę możliwości dowiezenie ofiar przemocy do schroniska lub hostelu wówczas, gdy nie ma możliwości izolowania sprawcy (bo np. uciekł z miejsca zdarzenia) a ofiary nadal odczuwają zagrożenie; - w przypadku przypuszczenia zagrożenia życia lub zdrowia dziecka, natychmiastowe przewiezienie dzieci w wieku 3-13 lat radiowozem policyjnym do pogotowia opiekuńczego lub placówki interwencyjnej, w przypadku dzieci do 3 roku życia – wezwanie karetki pogotowia; - wypełnienie Niebieskiej Karty – policyjnej notatki urzędowej opisującej zdarzenie przemocy domowej i podjęte czynności; - poinformowanie dorosłych poszkodowanych, pod których opieką jest dziecko, o ich prawach, w tym do złożenia zawiadomienia o przestępstwie, o ich możliwościach uzyskania dalszej pomocy i konkretnych miejscach gdzie zostanie im udzielona; <p><i>w ramach zadań dzielnicowego:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - po każdej interwencji w związku z przemocą domową, nawiązanie przez dzielnicowego w ciągu 7 dni od otrzymania Niebieskiej Karty, kontaktu z rodziną w celu rozeznania sytuacji ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji dzieci i zorientowanie się w ich potrzebach; - systematyczne wizyty dzielnicowego sprawdzające zachowania sprawcy i stan bezpieczeństwa jego domowników; - gromadzenie wszelkiej dokumentacji dot. każdej interwencji (w tym Niebieskich Kart) oraz kolejnych działań podjętych po interwencji (m.in. dot. kontaktu z rodziną w której wystąpiła przemoc, zawiadomienia sekcji

	<p>ds. nieletnich i patologii o sytuacji dzieci);</p> <ul style="list-style-type: none"> - podejmowanie przez dzielnicowego działań prewencyjnych wobec sprawców przemocy w rodzinie; - współpracę z innymi lokalnymi służbami pomagającymi rodzinie w związku z przemocą domową; - w przypadku przypuszczenia popełnienia przestępstwa, podjęcie decyzji co do potrzeby przeprowadzenia postępowania sprawdzającego; - w sytuacji uzasadnionego podejrzenia popełnienia przestępstwa, decyzji o potrzebie wszczęcia postępowania przygotowawczego; - prowadzenie sprawy (tzw. teczki zagadnieniowej „Przemoc domowa” dot. rodziny dziecka dotąd, dopóki z posiadanej dokumentacji i uzyskanych informacji nie wynika, że przemoc w rodzinie już nie występuje; <p><i>w ramach pionu dochodzeniowo-śledczego:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - wszczęcie postępowania przygotowawczego przeciwko sprawcy przemocy w przypadku zgłoszenia lub stwierdzenia popełnienia przestępstwa; - zabezpieczenie miejsca zdarzenia, śladów i dowodów popełnionego przestępstwa, ustalenie świadków i ich przesłuchiwanie.
Prokuratura	<ul style="list-style-type: none"> - wszczęcie postępowania przygotowawczego w celu sprawdzenia czy faktycznie doszło do popełnienia przestępstwa; - wyjaśnienie okoliczności czynu, zebranie i zabezpieczenie dowodów; - zawiadomienie sądu rodzinnego o zdarzeniu zagrażającym dziecku; - ujęcie sprawcy; - w uzasadnionych przypadkach – zastosowanie środków zapobiegawczych wobec sprawcy, np. dozoru policyjnego.
Sąd karny	<ul style="list-style-type: none"> - zarządzenie tymczasowego aresztowania wobec podejrzanego; - rozstrzygnięcie o niewinności lub winie oskarżonego; - nałożenie kary na osobę winną, a w przypadku zawieszenia wykonania kary – określenie warunków jej zawieszenia (np. dozoru kuratorskiego); - doprowadzenie do wykonania kary.
Organizacje pozarządowe	<ul style="list-style-type: none"> - zgodnie z określonymi celami statutowymi: prowadzenie świetlic dla dzieci, punktów informacyjno-konsultacyjnych, telefonów zaufania,

	schronisk, hosteli, poradni oferujących pomoc psychologiczną, prawną, socjalną (np. oferując poradnictwo, posiłek, przekazując żywność, odzież, środki czystości), socjoterapię, pilotując przypadki, współpracując z instytucjami i innymi organizacjami na rzecz pomocy dzieciom krzywdzonym.
--	---

Współpraca interdyscyplinarna to ogólnie mówiąc współdziałanie specjalistów różnych dziedzin umożliwiające im wzajemne korzystanie z dorobku, doświadczeń oraz kompetencji nauk i zawodów, których jako zespół są przedstawicielami. W przypadku pomocy dzieciom krzywdzonym ma ona miejsce wtedy, gdy reprezentanci dwóch lub więcej zawodów uczą się, wymieniają doświadczenia lub pracują wspólnie w skoordynowany sposób w celu skutecznego reagowania na doniesienia o krzywdzeniu dzieci.

Członkowie zespołów interdyscyplinarnych wnoszą swoją wiedzę, umiejętności oraz zdolności, doświadczenie niemniej są nadal odpowiedzialni za realizację zadań wynikających z własnych ról zawodowych i uczą się jednocześnie brać pod uwagę zadania i odpowiedzialność innych.

Współpraca interdyscyplinarna na rzecz dzieci krzywdzonych może odbywać się na dwu płaszczyznach (por. Sajkowska 2008; Kita 2008):

1. **Interdyscyplinarnego zespołu strategicznego (koalicji)**, składającego się z przedstawicieli wszystkich funkcjonujących na danym terenie i odpowiedzialnych za pomoc dzieciom krzywdzonym służb: oświaty, pomocy społecznej, służby zdrowia, prokuratury, sądów, gminnych komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, organizacji pozarządowych. Celem jego działania może być wypracowanie lokalnych programów przeciwdziałania przemocy wobec dzieci, ich monitorowanie, prowadzenie lub zlecenie badań dot. problemu, wyznaczanie priorytetów działań, pozyskiwanie środków i partnerów a przede wszystkim **budowanie, koordynowanie i wspieranie sieci współpracy profesjonalistów na danym terenie**.
2. **Interdyscyplinarnego zespołu roboczego** – koncentrującego się na rozwiązywaniu problemu konkretnego dziecka krzywdzonego. Ważne jest, by członkami zespołu były osoby pracujące z dzieckiem i jego rodziną reprezentujące wszystkie zaangażowane służby. Skład zespołu może być zmienny, zależny od potrzeb konkretnego przypadku.

Współpraca interdyscyplinarna tutaj to zarówno wspólne badanie przypadku, określanie strategii postępowania, zespołowe podejmowanie decyzji oraz koordynacja działań poszczególnych instytucji i monitorowanie efektów.

Takie wspólne przyjrzenie się sytuacji dziecka i jego rodziny przez różnych specjalistów daje pełniejszy i bardziej trafny obraz ich trudności i mocnych stron. Dodatkowo pomaga zbudować skoordynowany plan pomocy zabezpieczając przed powielaniem lub co gorsza sprzecznym działaniem różnych służb. Praca w zespołach ma ogromne znaczenie także dla specjalistów zaangażowanych w pomoc. Pozwala rozłożyć ogrom pracy na grupę zaangażowanych osób, lepiej wyważyć i udokumentować szczególnie trudne decyzje oraz unieść ich ciężar (Zmarzlik, Naumann, 2008).

By współpraca interdyscyplinarna była możliwa i przynosiła korzyści zarówno dziecku jak też profesjonalistom, niezbędne jest:

1. Zaangażowanie członków zespołu i przekonanie, że wielodyscyplinarne, oparte na współdziałaniu, skoordynowane działanie jest niezbędne dla skutecznej pomocy dzieciom krzywdzonym w rodzinie;
2. Orientacja co do ról i zakresów odpowiedzialności poszczególnych członków zespołu;
3. Uzyskanie przez członka zespołu delegacji i poparcia ze strony kierownictwa jego macierzystej instytucji/organizacji do pracy w zespole interdyscyplinarnym;
4. Ustalenie regulaminu zespołu uwzględniającego jego **cel i obszar działania, skład, zadania, role i obowiązki instytucji członkowskich, uprawnienia i obowiązki członków, organizację pracy zespołu** (koordynator, sekretarz, sposoby zwoływania zespołu, miejsce spotkań itp.), **procedury pracy z przypadkiem** (sposoby zgłaszania przypadków, jak będzie przebiegała diagnoza i w jakim czasie od otrzymania doniesienia, jak będą podejmowane decyzje, jakie informacje mogą być przekazywane innym i w jakich okolicznościach /w tym np. jak będzie odbywało się informowanie opiekunów dziecka o spotkaniu zespołu oraz podjętych ustaleniach – kto informuje, w jakim zakresie/, jak odbywa się monitorowanie i ocena udzielonej pomocy, kiedy i w jakich okolicznościach następuje zakończenie pracy na rzecz dziecka itd.), sposoby rozwiązywania konfliktów w zespole.

5. Przestrzeganie zasady poufności pracy zespołu zgodnej z nakazami prawa i zasadami działania poszczególnych instytucji oraz z uwzględnieniem konieczności współdziałania służb;
6. Wzajemny szacunek: do osób - członków zespołu i ich poglądów;
7. Przestrzeganie przez członków zespołu zasady słuchania siebie nawzajem tak by rozumieć każde z prezentowanych stanowisk i biorąc pod uwagę każdy argument, pogląd - starać się w nim znaleźć coś pozytywnego;
8. Prezentowanie przez członków własnego stanowiska jasno, zdecydowanie i bez nadmiernych emocji,
9. Koncentrowanie się na zadaniu a nie kwestiach personalnych, przedstawiając propozycje rozwiązań a nie tylko krytykę innych punktów widzenia;
10. Świadomość, że pomoc dzieciom krzywdzonym to zadanie znaczące, dostarczające satysfakcji, choć złożone i wymagające, wyzwalające konflikty;
11. Pamiętając, że konflikt jest czymś naturalnym, dostrzeganie go i współpraca nad jego rozwiązaniem - możliwym do przyjęcia przez każdą ze stron konfliktu;
12. Okresowa ocena pracy zespołu: autoewaluacja w formie np. informacji zwrotnych od członków zespołu i ocena zewnętrzna – przez klientów, przedstawicieli instytucji itp.;
13. Wspólne szkolenia, korzystanie z konsultacji zewnętrznych specjalistów i superwizja pracy zespołu.

Praca w zespołach interdyscyplinarnych na rzecz dzieci krzywdzonych rozwija się w Polsce od kilkunastu lat. Mimo, że nie ma ona jeszcze utrwalonej tradycji, coraz większa liczba profesjonalistów podejmuje ją i docenia. Wraz z nowelizacją Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie organizowanie tego typu zespołów jest obligatoryjne i zostało wpisane w zadania własne gmin.

Prawna ochrona dziecka przed krzywdzeniem

Justyna Podlewska

Dziecko, tak jak osoba, dorosła może stać się ofiarą zasadniczo każdego przestępstwa z kodeksu karnego: zabójstwa, kradzieży, pobicia.

Obowiązek ochrony dziecka przed krzywdzeniem spoczywa na wszystkich członkach społeczeństwa, w szczególności ciąży on na profesjonalistach pracujących z dziećmi: lekarzach, psychologach, nauczycielach itp.

Artykuł ten ma na celu przybliżenie nauczycielom, pedagogom, psychologom szkolnym, prawnym aspektów krzywdzenia dziecka, roli dziecka w postępowaniu karnym i rodzinnym oraz obowiązków profesjonalistów w sytuacji krzywdzenia dziecka.

Prawna definicja pojęcia dziecko

W prawie polskim występuje wiele określeń dotyczących dziecka: małoletni, nieletni, niepełnoletni, dziecko. Ratyfikowana przez Polskę Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20.11.1989 r. w art.1 podaje definicję prawną dziecka: *"W rozumieniu niniejszej konwencji "dziecko" oznacza każdą istotę ludzką w wieku poniżej osiemnastu lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletność."*²

Z definicji tej wynika, że przepisy prawa jak również instytucje je stosujące, winny osobę do 18 r. ż traktować jak szczególny podmiot prawa oraz zapewniać jej specjalną oraz jednolitą ochronę legislacyjną.

Tej jednolitej ochrony w polskim systemie prawnym nie ma. Dziecko w zależności od wieku jest przez różne gałęzie prawa różnie traktowane. Prawo pracy oraz konstytucja RP określają, że nie wolno zatrudniać stale osoby poniżej 16 r. ż.³

Prawo karne stwierdza, że przed sądem karnym odpowiada za przestępstwa przez siebie popełnione osoba po ukończeniu 17 r.. ż⁴

² Ustawa ratyfikująca z 21.9.1990 r., Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm., art. 1

³ Ustawa kodeks pracy z 26.6.1974 r., Dz. U z 1998 r., nr 21, poz. 94 ze zm., Konstytucja RP, Dz. U. 1997, NR 78 poz. 483

⁴ Ustawa Kodeks karny z dnia 6.06.1997 r., Dz. U. nr 88, poz. 553 ze zm., art. 10

Niektóre przestępstwa jak np. molestowanie seksualne zakładają, że ich ofiarą może być jedynie osoba poniżej 15 r. ż. Tym samym stwierdzając, że małoletni, który ukończył lat 15 sam decyduje o swoim życiu seksualnym. Podobna sytuacja jest w przypadku przestępstw uprowadzenia i porwania, ich ofiarą może być dziecko do 15 r. ż.⁵

Zatem w zależności od wieku prawo przydaje dziecku pewną podmiotowość, decyzyjność lub określone prawa czy obowiązki i od wieku uzależnia też ochroną prawną dziecka.

Funkcjonowanie dziecka jako podmiotu prawa w stosunkach społecznych reguluje kodeks cywilny.⁶ W art. 12 stwierdza, że dziecko poniżej lat 13 nie ma zdolności do czynności prawnej czyli zdolności do przyjmowania i składania oświadczeń woli mających na celu wywołanie powstania, zmiany lub ustania stosunku prawnego. Innymi słowy nie ma zdolności do samodzielnego kształtowania swojej sytuacji prawnej. Dziecko pomiędzy 13-18 rokiem życia ma częściową zdolność do czynności prawnych, tzn. może dokonywać następujących czynności:

- zawierać umowy należące do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego,
- rozporządzać swoim zarobkiem, chyba że sąd opiekuńczy z ważnych powodów inaczej postanowi,
- zarządzać przedmiotami majątkowymi oddanymi przez przedstawiciela ustawowego do swobodnego użytku,
- wyrazić zgodę na zmianę nazwiska,
- wyrazić zgodę na przysposobienie.

Prawnicy praktycy, pracujący w zakresie ochrony dziecka przed przemocą z w/w uprawnień wywodzą możliwość pierwszego kontaktu z dzieckiem doznającym przemocy i wstępne go zabezpieczenie nawet bez zgody rodziców.⁷

Krzywdzenie dziecka

Krzywdzenie dziecka to każde zamierzone lub niezamierzone działanie osoby dorosłej, które ujemnie wpływa na rozwój fizyczny lub psychiczny dziecka.(definicja WHO). Oceniając czy doszło do krzywdzenia i uszczerbku w rozwoju dziecka, bierzemy pod uwagę optymalnie

⁵ Tamże, art. 200, 210 i 211kk

⁶ Ustawa cywilny z 23.4.1964 r., Dz. U. 1964 r. nr 16 poz. 93 ze zm., art. 12 i 15

⁷ Z doświadczeń Fundacji Dzieci Niczyje

możliwy rozwój danego dziecka. W ujęciu prawnym przekłada się to na dwa rodzaje ochrony dziecka i odpowiedzialności sprawcy: karnej i rodzinnej.

Krzywdzenie dziecka może przybrać formę przestępstwa. Nie ma w kodeksie karnym rozdziału pt. "Przestępstwa przeciwko dziecku", jednakże istnieją dwa rozdziały, których skatalogowane przestępstwa najczęściej dotyczą dzieci. Są to rozdział XXV „Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności” i rozdział XXVI „Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece”.

W rozdziale XXV ustawodawca umieścił następujące przestępstwa: gwałt, wykorzystanie upośledzonego, wykorzystanie zależności, wykorzystywanie seksualne, kazirodztwo, pornografia, prostytutka, stręczycielstwo.

Istotne jest przestępstwo wykorzystywania seksualnego - art. 200 kk - gdzie penalizowane jest współżycie seksualne z dzieckiem do 15 r. ż., a także dopuszczenie, doprowadzenie oraz prezentowanie innej czynności seksualnej w/w dziecku. Dla zaistnienia tego przestępstwa nie jest ważna zgoda małoletniej ofiary na współżycie. Gdy profesjonalista ma informacje o współżyciu seksualnym osoby poniżej 15 r. ż, tym samym ma informacje o przestępstwie.

W artykule 202 kk określone jest przestępstwo pornografii. Jest ono wielopostaciowe. Karalne jest: produkowanie, utrwalanie, sprowadzanie, przechowywanie, posiadanie, rozpowszechnianie oraz publicznie prezentowanie treści o charakterze pornograficznym. Należy zwrócić uwagę, że karalna jest samo posiadanie tak zwanej pornografii twardej czyli treści pornograficznych z udziałem małoletniego poniżej lat 15, a także m.in. utrwalanie, sprowadzanie, przechowywanie i posiadanie jej. Warto tu zwrócić uwagę, na konieczność kontroli pod tym kątem szkolnych komputerów, gdyż to na szkole spoczywa obowiązek zabezpieczenia uczniów przed szkodliwymi treściami.⁸

Z przestępstw tego rozdziału należy również wymienić kazirodztwo (art. 201 kk) czyli stosunek seksualny pomiędzy członkami rodziny: dziadkami, rodzicami, dziećmi, w tym adoptowanymi i rodzeństwem. Przestępstwo to jest ścigane bez względu na wiek uczestników.

Przestępstwa rozdziału XXVI przeciwko rodzinie i opiece to: bigamia, znęcanie się nad rodziną, rozpijanie małoletniego, uchylanie się od alimentacji, porzucenie małoletniego poniżej 15 lat, uprowadzenie małoletniego poniżej 15 lat.

⁸ Więcej informacji Helpline.org.pl

Warto zatrzymać się w tym rozdziale nad przestępstwem przemocy w rodzinie, gdyż jego ofiarą najczęściej padają dzieci. Z danych statystycznych Komendy Głównej Policji, w 2008 roku 47.098 dzieci do lat 18 było ofiarami przemocy w rodzinie, dane te zbierane były w toku realizowania procedury „Niebieskie Kary”, jest to o ponad 1000 przypadków więcej niż w 2007 r.⁹

Kodeks karny w art. 207 stwierdza, że kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad małoletnim podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Problem przemocy w rodzinie i potrzeba walki z nim, są tak istotne, że doczekały się odrębnej ustawy o przeciwdziałaniu przemocy. Ten akt prawny zawiera między innymi definicję przemocy w rodzinie - *należy przez to rozumieć jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste osób wymienionych w pkt 1, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą.*¹⁰

Definicja ta zawiera ważkie dla przeciwdziałania przemocy założenia – przemocą w rodzinie jest już jednorazowe działanie, jest to nie tylko fizyczne znęcanie się, ale też naruszanie prawa i dóbr osobistych ofiar powodujące szkody psychiczne i krzywdy moralne. Fakt, iż rodzic nigdy nie podniósł na dziecko ręki, ale codziennie mu ubliża i deprecjonuje jego wartość przynosi takie same szkody jak przemoc fizyczna i tak samo często należy na nie reagować, jak w przypadku śladów uderzeń.

Gdy rodzice krzywdzą dziecko zaniedbując realizację jego potrzeb: emocjonalnych, fizycznych, materialnych, zdrowotnych, edukacyjnych, itd. lub gdy występuje tak zwane zaniedbanie dziecka, należy uruchomić drugą możliwą drogę ochrony dziecka - drogę postępowania rodzinnego.

Zaniedbanie na gruncie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego określane jest jako zagrożenie dobra dziecka.¹¹ Jest to tzw. klauzula generalna czyli pojęcie występujące w systemie prawnym, świadomie niezdefiniowane przez ustawodawcę. Sąd rodzinny i opiekuńczy obowiązany jest działać z urzędu w każdej sytuacji, w której poweźmie wiadomość o

⁹ http://www.policja.pl/portal/pol/24/511/Znecanie_sie_art_207.html

¹⁰ Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z 29.7.2005 r., Dz. U z 2005 r., nr 180 poz. 1493, art. 2

¹¹ Ustawa kodeks rodzinny i opiekuńczy z 25.02.1964 r., Dz. U. 1964 r. nr 9 poz. 59, art. 109

zagrożeniu dobra dziecka i dla każdej sytuacji indywidualnie to pojecie definiuje. Jednakże możliwa jest próba przybliżenia tego terminu. W każdej sytuacji kiedy potrzeby dziecka: fizyczne, emocjonalne, intelektualne, ekonomiczne, kulturalne, edukacyjne nie są zaspokajane przez rodziców lub opiekunów prawnych występuje zagrożenie dobra dziecka. Oczywiście czynniki ryzyka występujące w rodzinie: alkohol, narkotyki, brak pracy, zła sytuacja ekonomiczna, choroba psychiczna, protegują prawdopodobieństwo wystąpienia zagrożenia dobra dziecka.

Istotne jest aby profesjonalista pracujący z dzieckiem nie ignorował przesłanek, które mogą wskazywać na to, że w rodzinie dziecka źle się dzieje, że jego dobro jest zagrożone. Reakcja w odpowiednim momencie może pomóc rodzinie wyjść z kryzysu, i nie doprowadzić do nasilenia się zaniedbania, co może doprowadzić do przestępstwa na szkodę dziecka.

Interwencja

Po zdefiniowaniu pojęcia krzywdzenia dziecka, pojawia się pytanie czy profesjonalista powinien działać kiedy wie, że dziecko jest krzywdzone? Czy jest do tego zobowiązany prawnie?

Zawsze pierwszym obowiązkiem osoby, która dowiaduje się, że dziecko jest krzywdzone jest zatrzymanie krzywdzenia. Działania, które podejmuje profesjonalista to interwencja na rzecz dziecka krzywdzonego.

Interwencja prawna w sytuacji krzywdzenia dziecka rozumiana jest jako powiadomienie odpowiednich instytucji: policji, prokuratury, sądu rodzinnego i nieletnich o przestępstwie lub zagrożeniu dobra dziecka, w celu podjęcia przez te instytucje działań w ramach swoich obowiązków służbowych. Działania te zapobiegają krzywdzeniu dziecka, spowodują wyciążnięcie odpowiedzialności w stosunku do sprawcy i wesprą dziecko i rodzinę w sytuacji kryzysu.

Ustawy branżowe regulujące pracę nauczycieli nie odnoszą się bezpośrednio do przeciwdziałania krzywdzeniu dziecka. Pracę nauczyciela reguluje ustawa - Karta Nauczyciela¹² oraz ustawa o systemie oświaty z 7.9.1991 r.¹³.

Obowiązki nauczyciela określa art. 6 Karty Nauczyciela: „Nauczyciel obowiązany jest rzetelnie realizować zadania związane z powierzonym mu stanowiskiem oraz podstawowymi

¹² Ustawa Karta nauczyciela z 26.01.1982 r., Dz. U. z 2006 r. Nr 97, poz. 674.

¹³ Ustawa o systemie oświaty z 7.09. 1991 r., Dz. U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572.

funkcjami szkoły: dydaktyczną, wychowawczą i opiekuńczą; wspierać każdego ucznia w jego rozwoju oraz dążyć do pełni własnego rozwoju osobowego. (...) ¹⁴

Ustawa o systemie oświaty określa w art. 4, czym powinien kierować się nauczyciel w swej pracy, a mianowicie: dobrem uczniów, troską o ich zdrowie, postawę moralną i obywatelską z poszanowaniem godności osobistej ucznia. ¹⁵

Zatem akty te nakazują dbać o dobro i bezpieczeństwo ucznia w szerokim znaczeniu. Należy zwrócić uwagę na akty prawne niższego rzędu odnoszące się już bezpośrednio do problemu krzywdzenia.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 stycznia 2003 r. ¹⁶ nakłada na szkoły i placówki obowiązek podejmowania działań interwencyjnych polegających na powiadomieniu rodziców i Policji w sytuacjach kryzysowych, w szczególności gdy dzieci lub młodzież używają, posiadają lub rozprawdzają środki lub substancje niedozwolone. Zapis ten należy wykorzystać jako podstawę prawną w działaniach podejmowanych przez władze szkoły wobec dziecka krzywdzonego. Rozporządzenie MEN z dnia 17 listopada 2010 r. ¹⁷ określa na czym polega pomoc psychologiczno-pedagogiczna, czytamy w nim m. in. o:

- rozpoznawaniu i zaspokajaniu indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych ucznia
- rozpoznawaniu indywidualnych możliwości psychofizycznych ucznia wynikających z zaniedbań środowiskowych związanych z sytuacją bytową ucznia i jego rodziny
- diagnozowaniu środowiska ucznia,
- wspieraniu rodziców i nauczycieli w rozwiązywaniu problemów wychowawczych;
- podejmowaniu działań mediacyjnych i interwencyjnych w sytuacjach kryzysowych.

Obowiązek podjęcia działań w sytuacji krzywdzenia dziecka wprost określają ustawy.

Artykuł 304 ust. 1 kodeksu postępowania karnego stanowi, że każdy, dowiedziawszy się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu ma społeczny obowiązek zawiadomić o tym prokuratora lub Policję. ¹⁸ Przestępstwa ścigane z urzędu to: wykorzystywanie seksualne,

¹⁴ Art. 6 ustawy Karta Nauczyciela

¹⁵ Art. 4 ustawy o systemie oświaty

¹⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z 3.01.2003 r. w sprawie szczegółowych form działalności wychowawczej i zapobiegawczej wśród dzieci i młodzieży zagrożonych uzależnieniem, Dz. U. nr 26 poz. 226.

¹⁷ Rozporządzenie MEN z 17.11. 2010 r. w sprawie zasad udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach, Dz. U. nr 228 poz.1487.

¹⁸ Ustawa Kodeks postępowania karnego z 06.06.1997 r., Dz. U. nr 89, poz.555, art. 304 § 2

kazirodztwo, pornografia, prostytutka, stręczycielstwo, bigamia, znęcanie się nad rodziną, rozpijanie małoletniego, porzucenie małoletniego poniżej 15 lat, uprowadzenie małoletniego poniżej 15 lat.

Na instytucjach państwowych i samorządowych, które w związku ze swą działalnością dowiedziały się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu spoczywa obowiązek niezwłocznego zawiadomienia o tym prokuratora lub policji.¹⁹

Obowiązek reakcji w sytuacji zagrożenia dobra dziecka sformułowany jest w art. 572 § 1 i 2 kpc. Każdy obowiązany jest zawiadomić o krzywdzeniu dziecka sąd opiekuńczy. Obowiązek ten ciąży przede wszystkim na organizacjach i zakładach zajmujących się opieką nad dziećmi (...).²⁰ Przywoływana już w niniejszym artykule ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie,²¹ szeroko ale precyzyjnie formułuje obowiązek zawiadomienia o przemocy w rodzinie. Osoby, które w związku z wykonywaniem swoich obowiązków służbowych powzięły podejrzenie o popełnieniu przestępstwa z użyciem przemocy wobec członków rodziny, powinny niezwłocznie zawiadomić o tym Policję lub prokuratora.²²

Odpowiedzialność za niepodjęcie działań

Obowiązek określony w art. 304 § 1 kpk określamy obowiązkiem społecznym, bowiem spoczywa on na każdym członku społeczeństwa i nie przewiduje sankcji karnej za jego niezrealizowanie. Natomiast art. 304 § 2 kpk precyzuje obowiązek prawny.²³ Gdyż na instytucje państwowe i samorządowe nałożono obowiązek powiadomienia o przestępstwie. Funkcjonariusz publiczny, który nie dopełni tego obowiązku może ponosić odpowiedzialność karną z art. 231 kk, jeżeli działa na szkodę interesu publicznego lub prywatnego. Należy pamiętać, że instytucje państwowe i samorządowe to, oprócz organów władzy, administracji, wymiaru sprawiedliwości, także przedszkola i placówki opiekuńcze, szkoły, wyższe uczelnie, itp.

¹⁹ Tamże

²⁰ Ustawa kodeks postępowania cywilnego z 17.11.1964 r., Dz. U. z 1964 r., Nr 43, poz. 296, zm., art. 572 § 1 i 2

²¹ Ustawa o przeciwdziałaniu w rodzinie obowiązuje od 20.09.2005 r.

²² Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z 29.07.2005 r., Dz. U z 2005 r., nr 180 poz. 1493, art. 12

²³ Wesołowska A. M.(2008), Bezpieczeństwo młodzieży. Poradnik prawny, Poltext, Warszawa

Zarówno Karta Nauczyciela²⁴ stwierdzając, że nauczyciel, podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych, korzysta z ochrony przewidzianej dla funkcjonariuszy publicznych na zasadach określonych w ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. jak i kodeks karny w definicji funkcjonariusza publicznego art. 115 § 19.²⁵ przydają nauczycielowi status funkcjonariusza publicznego. Ma on zatem prawny obowiązek zgłaszać przestępstwa, których ofiarą jest dziecko pod groźbą odpowiedzialności karnej.

Profesjonalista nie reagujący na krzywdzenie dziecka może również odpowiadać karnie za nie udzielenie pomocy osobie znajdującej się w sytuacji zagrożenia życia i zdrowia (art. 162 kk.). Oprócz odpowiedzialności karnej w przypadku nie podjęcia przez dyrekcję szkoły/nauczyciela działań, w sytuacji kiedy wie o krzywdzeniu dziecka możliwa jest odpowiedzialność cywilna. Rodzic/opiekun prawny dziecka może żądać od instytucji lub jej pracownika odszkodowania z tytułu poniesionej szkody.

Sposoby podjęcia interwencji

Działania w ramach interwencji prawnej podejmuje się poprzez powiadomienie instytucji wymiaru sprawiedliwości. Powiadomienia należy dokonać drogą pisemną. Do policji lub prokuratury składamy zawiadomienie o podejrzeniu popełnienia przestępstwa (patrz załącznik nr 1). Zawiadomienie należy złożyć do instytucji właściwej ze względu na miejsce popełnienia przestępstwa. Do zawiadomienia o podejrzeniu popełnienia przestępstwa wystarczy tzw. wiarygodna wiadomość, a nie pewność popełnienia przestępstwa. To organy wymiaru sprawiedliwości mają za zadanie zebrać dowody i ustalić czy przestępstwo zaistniało czy nie.

Zawiadomienie składa organ/osoba uprawniona do reprezentowania instytucji. Może ona nie posiadać informacji na temat zdarzenia, należy zatem podać w uzasadnieniu osobę lub osoby, które najwięcej mają wiadomości o sytuacji. Zawiadomienie o podejrzeniu popełnienia przestępstwa jest obowiązkiem społecznym i prawnym w przypadku nauczycieli, jeżeli organ reprezentujący instytucję odmawia złożenia takiego zawiadomienia, powinien je złożyć pracownik instytucji bezpośrednio zaangażowany w sprawę. Złożenie zawiadomienia nie jest z uwarunkowane zgodą rodziców/opiekunów prawnych małoletniego

²⁴ Art. 63 ust. 1 Ustawy Kart Nauczyciela

²⁵ Art. 115 § 19 kodeksu karnego

pokrzywdzonego. Poinformowanie ich o działaniach instytucji zależy od woli instytucji składającej zawiadomienie.

Sąd rodzinny i nieletnich o zagrożeniu dobra dziecka należy powiadomić wnioskiem o wgląd w sytuację rodziny. (Patrz załącznik nr 2) Wniosek może złożyć każdy, kto uważa, że dobro dziecka w rodzinie jest zagrożone. Należy złożyć go do sądu właściwego ze względu na miejsce faktycznego pobytu dziecka. Sąd wszczyna postępowanie z urzędu²⁶ Należy zawsze podać imię i nazwisko dziecka i adres pobytu dziecka. Tylko w takim wypadku sąd może skutecznie pomóc, m.in. poprzez wysłanie do rodziny kuratora na wywiad. O ile zawiadomienie o podejrzeniu popełnienia przestępstwa powinno mieć krótką, jasną formę o tyle wniosek o wgląd w sytuację dziecka może zawierać opis sytuacji dziecka, ocenę tej sytuacji przez sporządzającego pismo, a nawet zawrzeć ofertę rozwiązania tej sytuacji czy też propozycję działań jaki może podjąć szkoła, a na które nie zgadzają się rodzice. Należy podkreślić, że sąd rodzinny i nieletnich jest sojusznikiem w każdej trudnej sytuacji dotyczącej dziecka.

Instytucja składającą zawiadomienie o podejrzeniu przestępstwa ma określone uprawnienia. Prokuratura ma obowiązek zawiadomić o wszczęciu, odmowie wszczęcia albo o umorzeniu śledztwa instytucję państwową, samorządową lub społeczną, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie, ponadto jeśli instytucja, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie, nie zostanie w ciągu 6 tygodni powiadomiona o wszczęciu albo odmowie wszczęcia śledztwa, może wnieść zażalenie do prokuratora nadrzędnego skargę na bezczynność organu. Na postanowienie o odmowie wszczęcia śledztwa przysługuje zażalenie, które należy złożyć ciągu 7 dni od otrzymania postanowienia do sądu rejonowego, wydział karny właściwego ze względu na miejsce popełnienia przestępstwa.²⁷

W przypadku postępowania w sądzie rodzinnym i nieletnich instytucja składająca wniosek o wgląd w sytuację dziecka nie ma żadnych uprawnień. Nie ma też uregulowań prawnych dotyczących tej kwestii. Jest to istotny brak w regulacjach, gdyż szkoła jest istotnym sprzymierzeńcem w pracy z rodziną w kryzysie, a praca ta daje najlepsze efekty gdy odbywa się w trybie interdyscyplinarnym.

²⁶ Art. 570 kodeksu postępowania cywilnego

²⁷ Art. 305 i 306 kodeksu postępowania karnego.

Ochrona dziecka w postępowaniu procesowym

Gdy rozpoczynamy interwencję prawną musimy liczyć się z tym, że dziecko będzie zaangażowane w postępowanie. Najtrudniejsza sytuacja jest w przypadku interwencji prawnokarnej – dziecko jako pokrzywdzony jest jednocześnie świadkiem, który ma określone obowiązki wobec prokuratury i sądu. Postępowanie w sądzie rodzinnym i nieletnich jest mniej traumatyczne, gdyż sąd zleca badania w ośrodku diagnostyczno-konsultacyjnym i z opinii biegłych poznaje relacje dziecka z rodziną.

Aby nie dopuścić do wtórnej wiktymizacji dziecka ofiary w toku postępowania karnego, należy wykorzystać istniejące w kodeksie postępowania karnego możliwości ochrony. Najważniejszą z nich jest regulacja art. 185 a kodeksu postępowania karnego, która zapewnia dziecku, które w chwili przesłuchania nie ukończyło 15 lat, pokrzywdzonemu przestępstwami z rozdziałów XV i XVI kk. (omawiane wyżej) jednorazowe przesłuchanie w toku całego postępowania, czyli od momentu złożenia zawiadomienia o podejrzeniu popełnienia przestępstw do momentu wydania wyroku przez sąd karny. Przesłuchanie takie jest obligatoryjne. Należy spełnić jednak dwa warunki, przy przesłuchaniu musi być obecny obrońca oskarżonego oraz przesłuchiwanie musi być nagrywane. Eliminuje to możliwość powtórnego przesłuchania dziecka na etapie sądowym, chociaż trzeba wspomnieć, że artykuł zawiera sformułowanie niezbyt korzystne mówiące, że jeśli wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania dziecko może być ponownie przesłuchane.

Taka sama ochrona ale w trybie fakultatywnym (należy złożyć wniosek o przesłuchanie w tym trybie, patrz załącznik nr 3) przysługuje dziecku świadkowi, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, w sprawach o przestępstwa popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej lub o przestępstwa określone w rozdziale XXV kodeksu karnego.

Ochrona powyżej opisana przysługuje dzieciom poniżej 15 r. ż, co jest niekorzystną sytuacją i różnicuje pozycję i ochronę dzieci w postępowaniu karnym ze względu na wiek. Aby w toku postępowania karnego chronić dziecko ofiarę powyżej 15 r. ż można zastosować następujące przepisy.

- a) wyłączenie jawności rozprawy – 360 kpk
- b) czasowe usunięcie oskarżonego z sali na czas przesłuchania małoletniego pokrzywdzonego. – 390 kpk

- c) przesłuchanie w obecności psychologa. – 192 § 2 kpk
- d) przesłuchanie poza salą sądową – 316 kpk

Regulacje postępowania karnego chroniące dziecko przed sprawcą.

Wszczęcie interwencji prawnej na rzecz dziecka krzywdzonego doprowadzić ma do sytuacji przerwania krzywdzenia i odizolowania dziecka od sprawcy krzywdzenia.

Na gruncie postępowania karnego interwencja ma doprowadzić do ukarania sprawcy, jednakże wyrok skazujący zwłaszcza w zawieszeniu, w rzeczywistości nie chroni małoletniej ofiary. Aby chronić dzieci oprócz kary sąd może zastosować środki karne. W 2005 r. ustawodawca wprowadził nowe środki karne związane z problemami przemocy w rodzinie i molestowania seksualnego: zakaz prowadzenia działalności związanej z wychowaniem, leczeniem, edukacją małoletnich lub z opieką nad nimi (art. 39 pkt 2a k.k.) oraz obowiązek powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, zakaz kontaktowania się z określonymi osobami lub zakaz opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu (art. 39 pkt 2 k.k.).

Warto zwrócić uwagę na nowelizację kk z lipca 2005 roku²⁸ wprowadziła ona do k.k. artykuł 106 a, który wykluczył zatarcie skazania za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, jeżeli pokrzywdzony był małoletnim poniżej lat 15. Oznacza to, że osoba skazana za ww. przestępstwo na karę pozbawienia wolności „bez zawieszenia” nigdy nie będzie miała wykreślonego wpisu o karalności za to przestępstwo z Krajowego Rejestru Karnego (dalej jako KRK).

W sytuacji gdy sprawca krzywdzenia jest rodzicem lub opiekunem prawnym dziecka należy dodatkowo podjąć działania na gruncie prawa rodzinnego czyli ograniczyć lub pozbawić go władzy rodzicielskiej nad dzieckiem oraz w razie konieczności wystąpić o orzeczenie zakazu kontaktów z dzieckiem ofiarą.

²⁸ Ustawa z 27.7.2005 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny, ustawy - Kodeks postępowania karnego i ustawy - Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. Nr 163, poz. 1363.

Procedura postępowania w przypadku krzywdzenia dziecka

Ochrona dziecka przed krzywdzeniem nigdy nie będzie pełna jeżeli profesjonaliści pracujący z dziećmi zwłaszcza nauczyciele nie będą reagowali na znane im przypadki krzywdzenia.

Aby mogli oni działać, nie bali się odpowiedzialności, autorka artykułu proponuje aby każda placówka oświatowa stworzyła i wprowadziła do swojego regulaminu normy według, których powinien działać pracownik szkoły w razie powzięcia podejrzenia o krzywdzeniu dziecka.

Poniżej przedstawia autorka stworzoną przez siebie propozycję standardu działań nauczycieli na podstawie obowiązujących przepisów.

W przypadku uzyskania informacji, że uczeń który, nie ukończył 18-tu lat, jest ofiarą przemocy w rodzinie nauczyciel powinien podjąć następujące kroki:

- 1) Sporządzić notatkę służbową i przekazać uzyskaną informację wychowawcy klasy/ pedagogowi szkolnemu/dyrektorowi szkoły.*
- 2) Pedagog szkolny wzywa do szkoły rodziców/opiekunów prawnych przekazuje im uzyskaną informację. Przeprowadza rozmowę z rodzicami oraz uczniem, w obecności wychowawcy.*
- 3) Pedagog szkolny powinien sporządzić opis sytuacji szkolnej i rodzinnej dziecka na podstawie rozmów z uczniem, nauczycielami, wychowawcą i rodzicami oraz plan pomocy dziecku, który uwzględniałby przede wszystkim sposoby zapewnienia dziecku bezpieczeństwa oraz opis wsparcia jakie szkoła może zaoferować dziecku a także informację o specjalistycznych placówkach pomocy dziecku jeżeli istnieje taka potrzeba.*
- 4) Ustala z rodzicami/opiekunami prawnymi plan pomocy dziecku, poprzez określenie sposobu powstrzymania przemocy wobec dziecka, zobowiązanie do skonsultowania dziecka i rodziny z odpowiednimi profesjonalistami, ustala harmonogram kontaktów z osobami i instytucjami wspierającymi rodzinę w sytuacji przemocy wobec dziecka.*
- 5) Informuje o konsekwencjach prawnych przemocy wobec dziecka i obowiązkach szkoły zgłaszania do Prokuratury i Sądu Rodzinnego i Nieletnich przemocy wobec małoletniego.*
- 6) W razie potrzeby dyrektor szkoły składa zawiadomienie o podejrzeniu przestępstwa do Prokuratury lub wnioski o wgląd w sytuację rodziny do Sądu Rodzinnego i Nieletnich. Równolegle inicjuje interwencję w środowisku ucznia wszczynając procedurę „Niebieskich Kart”.*

- 7) *Jeżeli rodzice odmawiają współpracy lub odmawiają podjęcia działań proponowanych przez szkołę dyrektor szkoły składa niezwłocznie zawiadomienie o podejrzeniu przestępstwa do Prokuratury lub wnioszek o wgląd w sytuację rodziny do Sądu Rodzinnego i Nieletnich.*
- 8) *Dalszy tok postępowania leży w kompetencji tych instytucji.*

Rola profesjonalisty w ochronie dziecka krzywdzonego

Nie do przecenienia w sytuacji krzywdzenia dziecka w rodzinie jest rola profesjonalisty pracującego z dzieckiem, w szczególności nauczyciela. Z racji zawodu jest on najbliższym dziecku po rodzicach. Często jest on jedyną osobą, której zaufa dziecko, i do której zwróci się o pomoc. Ponadto ma największe możliwości zwrócenia uwagi na problemy dziecka, zmianę zachowania czy wręcz zauważenie aktów przemocy wobec dziecka np. siniaki czy zaniedbania dziecka. Zatem spoczywa na nim odpowiedzialność za bezpieczeństwo dziecka w wielu wymiarach. Artykuł powyższy, w zamyśle autorki, jest praktyczną pomocą w tej trudnej roli.

Bibliografia:

Browne K, Herbert M. (1999), Zapobieganie przemocy w rodzinie, Warszawa, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.

Budzyńska A., Zawadzka M., Pawlak-Jordan B., Zmarzlik J., Podlewska J., (2008) Dziecko krzywdzone (4) Materiały szkoleniowe Niebieska Akademia Warszawska, Fundacja Dzieci Niczyje

Carson R. C., Butcher J. N., Mineka S. (2003), Psychologia zaburzeń, vol. 1, Gdańsk: GWP.

Child Abuse and Neglect, nr 2/2003 i 11/2003.

Czyżewska M., (2008), Problem krzywdzenia dzieci. Postawy i doświadczenia pracowników szkół, „Dziecko Krzywdzone” Nr 23.

Czyżewska M., Donoch D., Kita B., Nowak M., Ofiara R., Pawłęga M., Pawłowska A., Sadowska E., Złota-Powieża A. (2007), Pracownicy szkół wobec problemu krzywdzenia dzieci w rodzinie, Warszawa, Praska Sieć Pomocy Dziecku, Fundacja Dzieci Niczyje.

Helfer M. E., Kemie R. S., Krugman R. D. (1997), The battered children, Chicago: The University of Chicago.

Jarosz E., (2003), Odpowiedzialność pedagogów za dzieci krzywdzone, „Dziecko Krzywdzone” Nr 23.

Kamińska-Buśko B., Szymańska J., - red., (2005), Profilaktyka w szkole. Poradnik dla nauczycieli, Warszawa, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej.

Karasowska A. (2006), Profilaktyka na co dzień. Jak wychowywać i uczyć dzieci z zaburzeniami zachowania., Wyd. Edukacyjne PARPA, Warszawa.

Kita B., (2008) Praska Sieć Pomocy Dziecku - interdyscyplinarny zespół przeciwdziałania krzywdzeniu dzieci w dzielnicy Praga Południe m.st. Warszawy, „Dziecko Krzywdzone” Nr 23

Kita B., Kucińska E., Judzińska J. (2004), Standardy postępowania w pracy z dzieckiem krzywdzonym, Warszawa, Praska Sieć Pomocy Dziecku.

Kołodziejczyk J., (2004), Konstruowanie programu przeciwdziałania agresji i przemocy w szkole, Kraków, Sophia.

Meyer R. (2003), Psychopatologia, Gdańsk: GWP.

Mullender A., Hague G., Imam I., Kelly L., Malos E., Regan L. (2002), Children Perspectives on Domestic Violence, London.

Orvaschel H., Faust J., Hercen M. (2001), Handbook of Conceptualization and Treatment of Child Psychopathology, Pergamon.

Rymaszewska G., Olewicz E. (2007), Rozmowa z rodzicem dziecka krzywdzonego , Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka, Nr 20/2007, Wyd. Fundacja „Dzieci Niczyje”.

Sajkowska M., (2008), Systemowa pomoc dzieciom krzywdzonym – doświadczenia Stanów Zjednoczonych, „Dziecko Krzywdzone” Nr 23

Sasal H.D., (2005), Niebieskie Karty. Przewodnik do procedury interwencji wobec przemocy w rodzinie, Warszawa, Wydawnictwo Edukacyjne PARPA

Strelau J. (red.) (2004), Osobowość a ekstremalny stres, Gdańsk: GWP.

Strzemieczny J. (1993), Zajęcia socjoterapeutyczne dla dzieci i młodzieży, PTP Warszawa.

Zmarzlik J., Naumann E. (2008), Dziecko pod parasolem prawa, Warszawa, Fundacja Dzieci Niczyje.

Wzory pism procesowych

Miejscowość, data

Prokuratura Rejonowa

W

.....(imię i nazwisko)

Dyrektor

Szkoła Podstawowa nr.....

Ul.....

Zawiadomienie o podejrzeniu popełnienia przestępstwa.

Składam zawiadomienie podejrzenia popełnienia przestępstwa molestowania seksualnego małoletniej(imię i nazwisko) ur. r. przez jej ojca

Uzasadnienie

W dniu.....psycholog szkolny.....(imię, nazwisko) zgłosiła dyrekcji podejrzenie popełnienia przestępstwa wobec małoletniej.....

W trakcie wykonywania przez psychologa szkolnego.....(imię, nazwisko) czynności służbowych - spotkania (należy podać daty) z małoletnią.....(imię i nazwisko -, ujawniła ona niepokojące treści dotyczące relacji z ojcem oraz zachowań o charakterze seksualnym ojca wobec niej.

Ponadto podczas uczestnictwa w zajęciach szkolnych małoletnia prezentuje zachowania o charakterze seksualnym wobec siebie i kolegów, które mogą wskazywać na prawdopodobieństwo nadużycia seksualnego.

Mając na uwadze powyższe informacje, a także dobro i bezpieczeństwo małoletniej wnoszę o wszczęcie postępowania wyjaśniającego w tej sprawie.

Osobą zajmująca się sprawą małoletniej.....(imię, nazwisko) jest psycholog szkolny(imię, nazwisko)

.....
(podpis osoby uprawnionej do reprezentacji instytucji)

Załączniki:

1. Odpisy pisma

Uwagi:

1. Nie jest konieczne wskazywanie nazwy przestępstwa, które zostało popełnione. Jeżeli jednak mamy informacje dotycząca tożsamości ewentualnego sprawcy należy ją podać.
2. Należy zamieścić w uzasadnieniu krótki, precyzyjny i logiczny opis sytuacji, która miała miejsce. Opis powinien być zgodny z tym, co się wydarzyło (ważne jest, by zaznaczyć np. kiedy i gdzie miało miejsce zdarzenie, kto mógł je widzieć/wiedzieć o nim, kto mógł popełnić przestępstwo, w jaki sposób zostało ujawnione w szkole, kto ma o nim informacje).
3. Jeżeli instytucja posiada dowody w postaci dokumentu na temat zdarzenia np.: notatki służbowe pracowników, pielęgniarki, można dołączyć je do zawiadomienia

Miejscowość, data

Sąd Rejonowy

W

Wydział Rodzinny i Nieletnich

Wnioskodawca: *(imię, nazwisko)*

Dyrektor

Szkoła Podstawowa nr.....

Uczestnicy postępowania:*(imię i nazwisko, adres)*

rodzice małoletniej: *(imię, nazwisko, adres)*

Wniosek o wgląd w sytuację dziecka

Wnoszę o:

Wgląd w sytuację małoletniej i wydanie odpowiednich zarządzeń opiekuńczych.

Uzasadnienie

Do kl. III uczęszcza małoletnia*(imię, nazwisko)*. Małoletnia jest wyraźnie zaniedbana higienicznie, przychodzi do szkoły w brudnych ubraniach, jest ubrana nieadekwatnie do pór roku. W trakcie lekcji często mówi, że jest głodna, bo mama nie zdażyła przygotować obiadu.

Anna powiedziała wychowawcy, że tata nie ma pracy i często jest w domu z kolegami, razem piją alkohol. Anna zaprzecza aby tata czy mama stosowali przemoc fizyczną.

Mając powyższe fakty na uwadze można przypuszczać, że dobro małoletniej Anny jest zagrożone, a rodzice nie wykonują właściwie władzy rodzicielskiej. Dlatego zasadnym jest wgląd w sytuację rodzinną małoletniej i ewentualne wsparcie rodziców.

Osobą zajmująca się sprawą małoletniej.....*(imię, nazwisko)* jest psycholog szkolny*(imię, nazwisko)*

.....
podpis osoby reprezentującej instytucję

Załączniki:

1. Odpisy pisma.

Uwagi:

1. Wniosek należy złożyć do Sądu Rodzinnego i Nieletnich właściwego, że względu na miejsce faktycznego zamieszkania dziecka, nie zameldowania.
2. Należy zawsze podać imię, nazwisko dziecka i adres pobytu . Tylko w takim wypadku Sąd może skutecznie pomóc, m.in. poprzez wysłanie do rodziny kuratora na wywiad.

Miejscowość, data.....

Prokuratura Rejonowa
W

.....(imię i nazwisko, adres)

Opiekun prawny małoletniego świadka:(imię, nazwisko, adres)

**Wniosek o przesłuchanie małoletniego świadka w trybie art. 185 b kpk,
w przyjaznym pokoju przesłuchań.**

Wnoszę o przesłuchanie mojego małoletniego syna(imię, nazwisko) w trybie art. 185 b kpk, w przyjaznym pokoju przesłuchań..... (można podać konkretny adres)

Uzasadnienie

Mój 13 letni syn był jedynym świadkiem pobicia. W tej sprawie toczy się postępowanie w prokuraturze. Syn bardzo przeżył to wydarzenie i jest pod opieką psychologa.

Dowód: Zaświadczenie od psychologa.

Obawiam się o dobro syna i jego bezpieczeństwo. Nie chcę aby kilkakrotnie zeznawał w tej sprawie. Zawłaszcza, że syn obawia się zeznań na sali sądowej.

Wnoszę o jednorazowe przesłuchanie syna w toku całego postępowania w trybie art. 185 b kpk.

.....
podpis rodzica/opiekuna prawnego

Załączniki:

1. Odpisy pisma

Uwagi

1. Przesłuchanie w trybie 185 b kpk jest fakultatywne, więc należy zawsze wnioskować o przesłuchanie w tym trybie.
2. Wniosek należy złożyć do prokuratury prowadzącej sprawę.
3. Wniosek może złożyć opiekun prawny/rodzic dziecka.
4. Adresy instytucji posiadających przyjazne pokoje przesłuchań na stronie www.dzieckoswaidek.pl

